

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ՄԻՈՂ

2019

ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ

ԹԻՒ 1-2-3

*Իրաւատէր՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան,
Հայ Պատրիարք Երուսաղէմի*

*Proprietor: His Beatitude Archbishop Nourhan Manougian
Armenian Patriarch of Jerusalem*

*Խմբագիր՝ Տ. Ներսէճ Աբեղայ Ալոյեան
Editor: Father Nerseh Aloyan*

*Խմբագրի օգնական՝ Յովհաննէս Սարկաւազ Պետրոսեան
Assistant Editor: Deacon Hovhannes Petrosyan*

ՄԻՈՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԹՈՒԹԵԱՆ

ՂԱ. 91 ՏԱՐԻ – ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

2019	ՅՈՒՆՈՒԱՐ – ՓԵՏՐՈՒԱՐ – ՄԱՐՏ	ԹԻԻ 1–2–3
2019	JANUARY – FEBRUARY – MARCH	№ 1–2–3

SION

A QUARTERLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE
ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

VOL. 91

ST. JAMES PRESS
JERUSALEM

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Փոխ առնելով Մարգարէին խոսքը, կը հարցնենք. «Ո՞վ է սա որ դիմեալ գայ յԵզովմայ, կարմրութիւն ձորձոց իւրոց ի բոսորայ», ու կ'ուզենք լսել պատասխանը Նոր Տարին. «Ես խօսիմ զարդարութիւն եւ իրաւունս փրկութեան»:

Բոլոր արդար հոգիներուն մէջ կայ այն խորունկ հաւատքն ու համոզումը թէ նարին աւելի հզօր է չարէն եւ արդարութիւնը՝ անիրաւութենէն, եւ թէ իւրաքանչիւր Ամանոր, տրամաբանութիւն ունեցող մարդը կը դնէ «Ժամանակ» կոշտ ող աննիւթ իրականութեան առաջ, որ ամենաթանկագին նուէրն է, Աստուծոմէ՛ տրուած մարդուն, եւ թէ ճակատագրական ու վճռական յաղթանակը միշտ կը մնայ բարին: Ի բոլոր սրտէ կ'ուզենք հաւատալ թէ ամէն տարի կարմրած զգեստներով մեզի ներկայացող Նոր Տարին վերջապէս արդարութեան ու իրաւունքի խօսք մը պիտի ունենայ իր շրթներուն:

Չկայ Հին կամ Նոր Տարի, կեանքի մէջ ամէն ինչ յարաբերական է, այսօր նոր է եթէ զայն բաղդատենք երէկին կամ անցեալին հետ, իսկ հին է՝ բաղդատած վաղուան հետ: Երբեմն ձախորդութիւններ կրնան մեզ յաջողութեան տանիլ, կարելորդ՝ չվհատիլն է, այլ յուսալ, եւ արդէն ի՞նչ է Ամանորի մեծագոյն նուէրը տրուած մարդուն եթէ ոչ Նոր Յոյսը:

Նոր Տարուան առաջին օրը միշտ մեզի տրուած առիթ մըն է մեր կեանքերը վերսկսելու, եւ ի՞նչն է վաղուան պատրաստուելու լաւագոյն ձեւը՝ եթէ ոչ մեր լաւագոյնը ընել այսօր. յիշենք Սուրբ Գրքին խօսքը, «Այսօր է զոր արար Տէր», եւ մեկնելով անկէ դիմաւորենք իւրաքանչիւր բացուող արշալոյս եւ պարզուող օր իբր նոր առիթ մը, նոր սկզբ մը, որ կրնայ մեզի դաս տալ սորվելու մեր սխալներէն եւ զանոնք այլեւս երբեք չկրկնելու:

Ի բոլոր սրտէ կ'աղօթենք որ 2019 թուականը դառնայ իրաւ խաղաղութեան ու բարի տարի մը Սուրբ Երկրին եւ բոլոր աշխարհին համար եւ մարդիկ սորվին յարգել իրենց եղբայր մարդուն իրաւունքները շրջելու եւ ապրելու ազատ եւ զերծ ամէն տեսակի մտահոգութիւններէ: Կը յուսանք ու կը մաղթենք որ սէր, համերաշխութիւն եւ նուիրումութիւն տիրէ մեր Միաբանութեան անդամներուն մէջ ի պատիւ եւ ի փառս Սուրբ Աթոռին:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀՕՐ ԾՆՆԳԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ ԲԵԹՂԵՀԷՄԻ ՍՈՒՐԲ ԱՅՐԷՆ

«Մի՛ երկնջիք, զի ահաւասիկ աւետարանեմ ձեզ ուրախութիւն մեծ, որ եղիցի ամենայն ժողովրդեանն: Զի ծնաւ ձեզ այսօր Փրկիչ՝ որ է օծեալ Տէր, ի քաղաքի Դաւթի»:

(Ղուկ. Բ:10-11)

Սիրելի եւ հաւատացեալ ժողովուրդ հայոց որ ի Պաղեստին, ի Յորդանան, ի Հայաստան եւ ի սփիւռս աշխարհի:

Այս գիշեր Աստուած կու գայ մեզի իբր անօթի անձ մը, զոր ստիպուած չենք կերակրել: Ան մեզի կու գայ իբր անոք ու առանձին մէկը, որ ստիպուած չենք մխիթարել: Ան կու գայ մեզի յուսահատ մարդու բոլոր կարիքներով, զորս մենք ազատ ենք անտեսելու, ինչ որ կը նշանակէ թէ Աստուած ինքզինք կը յանձնէ մեր խղճին, ո՛չ միայն տառապանքի իմաստով, բան մը որուն ատակ ենք պատճառելու իրեն մեր սրտի կուրուքեամբ, մեր անտարբերութեամբ եւ մեր անգթութեամբ: Բայց տառապանքը որ կը պատճառենք իրեն՝ պարզապէս հետեւանք է մեր անբացատրելի անտարբերութեան: Բայց այսպէս է սէրը, իրա՛ւ սէրը: Երբ մենք իսկապէս կը սիրենք մէկը որ կը տառապի, մենք եւս կը տառապինք անոր հետ, քանի որ տառապանք եւ սէր մէկ են եւ անբաժան, նման Աստուծոյ մեզի հանդէպ ունեցած սիրոյն:

Անոնք որոնք չեն հաւատար Աստուածայայտնութեան խորհուրդին, անոնք պարտին լռել նորածին Հրաշք-Մանկան ներկայութեան, որովհետեւ անոնց համար այս երեխային ծնունդը նման չէ ուրիշ երեխաներու ծնունդին, որոնք սահմանուած են մեռնելու: Բոլոր անոնք՝ որոնք չեն հաւատար այս նորածին Մանկան բանաստեղծական ծնունդին, հրեշտակներու երգեցողութեան, Բեթղեհէմի երկինքը շառագունող լուսաստղին եւ Արեւելքէն եկող մոգերուն, ասոնց համար այս բոլորը կը նմանին աւազի վրայ գրուած կոյտ մը գեղեցիկ բառերու, որոնք հովը երկվայրկեանի մէջ կրնայ ջնջել:

«Եւ Բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեզ...», ահա այսպէս էր որ Հայր Աստուծմէ վաղուց ակնկալուած Փրկիչը, տիեզերքի գոյութեան մեծագոյն հրաշքը՝ Քրիստոս, որ ժամանակներու սկիզբէն իր Հօր հետ էր, մարմին կ'առնէր, կը մանկանար եւ մուտք կը գործէր մեր խաւար եւ յուսահատ աշխարհը: Ժամանակակից պատմագրեր այդ օրերու աշխարհը կը ներկայացնեն իբր յուսահատ եւ ատելութեամբ լեցուած մարդոցմով, իրար դէմ լարուած ազգերով, որոնց մեծ մասը կը հեծէր Հռոմէական կայսրութեան անգութ լուծին տակ, ուր հեթանոսութիւնը կը սփռէր միայն վախ, անվստահութիւն, ատելութիւն եւ անբարոյութիւն: Եւ բնական էր, որ 2000 տարիներ առաջ Ծննդեան գիշերով այդ խեղճ ու պարզամիտ հովիւներուն յայտնուող հրեշտակները վախ ներշնչէին անոնց, որովհետեւ արդէն Յուդայի երկրի բնակիչները Մեծն Հերովդէսի պատճառով կ'ապրէին սարսափի մթնոլորտի մէջ, որ անասելի անգթութեամբ կը վարուէր իր երկրի բնակիչներուն, նոյնիսկ իր ընտանիքի անդամներուն հետ, եւ տխուր է ըսել, որ 2000 տարիներ ետք մարդկութիւնը չէ յաջողած լուծել իր էական հարցերն ու խնդիրները եւ տակաւին կը շարունակէ տուայտել վախի ու կասկածի մէջ, որուն համար ալ Աստուծոյ հրեշտակը հովիւներուն պիտի ըսէր. «Մի՛ վախնաք, որովհետեւ ձեզի կու տամ բարի եւ ուրախ լուր մը, որ բոլոր ժովուրդներուն է, որովհետեւ այսօր իսկ Դաւթի քաղաքին մէջ ծնաւ Օծեալ Փրկիչը»:

Քրիստոսի Ծնունդը ակնկալուող իրականութիւն մըն էր եւ արդէն դարեր առաջ մարգարէացուած՝ Եսայի եւ Միքէ մարգարէներուն կողմէ, թէ ինչպէս ան պիտի ծնէր Հրէաստանի աննշան գիւղերէն մէկուն մէջ. «Եւ դու Բեթղեհէմ, տուն Եփրաթայ, սակաւաւոր իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ լինել իշխան Իսրայէլի»։ Անոր ծնունդով մարդուն հոգեկան եւ բարոյական կեանքն էր, որ կը վերածնէր իբր «սքանչելի եւ մեծ խորհուրդ»։ Անոր ծնունդը կու գար հիմը դնելու նոր գաղափարներու, դառնալու սկիզբը սրբացեալ նոր կեանքի մը, դէպի Աստուած նայող մարդուն՝ որ օժտուած պիտի ըլլար բարձր նկարագրով եւ հոգեկան իրաւ արժանիքներով։ Աստուածորդին իր խոնարհումով կը փորձէր Աստուծոյ հեռացած մարդը ետ իր յաւիտենական Հօր՝ Աստուծոյ մօտեցնել։ Եւ Ծննդեան այդ սո՛ւրբ եւ լո՛ւռ գիշերուան մէջ յայտնուած աստղը նպատակակէտ ունենալով, Արեւելքէն եկող մոգերը սիրով ու հաւատքով նայեցան այդ փայլուն աստղին եւ աննկարագրելի խաղաղութիւն մը պարուրեց անոնց հոգիներն ու էութիւնը, եւ գացին Բեթղեհէմ իրենց ընծաներուն հետ նորածին Արքային մատուցելու իրենց սէրն ու յարգանքը։ Որքա՛ն ցանկալի պիտի ըլլար եթէ մեզմէ իւրաքանչիւրս ունենար իտէալի աստղ մը, որուն նայելով առաջնորդէր իր խարխափող կեանքը։ Ով որ չունի այդ իտէալի աստղը՝ անկասկած ան դատապարտուած պիտի մնայ ջախջախուելու կեանքի խարակներուն վրայ։ Եթէ մենք չունինք լուսաւոր իտէալներ, այդ պարագային մեր կեանքերը անպայմանօրէն կը դառնան կեանքի ովկէանոսին վրայ յուսախաբութեան եւ յուսահատութեան միջեւ տարուբերող նաւ մը։ Այն երիտասարդութիւնը, որ չունի իտէալը իր նախնիքներէն իրեն ժառանգ մնացած հոգեմտաւոր արժէքները աճեցնելու, եւ չի կրնար որեւէ կոշտմի ծառայել, պիտի նմանի կեանքի աղեղէն աննպատակ արձակուած նետի մը։

Իր երկրաւոր կեանքի ընթացքին այս Մսուրին մէջ ծնած Աստուած-Մանուկը շատ լաւ ճանչցաւ չարի ու չարիքի մեր աշխարհը, ու մանաւանդ Գողգոթայի ճամբուն վրայ ճանչցաւ մարդը իր իսկութեանը մէջ, իր բոլոր երեսներով, մեր անհանդուրժողութիւնները, անարդարութիւնները, մեր անտարբեր կեցուածքը իրար՝ եւ մեր պարտաւորութիւններուն նկատմամբ, եւ մանաւանդ մեր անհանդուրժող ամբարտաւանութիւնը, որ օր մը պատճառ կրնայ դառնալ այս երկրագունդի կործանման։ Ան այս բոլորը գիտէր, այսուհանդերձ եկաւ աշխարհ եւ ճաշակեց ասոնց հետեւանքը՝ խաչը։

Մենք այս երեկոյ հաւաքուած ենք հոս որովհետեւ կը հաւատանք Աստուածորդւոյն բերած խաղաղութեան, որովհետեւ մենք, մանաւանդ հայերս, միշտ եղած ենք խաղաղութեան որդիներ։ Այս գիշեր եկած ենք լսելու Մեծ Մարգարէ՝ Եսայիի խօսքը, թէ մեր նորածին Աստուածը ինք՝ «խաղաղութեան Իշխանն է, սքանչելի խորհրդական, հայր յաւիտենական, որուն թագաւորութիւնը վախճան պիտի չունենայ»։ Անկասկած բոլորս գիտենք, որ Ծնունդը տօնն է խաղաղութեան, սակայն տխուր է ըսել թէ երբ աչքի առաջ բերենք աշխարհի ներկայ խառնաշփոթ վիճակը, ուր այնքան ցաւ կայ եւ վիշտ, ուր մարդիկ եւ երկիրներ անդադար կը փորձեն իրար հարուածել ու ոչնչացնել, եւ այս դժբախտաբար երբեմն կրօնքի անունով։ Այնքա՛ն շատ աւեր կայ բայց քիչ խաղաղութիւն, որ կարծէք խաղաղութիւնը հեռու անցեալէն եկող արձագանգ մը ըլլար։ Այո՛, Ծնունդի խաղաղութիւնը այս գիշեր աշխարհի զանազան մասերուն հասնող արձագանգ մըն է միայն, մանաւանդ հո՛ս, Սուրբ Երկրին մէջ, որ երբ միաստուածեան կրօններու օրրանն է եղած դարերով։ Ու վերջապէս, եւ ի մասնաւորի Ծննդեան այս տօնը անհունին մէջ հնչող արձագանգ մըն է մանաւանդ աշխարհով մէկ տարածուած այն ընտանիքներուն համար, որոնք թեոորիզմի հետեւանքով կորսնցուցած են հարազատներ ու սիրելիներ։

Ի՞նչ սխալ բան կայ մարդ արարածին մէջ, ի՞նչ սխալ բան կայ մեր մէջ, երկրագունդի միակ բանաւոր արարածներու մէջ, որ հեշտանքով կը սպաննենք մեր եղբայրներն

ու քոյրերը: Ո՞րն է մեր այն մեծ սխալը, որ այնպիսի զէնքեր կը հնարենք որոնք մի քանի ժամերու ընթացքին կրնան միլիոններ սպաննել: Ինչո՞ւ մարդ արարածը չուզեր թափանցել «Խաղաղութիւ» բառին իրա՛ւ ու բուն իմաստին: Իսկ ո՞ւր կը սկսի ան եթէ ոչ նախ եւ առաջ մեր մէջ, մեզմով: Երբ մենք առիթ տանք Խաղաղութեան Իշխանին գալ եւ բնակելու մեր մէջ, այն ատեն է որ մենք կը դառնանք Խաղաղութեան իրա՛ւ զաւակներ: Եւ ճիշդ ատոր համար էր որ Հայր Աստուած Իր Միածին Զաւակը՝ Խաղաղութեան Իշխանը կը զրկէր երկիր, ըսելու. «Ես եկայ ձեզի Խաղաղութիւն բերելու, ձեզի սորվեցնելու քաղել Խաղաղութեան ճամբաներէն. ես եկայ ձեզի սորվեցնելու ա՛յն՝ ինչին կարիքը ունիք ամենաշատը, դառնալու Խաղաղութեան որդիներ»: Որովհետեւ Խաղաղութեան մէջ միայն, «Հալին մեղք, հալածին դեւք եւ ջնջին յանցանք»:

Եւ ո՞ւր կը սկսի այդ Խաղաղութիւնը եթէ ոչ մեր իսկ հոգիներուն եւ միտքերուն մէջ, եւ եթէ Խաղաղութեան Իշխանը պիտի չբնակի մեր մէջ ինչպէ՞ս կրնանք Խաղաղութիւն ունենալ: Քրիստոնեային ամենաէական եւ իրա՛ւ կրօնական փորձառութիւնը մեր Փրկչին Խաղաղութիւնը մեր սրտին ու մտքին մէջ ունենալն է, եւ երբ ունինք այդ մէկը, այն ատեն միայն մենք կը սկսինք մտածել, զգալ ու գործել արդարութեամբ: Մեր իղձը եւս այս առթիւ այն է, որ նոյն ոգին եւ Աստուածային Խաղաղութիւնը իջնէր ու կակղեցնէր հոգիները անոնց՝ որոնք անմարդկայնօրէն կանգնած են ժխտական դիրքերու վրայ ամբողջ աշխարհի նկատմամբ:

Կ'ըսուի թէ Ծննդեան այդ սուրբ գիշերին, երբ հովիւները իրենց համեստ նուէրներով կը մօտենային Բեթղեհէմի Մսուրին, փոքրիկ աղջնակ մը որ անոնց կ'ընկերանար, կը սկսի լալ քանի որ ինք բան մը չունէր տալու Նորածին Մանկան: Յանկարծ հրեշտակներու երգեցիկ խումբէն հրեշտակ մը կ'իջնէ երկիր ու թեւերը քսելով գետնին վարդերու գեղեցիկ փունջ մը հաւաքելով կու տայ փոքրիկ աղջկան, որ իր կարգին կը նուիրէ Խաղաղութեան Իշխանին:

Սիրելի հաւատացեալ եւ ուխտաւոր ժողովուրդ մեր, այս գիշեր մի՛ ըլլաք լոկ ունկնդիրներ՝ այլ դարձէ՛ք արձագանգը Խաղաղութեան պատգամին, եւ թող այս Սրբավայրէն բարձրանայ Խաղաղած սիրտերու աղօթքը ամբողջ մարդկութեան եւ աշխարհին համար: Թող Աստուածորդւոյն այս օրհնաբեր տօնը չվերածենք ընթացիկ յիշատակութեան օրուան մը, այլ այս սուրբ տօնին մենք եւս մսուր մը յատկացնենք մեր սիրտերուն մէջ Սիրոյ եւ Խաղաղութեան նորածին Իշխանին որովհետեւ միայն իր սիրով, արդարութեամբ եւ ճշմարտութեամբ պիտի կարենանք մեր կարգին դառնալ Սիրոյ եւ Խաղաղութեան որդիներ. Ամէն:

**Ձեզ եւ մեզ մեծ աւետիս,
Քրիստոս Ծնաւ եւ Յայտնեցաւ:**

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

«Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

Հրեշտակներու մարդկութեան տուած Ծննդեան պատգամը դժբախտաբար տակաւին կը յամենայ մարմնանալ այս երկրին վրայ: Օրինական, կրօնական, ազգայնական եւ հատուածական մտահոգիչ անհասկացողութիւններ կը շարունակեն մթագնել ժողովուրդներու կեանքը, մարդոց՝ որոնք այնքան կարիքը ունին համերաշխութեան եւ մանաւանդ փոխադարձ հասկացողութեան: Եթէ միայն մարդկութիւնը գիտնար իր վատնած ֆիզիկական, նիւթական եւ բարոյական ոյժերը կիրարկել դրական նպատակներով, մեր այս աշխարհը անկասկած կրնար դառնալ իրա՛ւ դրախտ մը, ուր մարդ արարածը ի վիճակի պիտի ըլլար մարդկօրէն եւ սրտացաւ կերպով լուծել իր առջեւ դրուած բոլոր հարցերն ու դժուարութիւնները: Ժամանակը հասած է, եւ մարդ արարածը կը գտնուի լուրջ հրամայականին առաջ իր անձնական եւ կամ ազգային շահերէն աւելի նախապատուութիւնը տալ մարդկայինին, հաւաքականին շահերուն:

Այս օրերուն, երբ երկրագունդը կ'անցնի հսկայական եւ արագ փոփոխութիւններու շրջանէ մը, որ տակաւին մարդկային պատմութիւնը երբեւիցէ արձանագրած ըլլայ, աշխարհի եւ մանաւանդ Միջին Արեւելքի երկիրներու ղեկավարները պարտին ներդաշնակել իրենց գաղափարներն ու գործունէութիւնը, որպէսզի ըստ այնմ կարենան պատրաստուիլ դիմագրաւելու ապագան:

Հայութիւնը, մեր Մայր Հայաստանն ու մեր Սրբոց Յակոբեանց վանքն ու Միաբանութիւն եւս պարտինք ներդաշնակել մեր դիրքն ու գործերը և արարքները համաձայն մեր չափին ու դիրքին, կարենալ ըստ այնմ դիմագրաւելու ապագան: Անցեալը այլեւս չպատկանիր մեզի, ունինք միայն այսօրն ու վաղը: Գաղափարներ՝ անհրաժեշտ են, սակայն գործը միշտ նախընտրելի է եւ հրամայական: Ներկայ ժամանակները թոյլ չեն տար այլեւս, որ մարդ օրօրուի ու տարուի վսեմ գաղափարներէ եւ զգացումներէ, մանաւանդ երբ ի վիճակի չենք զանոնք գործի վերածելէ, որովհետեւ հաստատութիւնները, ինչպէս նաև անհատներ, կը յաջողին գործերով միայն եւ ոչ թէ գաղափարներ ու տեսակէտներ որոճալով:

Ամանորի մեր մաղթանքն է, որ մեր Ազգի բեկորներն ու Միաբանութեան անդամները մաքրեն իրենց միտքն ու հոգին անցեալի ժանգէն և թօթափեն անոնց ժամանակի փոշիները: Որովհետեւ մեր ֆիզիքական ու բարոյական գոյութիւնը ամէն ժամանակներէ աւելի ենթակայ է լուրջ վտանգի, եւ ոչ մէկ իրաւունք ունինք մենք մեզ յանձնելու Բիւզանդական հին եւ ճղճիմ հաշիւներու: Արդի աշխարհն ու մանաւանդ մենք՝ հայերս, ամէն ժամանակէ աւելի կարիքը ունինք ի գին ամէն բանի ամփոփուելու եւ զգաստանալու:

Եթէ բացուող Ամանորը ինքզինք նորոգող ժամանակն է, իսկ միւս կողմէն՝ մեր Փրկչին Ծննդեան տօնը, որ եկաւ յեղաշրջելու մարդկային ճակատագիրը կեանքի ըմբռնումը նորոգողն է, որովհետեւ Ծնունդը սրտառուչ դրուագ մը ըլլալէ աւելի մարդկային կեանքի նոր գիրքի սկիզբն է, ուր Մարդուն պատմութիւնը կու գար խառնուիլ Աստուածայինին եւ փոխադարձաբար, եւ այդ Աստուածայայտնութեան միջոցաւ Մարդու կեանքը կը ստանար նո՛ր իմաստ, որ իր կարգին պիտի գար լեցնելու երկնքի եւ երկրի միջեւ եղող բացը:

Ի՞նչ էր մարդը նախքան Քրիստոնէութիւնը, եթէ ոչ մասնիկ մը բնութեան, գերի

գձուձ ու ստորին ոյժերու: Աստուածորդին եկաւ ու ազատագրեց մարդը այդ ոյժերէն տեղ յատկացնելով անոր հոգեկան կարգին մէջ եւ այսպէս միացնելու մարդկային ճակատագիրը Աստուածայինին: Յետոյ, ի՞նչ է Քրիստոսի Ծննդեան բուն իմաստը, եթէ ոչ գերագոյն կապը Աստուծոյ հայրութեան եւ մարդուն որդիութեան մէջ: Վերջապէս, մեր Փրկչին Ծնունդը, տօնն է մարդուն՝ Աստուծոյ հանդիպման, Անառակ Որդւոյն իր հօրը տուն դարձի: Ճիշտ է որ Ան 2019 տարին եր առաջ օր մը ծնաւ, բայց տակաւին կրնայ ամէն օր ծնիլ մեր սիրտերուն մէջ եթէ բանանք զանոնք իր լոյսին, որ գերագոյն սէրն է: Անկասկած Քրիստոսի Ծնունդը իրաւ «Խորհուրդ մեծ և Սքանչելի» է:

Ն.Ա.Մ.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Օտար երկրի մէջ հանդիպած հին բարեկամը կը նմանի երաշտէն ետք տեղացող անձրեւին:

Մարդիկ շահագործողը ինք եւս իր կարգին կը շահագործուի:

Վիրաւորանքները մոռցէ՛ք, բայց բարիքը՝ երբեք:

Հարցում մը հարցնողը ապուշ կը նկատուի հինգ վայրկեան, սակայն բնաւ չհարցնողը ապուշ կը մնայ յաւիտեան:

Իրա՛ւ ազնուականը միշտ համեստ է:

Մարդը կը ճանչցուի իր բարեկամ շրջանակէն:

Մարդուն իմաստութիւնը կամ ապուշութիւնը կը հասկցուի իր առաջին իսկ բառերէն:

Բարութիւնը բարիք կը բերէ:

Սիրող սիրտը միշտ երիտասարդ կը մնայ:

Հերոսութիւնը վայրկեան մը աւելի տոկալու մէջ կը կայանայ:

Կորսուածէն աւելի հաշուէ՛ թէ ի՞նչ մնացած է:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԱՐԵՄԱԹԱՑԻ ՅՈՒՇԵՐԸ

Այնպես կը պատահի որ յետ Քրիստոսի, 70-ական թուականներուն օր մը մարդ մը Աղեքսանդրիոյ Մատենադարանի շէնքին սրահը կը մտնէ, եւ կը բարեւէ իրեն ծանօթ մատենադարանապետին, ու կը պատրաստուի նստիլ սեղանի մը վրայ երբ մատենադարանապետը մօտենալով կը փսփսայ ականջին.

«Տիմիթրէոս, նոր բան մը ստացած ենք, կը փափաքէի՞ր տեսնել: Հռոմէացիներ Երուսաղէմը ամբողջովին քանդած են եւ հիմա կը փորձեն մաքրել աւերակները, եւ կը վստահեցնեմ քեզ թէ գրեթէ ոչինչ մնացած է այդ քաղաքէն»:

Տիմիթրէոս գլուխով տուաւ համաձայնութեան նշանը ըսելով. «Անպայման», որովհետեւ Երուսաղէմի գրաւումն ու բնաջնջումը, ամբողջ Հռոմէական աշխարհով մէկ լսուած էր. «Բայց եւ այնպէս» շարունակեց մատենադարանապետը «խելքը-գլուխը զինուորական մը կար, որ փորձած է փրկել մի քանի ձեռագիրներ եւ ղրկած է մեզի: Քննեցի մեզի ղրկուած ձեռագիրները, մասնաւոր արժէքաւոր բան մը չկար, սակայն ձեռագիր մը գտայ, որ կ'երեւի հրեայ հարուստ իշխանաւորի մը յուշերը եղած ըլլան, եւ գիտնալով թէ դուն հոս-հոն պատահած բաներ կը սիրես, մէկ կողմ դրի քեզի համար, երկար չէ: Տուն տա՛ր հետդ եւ վստահ եմ որ ժամանակիդ կէս ժամին պիտի արժանանայ»:

Հազիւ տուն հասած Տիմիթրէոս անհամբեր հետաքրքրութեամբ բացաւ ձեռագիրը, որ կը սկսէր հետեւեալ բառերով.

«Ինծի այնպէս կը թուի թէ իմ հետեւեալ փորձառութիւններս զորս ունեցայ տարիներ առաջ, պիտի արժէր արձանագրել զաւակներուն եւ անոնց զաւակներուն համար, հետեւեալ պատմութենէն գլուխ մը միայն, որ օր մը կրնայ դառնալ երկա՛ր պատմութիւն»:

Թերեւս այս մէկը չհետաքրքրէ աշխարհը, բայց դուք՝ որոնց համար գրի առած եմ, անպայման լսած էք մանկութեանս պատմութիւնը Արեմասիա գիւղին մէջ, եւ ապա մեկնումս իմ գիւղէս Երուսաղէմ: Նաեւ դուք անպայման տեղեակ էք թէ որքան ծանր աշխատանք է ետք ես կրցայ դառնալ հանրածանօթ օրէնքի մարդ, եւ ապա ընտրուեցայ անդամ Սանհետրինի, եւ արդէն յիսուն տարեկանիս Երուսաղէմի կարեւոր դէմքերէն մէկն էի:

Անշուշտ Սանհետրինը կազմուած էր Երուսաղէմի ամենայարգելի մարդոցմէ, սակայն անոր մեծաւորէն երբեք չէի խորթեր, որովհետեւ ինքնահաւան եւ դաժանաբարոյ մէկն էր, դպիր կամ Ղեւտացի ըլլալէ աւելի դիւանագիտութեամբ կը զբաղէր: Ինծի ամենամօտ եղող անձը՝ Նիկողիմոս անունով, ազնուական ու հոգիով բարի անձ մըն էր, մանաւանդ կարող անդամ Սանհետրինի, որ օր մը երբ առանձին էինք ըսաւ. «Յովսէփ, անցեալներս դէպք մը պատահեցաւ, որուն ներկայ էի եւ զիս չափազանց խռովեց: Երիտասարդ Գալիլիացիի մը հանդիպեցայ, որ Պասեքի առիթով Երուսաղէմ կը գտնուէր Տաճարի սրահներէն մէկուն մէջ եւ կը խօսէր խումբ մը մարդոց հետ մօտեցայ եւ ուզեցի լսել թէ ի՞նչ կ'ըսէր, եւ այնքան տպաւորուեցայ իր խօսքերէն, որ հետաքրքրուեցայ եւ գտայ թէ ուր կը մնար, այնպէս որ այդ երեկոյ իրեն գացի եւ ժամերով խօսակցեցանք: Իրերու խորքը թափանցելու կարողութիւն ունեցող մէկն էր, սխալած պիտի չըլլամ եթէ ըսեմ, որ ան բարդ խնդիրներու մէջ պիտի իյնայ,

եթէ Սանհետրինի մեր բարեկամները լսեն թէ ան ի՞նչ կ'ըսէ: Բայց ես խորապէս կը հաւատամ, որ ան բարութեան մարմնացում է, եւ իր տեսակէտները հաւասարակշռուած են, տեղին ու սրտամօտ:

Մեր խօսակցութիւնը բաւական երկարեցաւ, բայց պիտի չուզէի հոս մանրամասնել: Այնպէս մը պատահեցաւ, որ մի քանի ամիսներ ետք գործի բերմամբ Գալիլիա մեկնիմ: Հոն լսեցի թէ ինչպէս ամէն ոք կը խօսէր այս երիտասարդ, Յիսուս կոչուող անձին մասին: Ան ուր որ երթար մեծ հետաքրքրութիւն կը ստեղծէր: Որոշեցի հետեւիլ իրեն, տեսայ թէ ինչպէս բազմութիւններ կը հետեւէին իրեն, լսեցի իր խօսքերը ու տեսայ թէ ինչպէս ան ֆիզիքապէս կը բուժէր հիւանդներ: Տարօրինակօրէն, իմ Փարիսեցի ծանօթներս անդադար կը քննադատէին զինք, սակայն սովորական ժողովուրդը մեծ ուրախութեամբ կը հետեւէին իրեն, լսելու անոր մխիթարող ու բուժիչ խօսքերը: Վերջապէս, օր մը դարձեալ առիթը ունեցայ անձնական խօսակցութիւն մը ունենալու հետը, ու ան զիս մեծապէս տպաւորեց, ինչպէս տպաւորած էր Նիկողիմոսը: Ան իւրապատուկ ու բացառիկ կարողութիւն մը ունէր զԱստուած իրականութեան վերածելու եւ միաժամանակ շեշտելու մարդուն կարեւորութիւնը: Փարիսեցիներու եւ Դպիրներու յարուցած անիմաստ խնդիրները զինք երբեք չէին վախցնէր, սակայն ան անպայմանօրէն կ'անդրադառնար թէ անոնք որեւէ ատեն ի զօրու էին վտանգելու ո՛չ միայն իր ազատութիւնը, այլ նոյնիսկ իր կեանքը: Զուգեցի հոն գտնուողներու ներկայութեան իմ դիրքս վտանգել, սակայն առիթը ունեցայ իրմէ խնդրելու, որ երբ Երուսաղէմ գար անպայման զինք դարձեալ տեսնէի: Ինք ալ իր կարգին շեշտեց թէ ինք եւս պիտի ուզէր հանդիպիլ ինծի:

Դարձեալ ամիսներ ետք, Պասեքի շրջանն էր, այն օրերուն, երբ Պիղատոս Պոնտացի Հռոմէացի կառավարիչը դարձած էր: Ան իր բռնութիւններով ինքզինք ատելի դարձուցած էր ժողովուրդին, սակայն Սանհետրինի անդամները որոշած էին հետեւիլ անոր քաղաքականութեան: Ասոնք թէեւ կ'ատէին իրար, սակայն մղուած իրենց անձնական հաշիւներէն երբեմն կը համագործակցէին, այս կը պահանջէր Երուսաղէմի քաղաքականութիւնը:

Պասեքի առաջին օրը, յանկարծ տակնուվրայութիւն մը սկսաւ Տաճար տանող փողոցներուն մէջ: Ուղեցի գիտնալ թէ ի՞նչ կ'անցնէր կը դառնար եւ դուրս ելայ, որովհետեւ այդ տօնական օրերուն Երուսաղէմ գտնուող բազմահազար ուխտաւորներէն ամէն ինչ ակնկալելի էր: Յանկարծ նկատեցի, որ ամբոխը դէպի իմ կողմս կու գար: «Ի՞նչ պատահած է» հարցուցի անցորդի մը, որ պատասխանեց ըսելով.

«Մի քանի Գալիլիացիներ են, որոնք իրենց նահանգէն եկած մէկու մը համար Զիթենեաց լեռնէն թափօրով հասած են հոս»:

Անմիջապէս յիշեցի Գալիլիացի Յիսուսը եւ տակաւին բոլորովին չըմբռնած անցուդարձերը, յանկարծ տեսայ զինք համեստօրէն նստած աւանակի մը վրայ, բան մը որ չխորհեցայ թէ ատով պիտի կարենար պէտք եղածին չափ տպաւորել այդ բազմութիւնը: Ան շրջապատուած էր արմաւենիի եւ ձիթենիի ճիւղեր շարժող հարիւրաւոր մարդոցմով, որոնք կը կանչէին. «Ովսաննա՛ ի բարձունս, օրհնեալ որ գայ յանուն Տեառն»: Հետեւեցայ բազմութեան, որ հասաւ Տաճարի արտաքին մեծ սրահը: Ան մի քանի վայրկեան դիտեց շուրջը եւ տեսաւ չարաչար շահագործումը այդ սուրբ շրջապատին, ուր լուծայափոխներ Տաճարի տուրքի դրամ կը մանրէին, իսկ անդին ուրիշներ սեղանին զոհի համար աղանձներ եւ նուէրներ կը ծախէին, եւ անշուշտ օրուան վերջաւորութեան այդ վաճառականները քահանաներուն կու տային անոնց շահաբաժինը, այդպէսով վաճառքի արտօնութիւն ձեռք ձգելու:

Անկասկած Յիսուս նախապէս տեսած էր այդ բոլորը, բայց այդ օրը հետեւորդներու մեծ բազմութիւնը հաւանաբար աւելի ոյժ տուաւ իրեն, այնքան մը որ ան յան-

կարծական որոշումով, մտաւ այդ վաճառականներու շարքերէն ներս եւ սկսաւ շրջել անոնց եւ լուծալափոխներու սեղանները եւ կոտորտել աղանիւներու վանդակները, մեծ տակնուվրայութիւն մը ստեղծելով բակին մէջ: Նախ՝ ուզեցի ծափահարել եւ շնորհաւորել զինք իր քաջութեան համար, սակայն զարմանքէս եւ մտահոգութենէս շնչահեղձ եղած էի, որովհետեւ ո՛չ այդ վաճառականները եւ ոչ ալ անոնց պաշտպանները պիտի հանդուրժէին այդպիսի խիզախ արարք մը: Անշուշտ այդ վայրկեանին անոնք վախնալով Յիսուսի աշակերտներէն ոչինչ կրնային ընել, սակայն անպայման շուտով վրէժը առնելու ծրագիր մը կը պատրաստէին:

Այդ օրը Յիսուսի հետ առանձին խօսելու առիթ չեղաւ: Սակայն յաջորդող օրերուն միշտ առիթներ եղան, եւ ես չափազանց համակրեցայ եւ տպաւորուեցայ այդ երիտասարդ Գալիլիացիի համարձակութենէն եւ քաջութենէն: Այլեւս վստահ էի թէ ան կրցած էր իր մատը դնել մեր ճիշդ կոտորացող վէրքին վրայ: Սակայն իր խօսքերէն աւելի ես սկսած էի հիանալ անոր անձին՝ խոհուն, հանդարտաբարոյ բայց միաժամանակ խիստ, այնպէս կ'երեւէր, որ ան ոչ մէկ բանէ կը վախնար: Եթէ ան մանկական պարզութիւն ունէր, միւս կողմէն ալ սակայն շատ արիասիրտ էր ու քաջ, օժուն բացառիկ իմաստութեամբ:

Հրէական աւանդութեան համաձայն սովորականին պէս Պասքի տօնը անցուցի ընտանիքիս հետ: Սակայն այդ երեկոյ յանկարծ կանչուեցայ Սանհետրին՝ յատուկ հանդիպման մը համար: Լաւ բան չէի ակնկալեր ծանր զգացումներով եւ մտահոգ հասայ Սանհետրին, ուր նախազգացումներս պիտի ճիշդ ելլէին: Հոն տեսայ Յիսուսը, բանտարկեալ, աւելի ետք պիտի լսէի թէ ան ձերբակալուած էր, իր անմիջական հետեւորդներէն մէկուն մատնութեան պատճառով: Ամբողջ գիշերը ան կանգնած մնաց մեր ներկայութեան: Կայափաս քահանայապետ փորձեց զինք ծուղակ ձգել անյարիր եւ անտրամաբանական հարցումներով եւ երբ չյաջողեցաւ լսել իր ակնկալած պատասխանները, հրահանգեց պահակներուն որ զայն ենթարկէին նաեւ մարմնական շարժարանքներու: Սակայն ես եւ Նիկողիմոսն էինք զինք պաշտպանողները: Ի վերջոյ մեծամասնութիւնը որոշեց խնդիրը յանձնել Պիղատոսի, միակ անձը, որ ի զօրու էր որոշելու Գալիլիացի Յիսուսի ճակատագիրը:

Պիտի չուզէի հոս կրկնել այդ առաւօտեան ցաւալի դէպքերը, երբ Յիսուս այլեւս կը գտնուէր խորամանկ Հռոմէացիին ներկայութեան, որ իր կարելին կ'ընէր խուսափելու Սանհետրինի հետ բացէ ի բաց խնդիրներ ունենալէ, որուն համար ալ վերջաւորութեան անմեղ անձ մը պիտի զոհէր, հաճելի թուալու այդ Սանհետրիկաններուն: Չեմ կարծեր երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլայ անձ մը, որ այդքան համարձակ ու քաջ կերպով դիմագրաւէր իր ճակատագիրը: Մինչեւ կէսօր, արդէն այդ թատրոն-դատաստանը վերջացած էր, եւ որոշ էր որ այդ հրեշտականման մարդը մահուան պիտի դատապարտուէր, եւ այդպէս ալ եղաւ, յետ միջօրէին այդ բարի Գալիլիացին խաչ պիտի հանուէր, երկու ուրիշ մահապարտներու հետ:

Ճակատագրի բերումով այնպէս պատահեցաւ, որ մի քանի տարիներ առաջ, առիթէն օգտուելով, չափազանց յարմար գինով, քաղաքէն դուրս, Գողգոթայի բարձունքէն ո՛չ շատ հեռու ժայռափոր գերեզման մը գնէի ինծի համար: Երբ այլեւս Նազովրեցի Յիսուսի խաչի մահուան վճիռը տրուած էր, յանկարծ անդրադարձայ, որ այդ Գալիլիացիի հետեւորդները տեղ մը չունէին զինք թաղելու, եւ հաւանաբար ուրիշ հրեաներ եւս մերժէին որ ան թաղուէր այդ մօտերը, որովհետեւ երբ Պիղատոս թելադրած էր իր զինուորներուն Յիսուսի խաչին վրայ արձանագրութիւն մը դնել, որ կ'ըսէր. «Յիսուս Նազովրեցի, Թագաւոր Հրէից», որուն համար Սանհետրիկանները բողոքած էին առաջարկելով Պիղատոսի, որ գրէր. «Յիսուս ըսաւ, թէ ինք Հրեաներու Թագաւորն էր», որուն վրայ Պիղատոս հայհոյելով զիրենք վտարած էր քովէն, ըսելով.

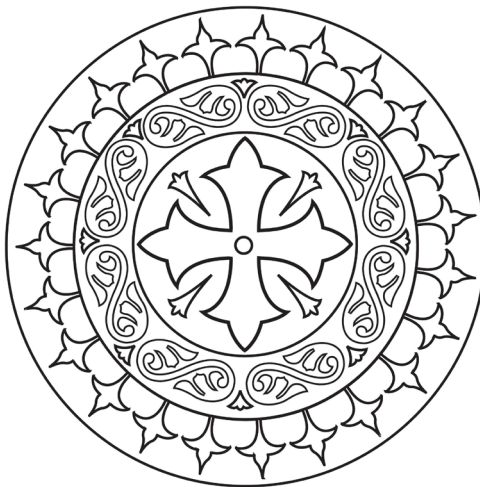
«Զոր գրեցի, գրեցի»: Հիմնուելով այս տուեալներուն վրայ, ուզեցի մտնել իր մօտ եւ խնդրել որ արտօնէր ինծի նախքան Շաբաթը սկսիլը, Յիսուսը խաչէն վար առնել եւ իմ գերեզմանիս մէջ թաղել: Անշուշտ ան նախ պիտի մերժեր առաջարկս, սակայն երբ բացատրեցի կացութիւնը, հասկցաւ եւ արտօնեց որ թաղէի զայն հոն, թերեւս ալ ան խորհեցաւ թէ այդպէսով Կայիափաս քահանայապետն ու միւս Սանհետրիկանները աւելի անարգած կ'ըլլար: Անմիջապէս Նիկողիմոսի հետ պատանքներն, օծանելիքները պատրաստեցինք եւ պատշաճ ձեւով անոր մարմինը դրինք իմ գերեզմանս:

Այդ իրիկուն ամբողջ մտածումներու մէջ էի, թէ արդեօք ա՛յս էր վերջաւորութիւնը այդ Գալիլիացիի պատմութեան: Բայց մի քանի օրեր ետք պիտի գիտնայինք թէ վերջը այդ չէր: Արդէն լուրեր սկսած էին տարածուիլ թէ «Ան մեռած չէր, այլ կ'ապրէր»: Անոր Գալիլիացի հետեւորդները շուտով պիտի վերադառնային իրենց տուները տարածելու սերմերը իրենց յարութիւն առած Ռաբբիին, Երուսաղէմէն շուտով մինչեւ Հռոմ: Ես չարշարուած մարմին մը թաղեցի, սակայն յաւիտենական կեանքով լեցուն հոգի ու մարմին մը կ'ապրի ու իր կարգին կը տիրապետէ անհամար հոգիներու:

Յիսուսի մահուան յաջորդ օրը բարեկամ մը ըսաւ ինծի «Յովսէփ, դուն կատարեալ յիմար մըն ես, եթէ իսկապէս կ'ուզես անունդ կապել անոր անուան: Ան սորվեցուց բաներ զորս խորհեցաւ թէ մարդիկ պիտի հաւատան: Ան թագաւորութիւն մը կ'երազէր, սակայն անոր թագաւորութիւնը տեղ պիտի չունենայ աշխարհի միւս թագաւորութիւններու կողքին»:

Ու հարց տուի ինքզինքիս, «Տեղ պիտի չունենայ աշխարհի միւս թագաւորութիւններու կողքի՞ն». թերեւս այո՛, բայց ամբողջ էութեամբս կը հաւատամ, որ անոր տեղը այս աշխարհի թագաւորութիւններէն աւելի վեր է, որովհետեւ իր հետեւորդները կ'ըսէին «Օրհնեալ, որ գայ յանուն Տեառն»։ Այո՛, յաւիտեանս օրհնեալ է Ան, եւ օրհնեալ ըլլան բոլոր անոնք՝ որոնք կը հետեւին Անոր բոլորով սրտիւ:

Ն.Ա.Մ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ասէ ցնա Աստուած. «Անմիտ, յայսմ գիշերի զոգիդ ի քէն ի բաց պահանջիցեն, իսկ զոր պատրաստեցերն ո՛ւմ լինիցի»:

Եւ Աստուած ըսաւ անոր. «Անմիտ, եթէ այս գիշեր հոգիդ պահանջեն քեզմէ, իսկ ինչ որ պատրաստած ես, որո՞ւն պիտի մնայ»:

(Ղուկ. ԺԲ:20)

Ղուկասի Աւետարանէն առնուած «Անմիտ Հարուստին» այս առակով Քրիստոս մեզի երեք բաներ կը թելադրէ.

- Առաջին հերթին, ան մեզի կ'ըսէ թէ երբեմն յաջողութիւնը կրնայ լուրջ վնասներ պատճառել մեր Ֆիզիքական եւ բարոյական առողջութեան: Ազահութիւնը, դեղնորակ աչքերով այն գազանն է, որ պատրաստ է կուլ տալու աշխարհի չափանիշերով, այսպէս ըսած կեանքի մէջ յաջողածները: Տարիներ առաջ, Ամերիկեան «Նիուզ Ուիք» շաբաթաթերթը «Տանըլտ Թրամփի Աւետարանը» խորագրով յօդուած մը հրատարակած էր, Նիւ Նորքի յայտնի միլիառատէր՝ Պրն. Թրամփի, ներկայ Միացեալ Նահանգներու նախագահի մասին, որ այդ օրերուն տգիտօրէն յոխորտալով կ'ըսէր, թէ պատմութեան մէջ չէր եղած մէկը, որ իր տարիքին (այդ օրերուն 41 տարեկան) կրցած էր այնքան մեծ նիւթական յաջողութիւններ արձանագրել, որքան ինք: Սակայն ան կը մոռնար որ Մեծն Աղեքսանդր 33 տարեկանին գրաւած էր այդ օրերու ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհը, մինչ Քրիստոս 30 տարեկանին արդէն իսկ յաջողած էր հիմերը նետել երկնքի արքայութեան: Որոշ է թէ կարգ մը անհատներու համար յաջողութիւնը երբեմն կրնայ ժխտական հետեւանքներ ունենալ, որովհետեւ ան առիթ կու տայ նորանոր յաջողութիւններու եւ որ սովորաբար իր կարգին ծնունդ կու տայ «ազահութիւն» կոչուող այդ անյագ ճիւղին:

Մեր Տէրը՝ Քրիստոս, ուրիշ առիթով մը կ'ըսէ մեծահարուստ, երիտասարդ ազնուականի մը. «Զգուշացի՛ր ընչաքաղցութենէ», որուն վրայ երիտասարդ տխուր պիտի հեռանար Աստուածորդւոյն քովէն, որովհետեւ ան չափազանց հարուստ էր եւ տակաւին հոգեպէս պատրաստ չէր բաժնուելու իր հարստութենէն, որուն համար ալ Յիսուս պիտի ըսէր իր մօտ գտնուողներուն. «Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, աւելի հեշտ է ուղտին համար անցնիլ ասեղի ծակէն, քան թէ մեծահարուստին համար դրախտ մտնել»: Մեր Տիրոջ ըսել ուզածը պարզապէս հետեւեալն էր. «Դրամը միայն գործիք մը պարտի ըլլալ ձեր ձեռքերուն մէջ աւելի վեհ նպատակի մը համար, եւ ոչ թէ զայն դարձնելու ձեր կեանքի միակ նպատակակէտը», որովհետեւ այդ պարագային ան է որ կը տիրապետէ մեզի փոխանակ մենք անոր:

- Երկրորդ, Աստուածորդին կը փորձէր երիտասարդ եւ հարուստ ազնուականին հասկցնել թէ կեանքի յաջողութիւնները անպայմանօրէն չէին չափուեր մեր ամբարած հարստութիւններով: Առակին անմիտ հարուստը անպայմանօրէն յաջող գործատէր մըն էր եւ կը կարծէր թէ իր ամբարած հարստութիւնը պիտի դառնար իր արժեչափը, որուն համար ալ ան խորհեցաւ շինել տալ աւելի մեծ շտեմարաններ հոն ամբարելու իր հարստութիւնը, անտեսելով այն միակ իրողութիւնը, որ Աստուծոյ արժեչափը բոլորովին տարբեր էր մարդկայինէն:

Բոլոր անոնք՝ որոնք ծանօթ են մեր այսօրուան բնաբանի պատմութեան, պիտի անդրադառնան թէ մեծահարուստին միակ խօսակիցը ինք էր, իր անձն էր, «Անձ իմ, կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրախ լե՛ր»։ Քրիստոս իր առակներով կը թելադրէր իր հետեւորդներուն հարստանալ միայն Աստուծով, եւ թերեւս ատով ան կ'ուզէր շեշտել այն իրողութիւնը, որ բարեգործութեամբ եւ բարիքով շահուած բարեկամութիւնները ոսկիէն եւ արծաթէն աւելի ծանր կը կշռէին Աստուծոյ արժեքափերու նժարին մէջ։ Մենք փոխանակ մեր սիրտերուն մէջ մեր բարեկամներուն եւ ընկերներուն դէմ քէնի եւ ոխի պատնէշներ կանգնեցնելու, պարտինք լրջօրէն նստիլ եւ հաշուի առնել թէ որքա՛ն թանկարժէք էին այդ բարեկամութիւնները մեզի համար։ Մենք փոխանակ խորհելու թէ մենք որքա՛ն դրամ դիզած ենք դրամատուններու մէջ, նախընտրելի պիտի ըլլար եթէ սկսէինք մտածել թէ ինչպէ՛ս կրնայինք այդ դրամները վերածել բարիքի մէկական աղբիւրներու։ Եւ վստահ եղէ՛ք սիրելիներ, որ մեր խիղճերը պիտի կատարէին ճշգրիտ ընտրութիւնը։

Եւ վերջապէս, հակառակ պարագային եթէ մեր խիղճերը կատարեն սխալ ընտրութիւն, մենք կը դառնանք ԵՍԱԿԵԴՐՈՆ։ Եթէ մենք ուշադրութեամբ կարդանք «Անմիտ Հարուստին» առակը, հոն պիտի տեսնենք թէ ան առնուազն տասը անգամներ կը գործածէ «ԵՍ» նախդիրը, երբ կը խօսի ինքնիրեն եւ ինքն իր մասին։ Անկասկած դիւրին չէ հարուստ եւ իմաստուն ըլլալը միաժամանակ։ Ու կը տարուինք հարց տալու մենք մեզի. «Արդեօք ո՞ր յանցանքին համար Քրիստոս մեծահարուստը «անմիտ» կոչեց։ Անոր ունեցած հարստութեա՞ն համար. անշուշտ ո՛չ։ Մեծահարուստին սխալը այն էր, որ ան բաւականաչափ հարուստ չէր դէպի Աստուած։ Ան հարուստ էր նիւթականով, սակայն աղքատ՝ հոգիով։ Թերեւս ան նիւթապէս հարուստ էր, բայց բարոյապէս՝ սնանկ, ատոր համար ալ այդ մեծահարուստը հակասութիւններու բարդոյթ մըն էր ինքնին։ Այո՛, թերեւս ան չափազանց հարուստ էր, բայց իրականութեան մէջ անմիտ էր, որովհետեւ անոր սիրտն ու նախասիրութիւնները սխալ ուղղութեան վրայ էին։

Մեզմէ իւրաքանչիւրի անձին մէջ կայ իմաստունն ու անմիտը, հերոսն ու վախկոտը, եւ ասոնցմէ իւրաքանչիւրը ունի իր տրամաբանութիւնը, որ յարմարացուած է որոշ նպատակի մը։ Իմաստունին համար յաւիտենականն է էականը, մինչ անմիտին համար նիւթը, դրամը, ինչքերը եւ մանաւանդ ներկան։ Վախկոտին կամ թուլամորթին համար իր անձին ապահովութիւնն է կարեւորը, մինչ հերոսին՝ յաղթանակը այս բոլորին վրայ։ Անմիտ մեծահարուստը կը ներկայացնէ մեզմէ իւրաքանչիւրին մէջ գտնուող վախկոտը, ան՝ որուն գոյութեան միակ նպատակն է ապահովել իր վատշուէր կեանքը, աճեցնել դրամատուններու մէջ գտնուող իր հաշիւները եւ ապա ըսել. «Անձ իմ, կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրախ լե՛ր»։ Սակայն Հայր Աստուած կու գայ այդպիսիներուն ըսելու. «Անմիտ, իսկ ի՞նչ պիտի ըլլան այս բոլոր քու ամբարած հարստութիւններդ, եթէ այս գիշեր իսկ հոգիդ առնեմ եւ մեռնիս»։ Այս դասակարգի մարդիկ կը մոռնան ժողովրդական այն իմաստութիւնը, որ կ'ըսէ. «Եթէ օր մը տիրանաս հարստութիւններու, երբեք ինքզինքդ եղբօրմէդ, դրացիէդ եւ կամ բարեկամէդ աւելի վեր մի՛ դասեր, որովհետեւ մենք բոլորս մերկ կու գանք այս աշխարհ եւ ոչինչ կը տանինք մեր այս աշխարհէն»։

Մենք պարտինք հարուստ ըլլալ այս երկրի վրայ առանց մեծամտանալու եւ կամ առանց մեր յոյսերը դնելու հարստութեանց եւ ինչքերու անորոշութեան վրայ, այլ միայն՝ Աստուծոյ մեծութեան վրայ։ Մենք պարտինք ըլլալ հարուստ եւ լեցուն բարեգործութիւններով դէպի Աստուած եւ դէպի Անոր մեզի վստահած գործերը, եւ մանաւանդ գիտնանք կիսել Աստուծոյ մեզի պարգեւած բարիքները ուրիշներու հետ, աղքատներու եւ չքաւորներու հետ, եւ այդ ընելով իրա՛ւ հարստութիւն ապահովել երկինքի մէջ, որովհետեւ ա՛յդ է կեանքը, իրա՛ւ կեանքը, Աստուածահաճոյ կեանքը։ Թող չնմանինք նաւաբեկ հերոսին, որ կ'իյնայ անմարդաբնակ եւ անհիւրընկալ կղզի մը, ուր կարճ ժամանակ ետք պիտի սովամահ մեռնէր։ Մի քանի օրեր ետք յանկարծ ծովեզերքը կը գտնէ մեծ սնտուկ մը։ Խորհելով թէ կրնար մէջը ուտելիք գտնել, մեծ

ոգեւորութեամբ կը բանայ սնտուկը, սակայն հոն կը գտնէ միայն ոսկի եւ թանկարժէք քարեր, եւ հիասթափուած եւ յուսահատ կ'իյնայ գետին:

Վայրկեանի մը համար թող մենք մեզի դենք այդ դժբախտ նաւաստիին տեղը եւ հարց տանք մենք մեզի թէ ի՞նչ պիտի զգայինք եթէ օր մը իյնայինք յաւիտենականին ծովափը բոլորովին անոք եւ անպատրաստ, արդեօք մեր չափեցող անօթութիւնը պիտի գոհանա՞յ երկրաւոր կեանքի ընթացքին մեր հաւաքած գանձերով եւ կալուածներու հարստութեամբ, եւ ի վիճակի պիտի ըլլա՞նք առակի հերոսին նման ըսելու. «Անձ իմ, կեր, ա՛րբ եւ ուրախ լեր»։ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս, յաւիտենից, ամէն:

Ն.Ա.Մ.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Փորձառութիւնը մայրն է իմաստութեան:

Եթէ վստահ չես թէ ո՞ւր կ'երթաս, հաւանաբար վերջաւորութեան ուրիշ տեղ կ'երթաս:

Առաքինութիւնը միա՛կ եւ իրա՛ւ ազնուութիւնն է:

Վատ բանուորը իր սխալը կը վերագրէ գործիքներուն:

Երբեք ուշ չէ բեկանուած բարեկամութիւններ նորոգելը:

Կարելի չէ միտքով արտ հերկել:

Ամէն ինչ կու գայ ձեզի եթէ համբերող էք:

Կռիւներ կը վերջանան, սակայն ըսուած խօսքերը երբեք չեն մեռնիր:

Ձեռքերու առատութիւնը գործը կը թեթեւցնէ:

Հագուստը մէկ թելով չէ հիւսուած:

Տարիները աւելի բան գիտեն քան գիրքերը:

Դրացիդ սիրէ՛, բայց պատնէշդ վար մի՛ առնէր:

Անգէտը ոչ մէկ բանէ կը կասկածի:

Քիչ ըսէ՛, բայց լաւ ըսէ՛:

ԳՐԱԿԱՆ**ՅԱԿՈԲ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ****ԵՍ ՈՐԲ ԸԼԼԱԿ ԶԵՄ ՍԻՐԵՐ**

Սեպտեմբերի աշխոյժ առաւօտ մըն է, միջեղանակային քիչ մը երկմտի օր՝ աշուն եւ ձմեռ բուրոյժ:

Օրերու տաժանելի ճամբորդութենէն ետք, անապատէն դէպի Մեռեալ Ծով եւ անկից դէպի արեւմուտք, վերջապէս, Բեթղեհէմի վրով, եւ նոր յոյսերով, փախստական մեր փոքրիկ կարաւանը Սուրբ Քաղաքէն ներս կը մտնէ եւ կ'առաջնորդուի ուղղակի Սուրբ Յակոբայ Վանքը, կարծես երկնային աստղերու միջնորդութեամբ:

Վանքին պարիսպէն ներս խառնիճաղանճ ամբոխ մը կայ գաղթական, անապատի զանազան կողմերէն դէպի հոս թափող, մղձաւանջի մէջէն քալող մարդոց նման անօրինակ ու լուռ փնտռողքի մը մէջ ինկած ամբոխ, ուր՝ ունեցողն ալ կը փնտռէ չունեցողն ալ: Կը փնտռեն մայր, քոյր, դրացի եւ համաքաղաքացի. կը փնտռեն ո՛րեւէ բան: Երբեմն կը գտնեն փնտռածնին, եւ արցունքներու մէջ իրարու գիրկ իյնալով անլի ոչխարներու պէս զիրար կը լիզեն կարօտով, իսկ ընդհանրապէս չեն գտներ...

Պատերազմը, Ալէմպիի բանակին հետ, Դամասկոսի հին ու պատմական ճամբաները բռնած, անցեր էր այս հողերէն դէպի Արարա եւ դեռ անդին: Պատերազմի հետքէն, հողերու ընդերքէն եւ անապատի մոռցուած ու կոտորակուած անկիւններէն, դեռ վրանին քիչ մը շունչ ունեցող հայ խլեակներ հերթով դուրս աշխարհ եկեր էին, ճրագի լոյսին վազող թիթեռներու բնազդին անձնատուր:

Ու որբե՛ր, որբեր. գաղթականի ճմռթկուած, մարդկային մատաղատի կոտորտութեան, որ զանազան խորշերէ դէպի Երուսաղէմի աւետեաց երկիրը կ'իյնային՝ անապատի անհատնում լացը հոս պատառ մը հացի եւ փշուր մը գութի հետ փոխանակելու յոյսով: Ու Բարեգործականը, իր ընդհանրական թեւերը լայն բացած, ներս կ'առնէր բոլորն ալ, անխտիր, մեծին՝ գաղթականի եւ պզտիկին՝ որբանոցի դռները լայն բանալով: Ահա թէ ինչո՛ւ սովորաբար խաղաղ Ժառանգաւորաց Վարժարանը այժմ մինչեւ բերան լեցուն էր ուլ ու գառներու մայիւնով:

Եւ ամէն օր, մըջիւններու դանդաղութեամբն ու համբերութեամբը, եւ կարծես երկար զնտանէն դէպի դուրս թափթփող մարդոց զարմացումով ու կորսուածութեամբ - ամէն օր նոր նոր խումբեր կուգան կը տարածուին Վանքին բակն ի վար: Ու կը փնտռեն, կը հարցնեն եւ զարմանալէն կը զարմանան երբ կը տեսնեն խումբին մէջ մի քանի հայեր որ շնորհքով հագուստ եւ գլխարկ ունին, որ բացառաբար գաղթական չեն եղած, որ Եգիպտոս ըսուած հեռաւոր արքայութենէ մը հոս եկած՝ նստած են աթոռի վրայ, փայտէ սեղաններու առաջ՝ իրենց անունն ու մականունը հարցնելու, իրենցմով հետաքրքրուելու եւ թերեւս իրենց ցաւին դարման գտնելու... զարմանալով կը զարմանան որ ասանկ հայեր մնացած ըլլային, գաղթական չեղած՝ մարդո՛ւ պէս մարդավարի հայեր...

Ու կարգով, ահա այս «մարդավարի» հայերը կ'արձանագրեն բոլորը. - անուն, մականուն, տարիք եւն:

Եւ անոնցմէ մին կը հարցնէ ինծի.

- Մէկը ունի՞ս, տղաս:

- Ո՛չ, կ'ըսեմ խոցուած. եւ երեք տարիէ ի վեր առաջին անգամն ըլլալով կ'անդրադառնամ որք ըլլալու համգամանքիս:

- Ո՛ր են ծնողքդ, կամ պարագաներդ:

Գլուխս կը խոնարհի ակամայ, եւ չեմ պատասխաներ: Մեր ամբողջ ընտանիքէն մնացածը ինծի միայն մեծ քոյրս Աղանին էր. վերջին կողոպուտի գիշերը բնագոգօրէն թուփերու մէջ ցատկել պահուրտելով՝ կողոպուտէ զերծ մնալու համար ա՛ն ալ կորսնցուցեր էի՝ ձորն ի վար քշուող ողորմելի խումբին հետ: Եւ հիմա չեմ գիտեր ինչ բախտ վիճակուեցաւ իրեն:

- Այն ատեն, կըսէ պաշտօնեան մեղմիւ, քեզ կը տեղաւորենք Բարեգործականի որբանոցը:

- Չէ՛, պարոն «բարեգործական», կ'ըսեմ յանկարծ, ցնցուած, եւ աչքերս քիչ մը պղտոր, ես որք ըլլալ չեմ սիրեր...

Տխուր ժպիտ մը, իր մէջ հոգիի ներքին ողբերգութիւնը պարտկող, ցաւագին ժպի՛տ մը կը բուսնի մարդուն դէմքին, եւ աչքերը թուղթէն առանց վեր առնելու կ'ըսէ.

- Հապա՛, տղաս ոչ ոք կը սիրէ որք ըլլալ... Դուն որք չես, միայն թէ ծնողքդ կորսնցուցած՝ առանձին ես երկրի վրայ, եւ մենք կ'ուզենք քեզի բարեկամ ու տարեկից տղոց հետ քովէ քով բերել:

- Բայց ես որբանոց մտնել չե՛մ ուզեր, ես կրնամ գործել... կը պնդեմ դեռ:

- Դուն գիտես, տղաս, կ'ըսէ Պր. «Բարեգործական»ը կարեկցաբար, տարիքիդ ու տղայութեանդ մեղք է, որբանոց ըսածնիս գիշերօթիկ դպրոց է միայն – ցորեկը՝ դպրոց, գիշերը՝ օթեւան, եւ ազգը հոն բոլորին ծնո՛ղք... Դուն գիտես, տղաս, գնա եւ խորհիւր: Եւ եթէ միտքդ փոխես՝ մենք դեռ հոս ենք:

Արաբիոյ խորերէն փախստական՝ եւ իբր թէ բախտաւո՛ր, պատերազմի դուրսի գծէն դաշնակիցներու «ներսի» գիծը իյնալուս՝ ես մտադիր էի, Երուսաղէմի եօթանասուն ազգերու շարքին, իմ բախտը անապատի արեւէն եփած իմ ձեռքով շինել: Մեր պապերը դարերով այս սուրբ քաղաքը եկեր էին զանազան ուխտերով. ես ալ, 13 տարեկան մարդ, ուխտ ըրի «բան» մը ընել իմ միջոցներովս: Չէ՞ որ լման երեք տարի խոտէն ու խիճէն ապրուստ ճարեցի, անապատի ժլատ ծոցէն: Հիմա ալ պիտի «բան» մը ընէի: Բայց ի՞նչ:

Եւ ահա, ո՛ւսկից ո՛ւր, մտքիս առջեւ կը պատկերանայ, դեռ տարի մը առաջ, առեւտուրի ասպարէզին մէջ իմ նախամուտը իբր չոր թուզի «վաճառական»: Ընկերս Մակա՛րն էր, ինձմէ տարի մը երկուք մեծ: Ու առաջին խանութը զոր ունեցանք Թֆիլէի մէջ, շուկայի բանուկ պողոտային մէկ անկիւնն էր, բաց երկնքին տակ, երեքով չորս քառակուսի հողի մը վրայ: Երկուքիս դրամագլուխը, քով քովի բերած, գներ էինք ուլի մորթին անկիւնը, բազմոցի տեղ ծառայող կտոր մը քուրջին առաջ, մեծ հաւատքով ու յաւակնութեամբ եւ իրարու հետ մրցող մանկական զիլ ձայներով փոխն ի փոխ ձայն կուտայինք փողոցէն անցնող դարձող հայուն ու արաբին.

- Թի՛ն, հա՛լուի... ընտիր չոր-թո՛ւզ:

Անցնող տարիքաւոր արաբներ, երբեմն երբեմն, աղմուկէն, գլուխ ու մօրուք մեր կողմ դարձուցած, քմծիծաղով մը քթի տակով կը մրթմրթային.

- Ես խարապ պէյթէ՛ք... վայ տուներնի՛դ քանդուի:

Եւ որովհետեւ մեր տուները արդէն վաղուց քանդուեր էին՝ առանց ուրեմն ըսուածներուն ուշ տալու, կրկնակի աշխուժով ու ախորժով՝ կը ձայնենք միաբերան.

- Թի՛ն, հալուի...

Այսպէս օրերը կը սահին հերթով, սակայն քսակի շա՛տ քիչ պարանոցներ կը քակուին մեր խանութին առաջ, եւ գրեթէ գնորդ չենք ունենար, բացի կարգ մը առհասարակ չար լակոտներէ՝ որոնց գրպանը միշտ ալ ծակ էր:

- Կուտտա՛յն...

- Ես՝ խարապ պէյթէք, ինաալ ապո՛ւք...

Մեզ պարզապէս մարդու տեղ չէին դնէր, այդ մենք դիտեցինք: Եւ այս անհրապոյր ընդունելութենէն քիչ մը սրտմտած, սկսանք մեր երկուքս դառնալ մեր «խանութ»ին լաւագոյն յաճախորդները: Մակարն ու ես, եւ իրարու բացակայութեանը, առանձին առանձին մի քանի օրուան մէջ ուտել լրացնելով թուզը՝ գրեթէ կը լրանանք նաեւ մենք - առանձին առանձին դաժան փորհարութեան մը անելին մէջ ինկած...

Ուրեմն, գուցէ այս փորձառութեան վրայ յենած, ես կրկին «բան» մը ընելու որոճման մէջ էի - երբ յանկարծ անողոր հարցումը մտքիս մէջ կը թնկճուի տակաւ:

Բայց ի՞նչ պիտի ընես, Յակոբ, հարց կուտամ ես ինծի, գիշերը մը Վանքին պարիսպէն դուրս մնալ մտմտալէն ետք: Հոս արաբական ովասիսներուն փորձուած խոտերն իսկ չկան որ անկախ ապրելակերպի մը ուժ տան: Մարդոց ծովուն մէջ հոս տէր-տիրական չունիս, եւ մինչ ամէն թռչուն իր բոյնը գտաւ՝ դո՛ւն ես որ տղու անգօր հպարտութեանդ սպասարկու պիտի մնաս... Այս որբանոցը տարբեր որբանոց է, Յակոբ, հոս ազգին տո՛ւնն է եւ մէջինները ազգին գառները բոլոր, բոլորն ալ քեզի պէս հպարտ՝ բայց ընդունիս կամ ոչ՝ որբացած... «որբանոց ըսածնիս գիշերօթիկ դպրոց է միայն...»: Եւ յետոյ՝ ո՞վ եւ ի՞նչ ունիս որ, Յակոբ, եւ այս օրերը արդէն բաւական մը արտասովոր ու սեւ օրե՛ր են մեր ամբողջ ժողովուրդին համար իսկ:

Գիշերը գաղթակայանը անցընելէ ետք առտուն մութնուլուսուն գաղթակայանի անհաղորդ լաբիրինդոսէն ազատած, քաղաքին ծուռ ու նեղ փողոցներէն ճամբայ կ'ելլեմ դէպի Սուրբ Յակոբ: Քիչ յետոյ, ահա Վանքին բակն եմ, երէկուան փնտռուքը շարունակող ուրիշ ամբօխի մը կեդրոնը: Հոն է կրկին, երէկուան անձանագրող բարի անձնաւորութիւնը: Վարանումով մը քսուրըտելով, եւ պարտուած հպարտութեանս ներքին անցունքը կլլելէն, յանցաւորի մը պէս կը սպասեմ իր ակնարկին իմ կողմս դառնալուն:

Ան անմիջապէս կը ճանչնայ զիս ու կը բարեւէ հանդարտ. քաջալերուած՝ կ'ըսեմ.

- Պարոն «Բարեգործական» ուզած ատենս որբանոցէն դուրս կրնա՞մ ելլել եթէ շուտով ճար մը գտնուի. ես ուրիշին բեռ ըլլալ չեմ ուզեր. ես կրնա՞մ գործել...

- Հապա, տղաս, անշո՛ւշտ, կը պատասխանէ ան նոյն բարի եւ կարեկից նայուածքով, տխուր ժպիտով մը չափելով հարցումիս խորունկ ողբերգութիւնը. եթէ համոզուինք որ հոգատար մէկը ունեցար եւ կամ ալ ինքնավար դարձեր ես՝ անշուշտ ազատ կ'ըլլաս ուզած ատենդ մեկնելու, մեր ալ ջանքը արդէն այդ է...

- Գիտե՞ս, պարոն, ես գաղթական ըլլալէ առաջ չորս... թուաբանութիւն գիտէի... (չորս գործողութիւն միտքս չի գար այդ պահուն.) ինծի...

- Հա՛, տղաս, կ'ընդմիջէ անիկա, կուահելով տղու հարցումիս տուն տուող մտահոգութիւնը, ատոր համար ապահով եղիր, քեզ բարձր կարգին մէջ դնել կուտանք:

Որբանոցէն ներս առաջին օրը առանձնարան մը կը դնեն զիս: Հոս է որ գաղթական կեանքիս գէթ ֆիզիքական փոշիները պիտի լուացուին ոտքերէս: Եւ ատիկա ընելու

համար պէտք կ'ըլլար կրակին ամենագոր մաքրութեան ու մաքրագործութեան յանձնել ո՛չ միայն հագուստեղէնս, (կամ ինչ որ հագուստի կը նմանէր), այլ մինչեւ իսկ գլխուս մագերն ու մակաբոյծները թաքուն՝ ածելիի եւ օճառի խաղերէն ետք...

Իրիկուան դէմ ժառանգաւորացի երազային սանդուխներէն դէպի երկրորդ յարկի ննջասենեակները կ'ուղղուինք շարքով ու երգով, եւ կը մտնենք հլու գառներու պէս մեր «գոմ»երէն ներս: Եւ կարգով շարուած անկողիներու եւ սաւաններու ճերմակ հրաւերին դէմ, ահա կը ճռուողենք միաբերան.

Հրեշտակ զուարթուն հզօր պահապան մեր,

Որ զտիւն ողջոյն զմեզ խնամեցեր...

Անապատի մայրերը բոլոր ականջ կ'ըլլան անմեղ ու երջանիկ հոգիներէ փրթող այս երգերու ձայնին, եւ խնկաբոյր ու աղօթիկեր ժառանգաւորացը իր իմաստուն ճակատը մագաղաթէն վեր վերցնելով իր քարաշէն կուրծքը կ'ուռեցնէ, խլեակներէ վեր-յառնող սերունդի մը դարերորդ երկունքին խլրտումովը յուզուած:

Ու կը պառկինք քով քովի, կարգով:

Մինչ ես կը ջանամ, քնաթաթախ, երէկի անորոշ ու անկերպարան գիծերը այս օրին հետ զուգորդել՝ եւ վաղուան համար ալ ես ինծի երաշխաւոր ըլլալ եւ հաւաստիացնել որ որբանոցէն ներս իմ մուտքը ժամանակաւոր է միայն՝ սպիտակ սաւանի եւ կակուղ անկողնի անմղձաւանջ երազը սակայն շուտով իր արծաթէ ուռկանը կը նետէ շուրջս եւ հպարտ գլուխս իր թեւերուն վրայ կ'առնէ: Ու կը քնանամ, կը քնանա՛նք բոլո՛րս ալ, պատանեկան յոգնած ու տառապազերծ խո՛ր քունով:

Ատեն մը ետք, գիշերապահ «մայրիկ»ի մը թեթեւ ոտքերուն անցնիլը կը զգամ անկողիներու արանքէն: Մէկիկ մէկիկ ան կը քննէ փոքրիկ մարդոց դիրքը եւ, խանդաղատանքով ծռելով, երբեմն տղոց վերմակը վզին տակ կուտայ: Ու կը մարէ, հերթով կը մարէ ճրագները եւ կ'անցնի յաջորդ ննջասրահ, ուրիշ տղոց վերմակները վզին տակ սեղմելու, եւ հողին տակէ ուրիշ մայրերու օրհնէքին արժանանալու:

Ժառանգաւորացի իմաստուն ճակատը տխրանոյշ ժպիտով մը կրկին կը հակի մագաղաթին վրայ, եւ Մեծ Շղեունի խլեակներէն վերյառնող հպարտ սերունդի մը յոյսի տոմարի մէկ էջին վրայ, լոյսի թռչնագիր տառերով կ'արձանագրէ ցեղին անկորնչելի հաւատքը ապագային համար:

Արտատպուած՝ «Նոր Գիր» եռամսեայ հանդէսէն, 1947 թ.:

ԳՐԱԿԱՆ**ՆԱԶԻԿ ԱՍԱՏՐԵԱՆ**

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրութեան ֆակուլտետի
առկայ բակալավրիատի 4-րդ կուրսի
ուսանողուհի

**ՊԱՏՈՒԻ ՏԱՐԲԵՐ ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐԸ
ՇԻՐՎԱՆՉԱԴԷԻ «ՊԱՏՈՒԻ ՀԱՄԱՐ» ԳՐԱՄԱՅՈՒՄ**

Ալեքսանդր Շիրվանզադէն (Ալեքսանդր Մինասի Մովսիսեան) ծնուել է 1858 թուականի ապրիլի 7-ին, Շամախի քաղաքում: Շիրվանզադէն ապրել եւ գործել է բուրժուական կեանքի խաւարի մէջ, եւ այս հասարակարգի խորը քննադատութիւնը դարձել է նրա ստեղծագործութեան հիմնական ու գլխաւոր թեմաներից մէկը:

1904 թուականին Շիրվանզադէն գրում է իր գլուխ-գործոցը՝ «Պատուի համար»-ը՝ նպատակ ունենալով հրապարակել հայ բուրժուազիայի կեանքն ու գործունէութիւնը: Ինչպէս նշուեց, դրաման գրուել է 1904 թուականին, բայց ստեղծագործական փնտր-տուքները, ուսումնասիրութիւնները սկսուել են դեռեւս 1980-ական թուականներից, երբ երիտասարդ գաւառացին իր աչքով էր տեսնում բուրժուական հասարակութեան ներկայացուցիչների արիւնալի պայքարը, թալանը, զեխութիւնն ու ողջ անմարդկայի-նը, որ իր մէջ պարունակում էր այդ հասարակարգը: Տեղին է մէջբերել Շիրվանզադէի խօսքերը. «Իմ աչքերի առջեւ մարդ էակն իր նմանի կոկորդը բռնած, պատին սեղմելով, խեղդում էր, եւ ոչ մի անցորդ չէր փորձում խեղդուողին ազատել: Իրարու բռնելով ու հրելով՝ իւրաքանչիւրն աշխատում էր իր տեղը լայնացնել մրցման ասպարէզում, եւ իհարկէ, տուժում էին նրանք, որոնք անզօր էին իրենց ոտների վրայ կանգնելու: Թաւալելով տկարներին՝ զօրաւորներն անցնում էին՝ առանց յետ նայելու, շատ անգամ իրենց զոհերի դիակը կոխկռտելով երկաթէ կրունկներով: Վէրջին չորս տարիները Բաքում եւ ընկել էի մի միջավայր, ուր ընկերոջ վերջին կոպեկը գողանալը եւ նրա գաւակներին մի կտոր հացից զրկելը համարւում էր խելքի ու եռանդի ապացոյց եւ ոչ միայն չէր դատապարտում, այլեւ դառնում էր նախանձի առարկայ: Հարիւրաւոր դէպքեր են անցել իմ աչքերի առջեւ միմեանցից այլանդակ, միմեանցից զազրելի: Նրանցից եւ ընտրել եմ Անդրէաս էլիզբարովին ու Սաղաթէլին «Պատուի համար»-ի մէջ: Այսօր եւս մի առ մի մտաբերում եմ այդ տիպերը եւ սոսկումով եմ պատկերացնում այն խաւարը, ուր եւս անցել եմ իմ երիտասարդութեան լաւագույն տարիները»¹:

Շիրվանզադէն շատ ուշագիւր ու սեւեռուած հետեւել է հայ բուրժուազիայի կեանքին՝ կազմաւորումից (1880-ական թուականներ) մինչեւ անկում (1905 թուական): Այն գաղափարը, որ բուրժուազիան մարդկութեան խոցն է, մեծ ունիւնի մօտ աւելի է ամրապնդուել եւ այդ բոլորը նա խտացրել է դրամայի մէջ:

Այս աշխատանքում մեր խնդիրն է նորովի ներկայացնել դրամայի հերոսներին, նրանց պատուի ըմբռնումները, եւ իհարկէ, փորձել «արդարացնել» նրանց ժա-մանակի մէջ:

¹ Շիրվանզադէ Ա., Երկեր, 10 հատորով, 8-րդ հ., Երեւան, 1950-1955, էջ 84-85:

Շիրվանզադէն, որպէս մեծ ուշադրութեամբ, «Պատուի համար» դրամայում կերտել է ամբողջական, հոգեբանօրէն համոզիչ կերպարներ, նրանցից իւրաքանչիւրն իր ժամանակի ծնունդն է:

Էլիզբարեանների ընտանիքը բարոյականութեան, պատուի, ազնուութեան մասին տարբեր պատկերացումներ ունեցող անհատների մի խմբաւորում է: Դրամատուրգը բեմ է հանել ընտանիքի անդամներին, որոնք, կարծես, գործում են հենց այնպէս, իրենք իրենց համար, սեփական շահի գերադասումով: Այս ամենի շնորհիւ Շիրվանզադէն ստեղծել է 1905 թուականի նախօրեակն ապրող բուրժուազիայի բարոյական անկման ցնցող պատկերը: Էլիզբարեանների ընտանիքի անդամներն ունեն միմեանց կապող միայն մէկ օղակ՝ մերկ հաշիւ: Այս ընտանիքն իր մէջ կրում է հասարակութեան բոլոր հիւանդութիւնները: Միլիոնատիրոջ ընտանիքում չկան ընտանեկան սրբազան յարաբերութիւններ, նրանք միմեանց օտար են եւ պատրաստ են սեփական փառքի, վայելքի, պատուի իւրօրինակ ըմբռնման, անձնական շահի համար պատառ-պատառ անել միմեանց:

Թուում է՝ փողը երջանկութեան երաշխիքն է, սակայն Շիրվանզադէի հերոսները երջանիկ չեն, ինչպէս «Պատուի համար»-ում, այնպէս էլ միւս ստեղծագործութիւններում («Նամուս», «Քառս»): Էլիզբարեանները պարզապէս զառամախտ էին ապրում:

Այժմ անդրադառնանք մի յարկի տակ ապրող օտար հարազատներին եւ նրանց ընտանեկան դրամայի պատճառներին: Դրամայի երկրորդ տեսիլում յայտնուում է Սուրէնը՝ Էլիզբարեանների կրտսեր որդին, ով քսաներեք տարեկան հասակում արդէն ձանձրացել էր կեանքից: Նա քեռուց՝ Սաղաթէլից 300 ռուբլի էր խնդրում, դրսում նրան սպասում էր ինչ-որ կարեւոր, «կենսական», ճակատագրական «գործ», որը վճռելու էր իր պատուի եւ հեղինակութեան հարցը. «Քեռի՛, եթէ այս ընկերին երեք հարիւր ռուբլի չունենամ - կը խայտառակուեմ: Պատուի խնդիր կայ մէջտեղը: Եթէ ինձ սիրում ես - մի՛ ուշացնիր»²:

Սուրէնը միայն այս ընտանիքի անդամը չէ, այլ «ոսկի երիտասարդութեան» ներկայացուցիչը, ինչպէս Միքայէլն ու Արշակը «Քառս» վէպում: Սուրէնի համար պատուի խնդիր է մրցել քաղաքի առաջին հարբեցող Աբուլովի հետ, փող ունենալ գրպանում թղթախաղի կանաչ սեղանի շուրջը կոտոր չընկնելու համար, քարշ գալ օպերային երգչուհիների յետեւից եւ փայլել գիշերային ցոփ խրախճանքներում: Նա իր տեղը չի գտնում այն մտքից, որ փող չունենալու պատճառով օպերային երգչուհի Առլովան երես կը դարձնի իրենից եւ կը գնայ Աբուլովի մօտ: Սուրէնը ձանձրացել է կեանքից, որովհետեւ ցոփ ու շուայտ կեանքը սպառել է նրա եռանդը...

ՍՈՒՐԷՆ - ...Առանց փողի, ես համարեայ առանց ոտների եմ: Ես էլ եմ ատում փողը եւ միշտ աշխատում եմ նրանից բաժանուել: ...Բայց, այնուամենայնիւ, առանց փողի տխուր է: Ա՛խ, Մարգարիտ, կեանքը շատ տխուր բան է (քիչ լուում է): Տխուր է, շատ տխուր: Ես ուղղակի ձանձրացել եմ կեանքից:

ՄԱՐԳԱՐԻՏ - (Շրջուելով, թախծալի յանդիմանութեամբ): Քսան ու երեք տարեկան հասակում:

ՍՈՒՐԷՆ - Քի՛չ է: Մեր ժամանակներում մարդիկ շատ են տեսնում, շատ են զգում ու շուտ ձանձրանում: Ազնիւ խօսք, հիմա ես երբեմն ինքս ինձանից վախենում եմ (հանում է գրպանի ռեւոլվերը): Ա՛յ, տե՛ս, մի հարուած՝ եւ Ռուբիկոնն անցայ (էջ 158):

Շիրվանզադէի խնդիրը Սուրէնի միջոցով ներքին՝ ընտանեկան այլանդակուած յարաբերութիւնների պատկերումն է: Սաղաթէլի եւ Սուրէնի խոսակցութիւնը ցու-

² Շիրվանզադէ Ա., Երկեր 5 հատորով, 4-րդ հ., Երեւան, Սովետական գրող հրատ., 1987, էջ 123: (Այսուհետ նոյն աղբիւրից յաջորդ մէջբերումների էջերը կը նշուեն տեքստում՝ փակագծերի մէջ):

ցադրում է նաեւ այս պատկերը: Սուրենը պէտք է դրսում իր զեխ ու շուռայտ կեանքը շարունակի, վատնի հօր կուտակած հարստութիւնը... ահա այս «կարեւոր» հարցն է նրան հակասութիւնների մէջ գցում տանեցիկների հետ: Հէնց այստեղ է վերանում հարազատութիւնը եւ մէջտեղում մնում է միայն կանխիկ հաշիւը: Սուրենը շայտկեան պայմաններով «վեքսելներ» է ստորագրում քեռու հետ այն պայմանով, որ հօր մահից յետոյ կը վճարի պարտքերը, բայց այս ամէնի հետ էլ թաքուն յոյս է փայփայում, որ քեռին աւելի շուտ «կ'ուղեւորուի վերին Երուսաղէմ», եւ ինքը կ'ազատուի պարտքերից: Ի՞նչ է հետեւում: Եթէ այդպիսին են մերձաւոր հարազատները միմեանց նկատմամբ, ապա որքա՞ն սոսկալի ու դաժան են նրանք դրսի մարդկանց նկատմամբ:

Պաշտպանելով իր շահերն ու վարքագիծը, ապրելով ու գործելով միայն իր համար՝ Սուրենը տանեցիկների առաջ ունէր արդարացում: Մօր այն խօսքին, թէ ինքը ոչ թէ որդի է, այլ Աստուծոյ պատիժ, Սուրենը տալիս է մի պարզ պատասխան, որը, կարծես, իր միակ արդարացումն էր: Նա վրդովուած պատասխանում է՝ «Ինչու՞. որովհետեւ ապրել եմ ուզում: Այնպէս, ինչպէս ապրում են իմ բոլոր ընկերները» (էջ 142): Այս տեսանկիւնից հարց է առաջանում. մի՞թէ ճիշդ չէր Սուրենի արդարացումը... նա իր ժամանակի ծնունդն էր, նա յայտնուել էր մի միջավայրում, որտեղ բոլորը իր նման էին: Նա ապրում էր բոլորի պէս, եթէ փոխուէր, ապա «ոսկի երիտասարդութեան» ներկայացուցիչները նրան դուրս կը շարտեին իրենց շարքերից: Սուրենն ամեն կերպ արդարացնում է իր վարքագիծը, երբ նրան մեղադրում են հայրական միջոցների շուռյման եւ անառակութեան մէջ, նա կարողանում է գտնել ամենայարմար պատասխանը. «Մեր փողը կեղտ է, նրան փչացնելը մեղք չէ» (էջ 126): Այս խօսքերը մի կողմ թողք են սեփականատիրական հասարակութեան երեսին:

Շիրվանզադէն Սուրենի միջոցով արտայայտում է բարձր մտքեր: Միայն Սուրենը կարող է արհամարհանքով վերաբերուել փողին, որն իր համար կեղտ էր, իսկ հօր, եղբոր, քեռու համար՝ «հայր ու հաւատամք»: Սուրենը միաժամանակ այդ հասարակութեան դատաւորն է: Նա աւելի բարձր է կանգնած հօրից, եղբորից, քեռուց, եւ երբ իմանում է, որ հայրը կողոպտել է սեփական ընկերոջը, առաջարկում է, որ հայրը պարտաւորուի բաւարարութիւն տալ զրկուածներին: Դրական է նաեւ այն, որ քայքայուած ու բարոյալքուած Սուրենի մէջ աւելի շատ խիղճ կայ, քան կրթուած ու դիպլոմաւոր բուրժուազիայի՝ ի դէմս իր եղբոր՝ Բագրատի: Կարծէս թէ Շիրվանզադէն հասարակութեան մաքրագործումը կապում է Սուրենի հետ այն հիմքով, որ նա եւ իր նմանները չունեն «կուտակման հիւանդագին մոլուցքը»: Բաւական է Սուրենին համեմատել աւագ եղբոր՝ Բագրատի հետ տեսնելու համար նրանց գործերի հակադրութիւնը: Առաջինը բարոյալքուած է, ծայրայեղօրէն գերի է կրքերին, զուրկ իտէալից եւ հեռանկարից, երկրորդը զուսպ է, կազմակերպուած, աշխատասէր, ունի նպատակ ու առաջ գնալու մեծ ծրագրեր: Առաջինը «ոսկի երիտասարդութեան» ներկայացուցիչն է, երկրորդը՝ բուրժուական կեանքի հրամանատարներից մէկը, կրթուած ու դիպլոմաւոր ինժեներ-տեխնոլոգ, որը ցանկանում է դառնալ ժամանակի ֆինանսական հզօր սիւներից մէկը:

Բուրժուական հասարակութեան այդ ներկայացուցիչը հօր ողջ կապիտալը դրել է շրջանառութեան մէջ եւ գործարան է կառուցում: Նա Սուրենի առաջին թշնամին է, գաղափարական հակառակորդը: Իր նպատակին հասնելու համար կանգ չառնելով միջոցների առաջ՝ նա պատրաստ է անգամ անցնել մերձաւորների դիակների վրայով: «Մեր ժամանակներում բանականութիւնը եւ փողը պէտք է շարժման մէջ լինեն», ահա նրա նշանաբանը, նրա պատուի ըմբռնումը, որը բացառում է մարդկային զգացմունքները, իբրեւ դատարկ եւ սենտիմենտալ ֆրագներ:

Սուրենի՝ Բագրատին տուած բնորոշումն էլ աւելի է բացում ինժեներ-տեխնոլոգի հոգեկան աշխարհն ու սոցիալական էութիւնը: «Եռանդուն կոմերսանտը, ճարպիկ

սպեկուլեանտը, աստառը շուռ տուած ամերիկացին», - այսպիսի բնորոշում է տալիս հարազատ եղբայրը, եւ դրանով էլ աւելի խտացնում «զարգացած» բուրժուազիայի բոլոր գծերը: Իր հօր անմարդկային արարքների բացայայտումն անգամ ոչինչ չի փոխում Բագրատի պլանների մէջ: Իրեն եռանդի, խելքի ու բանականութեան դարի իսկական ներկայացուցիչ համարող այդ եսասերը իւրովի է մօտենում հարցին: Նա վախ է ապրում, նրան անհանգստացնում է սնանկացումը եւ ոչ թէ անպատուութիւնը: Բագրատը սարսափում է այն մտքից, որ իր գործարանի շինարարութիւնը կարող է կիսատ մնալ, եւ եթէ այդպիսի բան լինի, իր բոլոր ծրագրերը յօդս կը ցնդեն: Հէնց դրա համար է, որ հօր ունեցուածքի պահպանումը նրա համար պատուի խնդիր էր դարձել: Բագրատը վէճի է բռնում Մարգարիտի հետ, ամէն կերպ փորձում է արգարացնել կողոպուտի ու թալանի սկզբունքը. «Ա՛հ, ո՛ւմ հայրը չի զրկել մէկին կամ միւսին, այս կամ այն կերպ: Վերջապէս հէնց նորերից ո՛ր մէկը չի զրկում կամ հարստահարում, տարբերութիւնն այն է, որ հները զրկում են հին ձեւով, նորերը զրկում են նոր ձեւով» (էջ 167):

20-րդ դարը ասպետների ու ազնիւ զգացումների, «գատարկ խղճի» եւ «վայրիվերոյ ֆրագների» դար չէ, պէտք է համակերպուել դարի ոգու հետ: Այս է Բագրատի սկզբունքների ամբողջութիւնը: Օթարեանի փաստաթղթերը նրան միայն իր շահի համար են հետաքրքիր, նրան չի հետաքրքրում, թէ ինչ կպատահի հօր եւ Մարգարիտի հետ, նրան շահագրգռում են սոսկ իր շահն ու փառքը. «Խղճի ու ազնուութեան մասին ամէն մարդ իր գաղափարն ունի, էականն այն է, որ եթէ այդ թղթերն անցնեն Օթարեանի ձեռքը, ես կը զրկուեմ իմ գործարանից, իսկ դա կը նշանակի ծով նետել իմ բոլոր ծրագրերը: Շատ լաւ գիտես, որ ես այդ գործարանով հիմք եմ դնում իմ ապագայ ուժին, ազդեցութեանը եւ բախտաւորութեանը: Ես ուզում եմ լինել հզօր ֆինանսական սին, մէկն այն հսկաներից, որոնց ձեռքում է մեր ժամանակի ամենամեծ ուժը - կապիտալը» (էջ 166): Եւ կրկին նոյն հարցն է առաջանում, որին անդրադարձանք Սուրէնի առիթով: Մի՞թէ Բագրատը ճիշդ չէր, չէ՞ որ նա իր ժամանակի մէջ էր, նա ամբողջութեամբ պատկանում էր այն միջավայրին, որի ծնունդն էր: Նա որդեգրել էր իր ժամանակի մէջ, իր միջավայրում հզօրներից մէկը դառնալու սկզբունքը, դրել էր նպատակ, որի միջոցները եւ դրանց հետեւանքները նրան չէին յուզում: Բայց այդպիսին էին ժամանակները, այդպիսին էր միջավայրը, որոնք ամբողջութեամբ համապատասխանում էին Բագրատի որդեգրած սկզբունքներին: Նա կենդանի կերպար է դառնում դրամատիկ պայքարի մէջ ունեցած տեղով ու բազմաթիւ «մանրուքներով»: Նա ատում է խաւարը, տրամադրութիւն բառը՝ ասելով, որ մարդն ինքն է կառավարում իր տրամադրութիւնը: Նա թշնամի է երազանքին ու պոեզիային, նա բիզնեսի մարդ է եւ առանց շահի որեւէ աւելորդ շարժում չի անում: Մի խօսքով՝ նա կրթուած եւ դիպլոմ ձեռք բերած Սաղաթէլն է, ում կերպարով կարելի է պատկերացում կազմել բուրժուական հասարակարգի հին սերնդի մասին:

Էլիզբարեանների ընտանիքում փողի հիւանդաբեր մոլուցքով է տառապում նաեւ նրանց մեծ դուստր Ռոզալիան: Նա, ինչպէս միւսները, ունի պատուի իւրօրինակ ըմբռնում: Նա հօր ունեցուածքը վատնում է պարահանդէսների ու փետրազարդ գլխարկների վրայ: Նրա համար պատուի խնդիր է՝ ձեռք բերել այնպիսի գլխարկ, ինչպիսին չունի օրիորդ Իլդարեանը: Ռոզալիան ատում է Արտաշէս Օթարեանին, որովհետեւ վերջինս նրան ուշադրութեան չէր արժանացրել, եւ այժմ, երբ Մարգարիտը ներկայացնում է իրենց հօր մեղաւորութիւնը, Ռոզալիան պաշտպանում է հօրը՝ ասելով, որ ինքը հօր հարազատ զաւակն է եւ պարտաւոր է սիրել ու պաշտպանել նրան, թէկուզ եթէ նա վերջին տեսակի աւազակ լինի: Բայց այս ամէնը նա ասում է ոչ թէ հօր հանդէպ սիրուց դրդուած, այս ամէնը նրան գերադասելի է անձնական շահի ու պատուի սեփական ըմբռնման տեսանկիւնից: Ռոզալիան ապրում է իր միջավայրին

հարազատ կանոններով ու մոդայով:

Այս ժամանակաշրջանի բոլոր բացասական գծերն իր մէջ ամբողջացնում է Սաղաթէլը: Նա ճարպիկ գիշատիչ է, որն ամբողջ կեանքում գոփել ու թալանել է՝ առանց «արդարացուցիչ դոկումենտի»: Նրա կարծիքով բոլոր մարդիկ գող են, նա չունի խիղճ, այն «փոր կշտացնող» չէ: Դիպուկ է նրա խօսքը խղճի մասին. «Խիղճը լաւ բան է, միայն, ափսոս, որ գերի է ընկել փողի ձեռքը եւ օր օրի վրայ մաշւում է տանջանքից» (էջ 130):

Սաղաթէլի կերպարի հոգեբանական շերտերը ի յայտ են գալիս ընտանիքի հօր՝ Անդրէաս էլիզբարեանի կերպարի հետ համատեղ: Երկուսն էլ ծնուել են մի ամբողջ դասակարգի գործունէութեան բովում: Նրանց հաւատամբը մի գալլային օրէնք է, որ ստեղծուել է մարդու դէմ մղուող պայքարում:

Սաղաթէլի, Բագրատի, Ռոզալիայի, Սուրէնի, բացասական այս հերոսների շարքը լրացնում է ընտանիքի հայրը, դրամայի գլխաւոր հերոս, նաւթ արդիւնաբերող Անդրէաս էլիզբարեանը: Նա բուրժուազիայի հին սերնդի ներկայացուցիչներից է, ինչպէս Մարկոս աղա Ալիմեանը «Քաոս» վէպում: Էլիզբարեանն էլ քաղաք է եկել գիւղից, մասնակցել նաւթի համար մղուող գիշատիչ պայքարին, կատարել բազում ստորաքարշ աշխատանքներ, տարել թուր ու մուր եւ ձեռք բերել հարստութիւն: Նա իր ունեցուածքը ձեռք է բերել թալանի ու կողոպտուի միջոցով, եւ հէնց այդ պատճառով էլ ստոր կարծիք ունի մարդու մասին. «Մարդս անասուն է, ցեխի մէջ որ տեսնես, պէտք է ոտքով խփես, խորը գցես, ոչ թէ ձեռքից բռնես, բարձրացնես» (էջ 129): Նա եւ Սաղաթէլը ներկայացնում են այն մարդկանց խումբը, ովքեր առաջնորդւում են «մարդը մարդուն գազան է» գիշատչային ու անմարդկային սկզբունքով, նրանք թալանում են, կողոպտում են եւ ոտքերի տակ գցում մարդկային արժանապատուութիւնը:

Անդրէաս էլիզբարեանը երիտասարդութեան տարիներին կողոպտել էր իր ընկերոջը՝ Առաքել Օթարեանին: Օգտուելով վերջինիս հիւանդութիւնից՝ էլիզբարովը իրենով էր արել Օթարեանի բաժին ունեցուածքը: Նա իր խնամակալութեան տակ էր առել Օթարեանի կնոջը, տղային եւ երկու դուստրերին, իբրեւ նրանց բարերար եւ որդեգիր, բայց տարիներ անց յայտնւում են ապացոյցներ՝ փաստաթղթերի տեսքով, որոնք ապացուցում են նրա յանցանքը, վտանգւում է էլիզբարեանի պատիւը, ընկնում է նրա տան հեղինակութիւնը:

Դրամատուրգը պայքարի առաջին գիծ է մղում Մարգարիտին՝ էլիզբարովի կըրտսեր աղջկան, որը փաստաթղթերը ձեռքին, արդարութիւն եւ ճշմարտութիւն է պահանջում հօրից: Պայքար է գնում սոցիալական շահերի եւ անձնական զգացումների միջեւ, կոնֆլիկտն ընդունում է նաեւ հոգեբանական բնոյթ, որովհետեւ իւրաքանչիւր հերոս կանգնում է երկընտրանքի առաջ՝ ո՞ւմ կողմ կանգնել, ո՞ւմ պատիւը պաշտպանել:

Էլիզբարովի համար անսպասելի էր իրողութիւնների նման ընթացքը, նրա մըտքով անգամ չէր անցնում, որ Առաքելի կինը պահել է փաստաթղթերը: Բացուել էր ոճրագործութիւններից ամենածանրը, եւ էլիզբարովին թւում էր, թէ բոլորն իր դէմ են դուրս եկել, եւ որ ինքն ամենուր շրջապատուած է թշնամիներով: Հոգեկան այս վիճակը դիպուկ է բնորոշում Սուրէնը. «Գայլը թակարդ է ընկել, իր թաթերն է կծոտում» (էջ 169): Հոգեկան խռովքի մէջ էլիզբարովը ցաաման խօսքեր է ասում, ընտանիքում նրան ոչ ոք չի հասկանում, բոլորի համար նա փողի տոպրակ է, ուրիշ ոչինչ...

Էլիզբարովի մեղքն ապացուցող փաստերը սեփական դատեր ձեռքում են, եւ աւելի ուժեղ է հօր եւ աղջկայ հակասութիւնը՝ պատուի համար մղուող պայքարի շղթայի ամենակարեւոր օղակը: Էլիզբարովը փորձում է աղջկան սիրաշահել՝ բանեցնելով տասնեակ տարիների փորձը: Նա խնդրում է, աղերսում, երբեմն սիրոյ ցոյցեր անում: Նա անգամ Մարգարիտին առեւտրական գործարքի մէջ է ցանկանում ներքաշել՝ խոստանալով հարուստ օժիտ՝ փաստաթղթերի փոխարէն: Բայց աղջիկն

անդրդուելի է, նրան հարկաւոր է միայն պատուի օժիտ: Էլիզբարովը ծանր դրամայ է ապրում, որովհետեւ նրա առջեւ դրուած է դժուար հարց՝ ո՞ւմ պատիւը փրկել, ի՞նչ, թէ՞ աղջկայ, որը թղթերի ապահովութիւնը իր պատուով էր երաշխաւորել: Սեփական պատիւը փրկելու համար նա պէտք է զոհի աղջկայ պատիւը՝ մի նոր, աւելի ծանր ոճիր դնելով իր ուսերին: «Ասում է, դու պարտաւոր ես տալ նրանց բոլորը, ինչ հասնում է օրէնքով... Կարծում է, այդ կարելի բան է, կարծում է, որ դա փող չէ, թէկուզ գողացած փող: Բայց փողը դեռ մի կողմ: Իսկ պատի՞ւս: Ի՞նչ կը մտածեն մարդիկ» - դիմում է Էլիզբարովը իր աջակցին (էջ 164): Սաղաթէլը հաստատում է Էլիզբարովի ասածները՝ կրակի վրայ իւղ լցնելով. «Ի՞նչ պիտի մտածեն: Կասեն, որ Էլիզբարովը գող էր եւ այժմ, դատարանից վախենալով, գողացածը հետ է տալիս: Արի ու այն ժամանակ երեւացիր հասարակութեան մէջ: Աչքերդ թքով կը հանեն... Իսկ ե՞ս... Ես քեզ կը համարեմ յիմարի մէկը...» (էջ 165): Ահա Էլիզբարովի պատուի ըմբռնումը՝ չխայտառակուել հասարակութեան առաջ, անգամ եթէ դա շատ ծանր գին արժենայ...

Հարցը վճռում է: Էլիզբարովը որոշում է փրկել իր պատիւը: Արդեօ՞ք մեղաւոր էր նա, այդ էին թելադրում սոցիալական միջավայրն ու բնագոյը, նա այլ կերպ վարուել ու ոճիր չգործել չէր կարող: Նոր ոճիրի համար Էլիզբարովը գտնում է դաշնակիցներ՝ Սաղաթէլը եւ գիշերային խաւարը: Սկզբում նա երկուութիւն է ապրում, նրա սիրտը վկայում է գալիք ողբերգութիւնը՝ «Բայց սիրտս ասում է, որ լաւ բան չենք մտածել»... (էջ 171):

Բացառիկ ուժ է ստանում Սաղաթէլի կերպարը: Թւում է, թէ նրան իշխում է Էլիզբարովը, բայց տեսնում ենք հակառակը, այս շարագործն իսպառ ոչնչացնում է Էլիզբարովի խղճի մնացորդները: Նրա պատուի խնդիրն էր՝ չկորցնել հասարակութեան մէջ իր ազդեցիկ կերպարը, ի վերջոյ նոր հողեր ձեռք բերել, իսկ քրոջ դստեր ճակատագիրը նրան բոլորովին չի յուզում: Սաղաթէլը տեսնում է, որ Էլիզբարովը հոգեբանական երկուութեան մէջ է: Փորձուած գիշատիչը շատ լաւ գիտէր, թէ նման վճռական պահերին որքան անօգտակար է մտածելը, նա զգում է այդ վտանգը եւ մեծ հմտութեամբ կանխում: Էլիզբարովի մէջ պայքարում են մարդն ու հանցագործը, հայրն ու միլիոնատերը, սեփական եւ դստեր պատուի զգացումը: Նա դատապարտում է իր արարքը, յիշում է անցեալում կատարած իր բոլոր ոճրագործութիւնները, եւ թէեւ հազար ու մի փորձանք է անցկացրել, հազար ու մի երդում է դրժել, միամիտների է խաբել ու կողոպտել, բայց այժմ դողում է: Եւ դա բնական է, չէ՞ որ նա հայր է եւ սիրում է իր դստերը, բացի այդ, նա շատ լաւ է ճանաչում իր դստեր ազնիւ ու մաքուր բնաւորութիւնը, նրա ճշմարտասիրութիւնը: Էլիզբարովը շատ լաւ է հասկանում, որ այս ոճիրի հետեւանքով հէնց ինքն է մեծ կորուստ ունենալու, ահա նրա տառապանքի ենթատեքստը: Ոճիրի պահին նա է՛լ աւելի է թուլանում, զգում է աջակցի, յենարանի կարիք: Սաղաթէլը նրա կողքին է եւ ցրում է երկուութեան ամպերը, ամէն կերպ մարում հայրական խղճի մնացուկները: Նա Էլիզբարովին ասում է, որ վաղը կը հաշուի եւ կը տեսնի, որ եօթ հարիւր հազար ռուբլու կալուածք է մնացել նրա ձեռքում, եւ վաղն արդէն իսկ կը մոռանայ կատարուածը: Սաղաթէլը լռեցնում է Էլիզբարովի խղճի ձայնը եւ էլ աւելի սաստկացնում ատելութիւնը Օթարեանի հանդէպ:

Անդրէաս Էլիզբարովը մտնում է Մարգարիտի սենեակ՝ գիշերային լուծեան մէջ սպանելու աղջկայ պատիւը: Հոգեբանական ծանր ապրումներից յետոյ մտնելով սենեակ՝ նա դուրս է գալիս փաստաթղթերով: Թրծուած ու հմուտ աւազակն այլեւս հանգիստ է, իբրեւ թէ ոչինչ չի պատահել:

Շիրվանզադէն այս պատկերը էլ աւելի տպաւորիչ է դարձրել. պատուի գողութեան ժամանակ փողոցում լսում է ոստիկանական սուլիչի ձայնը, որը մեծ խորհուրդ ունի՝ դրսում մարդիկ գողութիւն են անում մի կտոր հացի համար, որոնցից շատերի արդար քրտինքը թալանել է Էլիզբարովը, դրսում փոքրիկ յանցանքի համար պատժում

է անօգնականը, այնինչ ներսում հայրը կողոպտում է հարազատ աղջկայ պատիւը, ոճրագործութիւններից ամենազագրեւին մնում է անպատիժ: Անդրէաս էլիզբարովի արարքը ոչ թէ քրէական սովորական ոճիր է, այլ ռէալիստական պատմութիւն: էլիզբարովի արարքը «արդարացնում է» ժամանակը, ազահոլթեան ու կուտակման յաւերժական սարգոստայնը, որը ստիպում է գիտակցաբար եւ մտածուած ոճիր գործել:

էլիզբարեանների ընտանիքը նման է խաւարի թագաւորութեան, բայց այս ընտանիքի մթութեան մէջ էլ կան լոյսի մասնիկներ. մօր՝ Երանուհու եւ կրտսեր դստեր՝ Մարգարիտի գլխաւորութեամբ: Այս անարատ մարդկանց վրայ ժամանակն ու միջավայրը չեն կարողացել իրենց կնիքը դնել, նրանք չեն առնչուում դրսում կատարուող գործարքներին: Նրանք վեր են այն միջավայրից, որում ապրում են: Մայրն ու Մարգարիտը գրեթէ օտար մարդիկ են ընտանիքում:

Երանուհին, լինելով աղքատ քահանայի զաւակ, ամբողջ կեանքում միլիոնատիրոջ տանն ունեցել է նոյն դիրքը, ինչ դիրք էլիզբարեանների մօտ ունէին ծառաները: Նա լուռ ու համբերատար տարել է ամուսնու բռնակալութիւնը եւ ոչինչ չի կարողացել բարձրաձայնել: Նրան խորթ ու անհարազատ են այն միջավայրի բարքերն ու օրէնքները, որոնք դաժանօրէն խաթարել են իրենց տան անդորրը, իրենից խլել են զաւակներին: Դժբախտ մօր առաջ է զաւակների անկումն ու խայտառակութիւնը. «Ճանջեցին ինձ, բուրբ դանակով մորթեցին: Հանել է ռեուլվերն ու դրել եղբօր կրծքին. «փող տուր, թէ չէ կը սպանեմ»: Ա՛խ, դեռ աշխարհի երեսին կանայք կան, որ ինձ նախանձում են, հարուստի կնիկ եմ» (էջ 126):

Երանուհին, որպէս սիրող ու հոգատար մայր, դատապարտում է որդիների արարքները՝ անիծելով ժամանակի ախտաբեր ոգին, որ ձեւաւորուել է շահի ու կողոպուտի վրա. «էլ չեմ ուզում ոչ քանդողին, ոչ շինողին: Մեկի համար փողը գերեզման է, մյուսի համար՝ հայր ու հաւատամբ: Երկուսն էլ աստուծոյ ճանապարհից դուրս են: Մեր ժամանակներում փողը երկնային թագաւորի պատիժն է» (էջ 126):

Երանուհին իր քահանայ հօրից է ժառանգել ազնուամտութիւնն ու անխախտ բարոյականութիւնը: Նա ցանկանում է բարձր պահել իր ընտանիքի պատիւը, փորձում է հետ պահել Սուրէնին անպատուաբեր ճանապարհից՝ արգելելով եղբօրը նրան գումար տալ: Նրա համար պատուի խնդիր էր ընտանեկան միասնութիւնն ու օրեցօր հեղինակազրկուող տան անունը պահպանելը: Սակայն այդ միջավայրում եւ այդ պայմաններում նման ազնիւ մղումները միայն հիասթափութեամբ ու հուսալքութեամբ էին աւարտում: Երանուհին ու իր դուստրը օտար էին այս միջավայրում: Մայրը թախիծով, բայց եւ դիպուկ է բնորոշում իրենց տան վիճակը. «Արի, աղջիկս, դու ես իմ միակ մխիթարութիւնը, դրանք ուրիշ մարդիկ են, օտար են ինձ համար» (էջ 127):

Մարգարիտը մօր միակ մխիթարութիւնն է, տան ազնիւ հոգին, որի համար խորթ ու անծանօթ են գործարքներն ու շուայտութիւնը: Առաջին անգամ էլիզբարեանների տանը նա է արտասանել «Ճշմարտութիւն» բառը: Գիշատիչի բնազդով ու սրատեսութեամբ Սաղաթէլն առաջինն է նկատել այդ նորութիւնը: Կարծիք կայ, որ Մարգարիտը այդ բարոյալքուած միջավայրում չէր կարող անարատ մնալ, բայց ոչ, աստուածավախ մօր սիրելին մեծացել էր գրքերի աշխարհում, իրեն շրջապատող աշխարհը մերժելի էր Մարգարիտի համար:

Շիրվանզադէն կոնֆլիկտներ ստեղծելու վարպետ է, եւ պատահական չէ, որ Մարգարիտն այս դրամայում յայտնուում է կոնֆլիկտի կիզակէտում: Նրա սիրած տղան՝ Արտաշէս Օթարեանը ներկայացրել է փաստեր, որոնք ապացուցում են հօր մեղաւորութիւնը: Եւ ահա պատուի համար մղուող պայքարը զարգանում է ինքնատիպ ճանապարհով, Մարգարիտը դառնում է կոնֆլիկտի կեդրոնական դէմքը, ում հետ շփման մէջ են մտնում բոլոր հերոսները: Հօր եւ սիրած տղայի վէճի մէջ Մարգարիտը

պահում է ինքնուրույն դիրք, որովհետեւ նա ունի պատուի իւրօրինակ ըմբռնում՝ ճշմարտութիւնը, որը վեր է ամէն ինչից ու բոլորից: Նա խելացի է ու շրջահայեաց, երկու խօսքով բնորոշում է հօրը. «Նա փողասէր է, իր հաշիւների մէջ խիստ է, մտածում է միայն իր գործերի մասին» (էջ 138): Բայց տակաւին չգիտի, որ հայրը նաեւ մեծ աւագակ է: Այդ իմանալուց յետոյ նա թեքում է հօր «թշնամու» կողմը եւ կռիւր տանում մինչեւ վերջին շունչը: Եւ նա ինքն էլ բացատրում է, թէ ինչով է պայմանաւորուած իր խստագոյն անկողմնակալութիւնը. «Միեւնոյն է, թող նա լինի իմ պաշտելի ծնողը, իսկ դու՝ իմ երջանկութիւնը - երկուսիցդ աւելի ինձ համար թանկ է ճշմարտութիւնը» (էջ 139):

Մարգարիտի կերպարը գաղափարական սխեմա չէ, այլ գրաւիչ ներաշխարհ ունեցող մարդու ամբողջականութիւն: Նա սիրում է հօրը, սիրում է եւ Օթարեանին, նա շատ լաւ գիտակցում է, որ դէպքերի նման ընթացքն ու զարգացումը կործանելու են իրեն: Ճշմարտութիւնն իմանալով՝ նա սարսափում է անպատուութիւնից: Սա է նրա տարբերութիւնը հօրից եւ եղբորից: Նրանք շարունակ կրկնում էին. «Ինչ կասեն մարդիկ», այնինչ Մարգարիտը իր խիղճն է ուզում հանգստացնել: Նա հօրից պահանջում է թղթերը, որոնք իրեն վստահել էր Օթարեանը: Այդ թղթերի ապահովութիւնը նա իր պատուով էր երաշխաւորել, եւ այժմ հայրը խլում էր իր պատիւը, առանց որի նա ապրել չէր կարող. «Տու՛ր ինձ իմ պատիւը, ես առանց պատուի մի ժամ անգամ չեմ կարող ապրել» (էջ 188): Հօր առաջարկած մեծ օժիտը ոչինչ է նրա համար, Մարգարիտը «պատուի օժիտ» է ուզում հօրից:

Եւ ահա հայր ու աղջիկ կանգնած են դէմ առ դէմ, Մարգարիտը վերջին յոյսն է փայփայում, որ հայրը կը փրկի իր պատիւը: Նա դողդոջուն ձայնով յորդորում է հօրը քաւել իր մեղքը եւ հետ դառնալ անպատիւ ճանապարհից. «Չեմ թաքցնում, ես սիրում եմ Օթարեանին: Բայց քո պատիւն աւելի եմ սիրել, որովհետեւ ծնողի ազնուութիւնն աւելի բարձր է ինձ համար, քան իմ երջանկութիւնը» (էջ 188): Այն պահին, երբ Մարգարիտը ծնկաչոք խնդրում է, էլիզբարովը թղթերը սառնասրտօրէն գցում է կրակի մէջ եւ այրում: Մարգարիտը վերջին ճիգն է անում փրկելու վառարանում մոխրացող պատիւը, սակայն արդէն ուշ է... ամէն բան անդառնալիօրէն անուղղելի է: Աշխարհը մի վայրկեանում կորցնում է իր հրապոյրը նրա ուղեղում: Նրա մեղմ, աղերսական խօսքը վերաճում է դառնալի ու զօրեղ բողոքի, այժմ նա գիտակցում է հօր աւագակութիւնը. «Եկէ՛ք այստեղ ամենքդ, հայրն այրեց աղջկայ պատիւը», - բացականչում է Մարգարիտը (էջ 189): Այս խօսքերն ու բողոքն ուղղուած են ոչ միայն էլիզբարովի դէմ, այլեւ բուրժուական կեանքի: Դրամի արքաները յանուն շահի եւ ունեցուածքի ոտնատակ են տալիս օտարներին ու մերձաւորներին եւ վեր են բարձրանում նրանց դիակների վրայով:

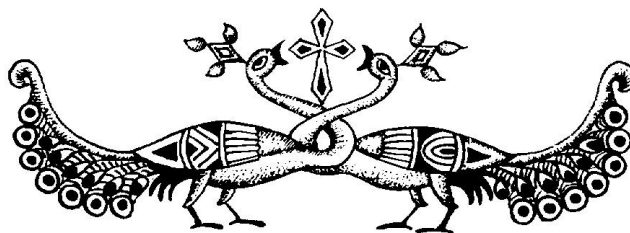
Մարգարիտն ինքնասպանութիւն է գործում, եւ այդ քայլն ինչ-որ նեղ կենցաղային հիմք չունի, այն ունի հոգեբանական հիմք: Հերոսուհու երբեմնի միամիտ, անմեղ հայեացքի առաջ պատուում է մի ողջ հասարակարգի դիմակ, որտեղ յանուն փողի մարդիկ ոտնատակ են տալիս ամենասրբազան զգացմունքները: Մարգարիտը չէր կարող ապրել այդ միջավայրում, նա չէր կարող ապրել անպատիւ ու բարոյալքուած: Նա այդ միջավայրից չէր եւ իր բարձր, վսեմ, ազնիւ գաղափարներով օտարուած էր այդ միջավայրից: Նա անկարող էր դէմ գնալ իր սկզբունքներին ու պատուի սեփական ըմբռնմանը, նրա բողոքը սոսկ մարդասիրական հողի վրայ է ծնուել, եւ իհարկէ, ունի համաժողովրդական երանգներ: Ոչ թէ Մարգարիտն է ինքնասպան լինում, այլ ողջ դարը, անկիրթ ու գայլային օրէնքներով շարժուող միջավայրն է սպանում նրան:

Արտաշէս Օթարեանն իր մօր եւ երկու քոյրերի հետ տարիներ շարունակ գրեթէ «մուրացիկի» կեանք է վարել էլիզբարեանների ընտանիքում: Նրանք կերակրուել են էլիզբարեանների նետած փշրանքներով, ապրել են շատ բաներից զրկուած եւ իրենց

ճակատին դրոշմուած է եղել «բարերարուած» ընտանիքի ամօթալի կնիքը: Ինժեներ-տեխնոլոգ Բագրատը միշտ առիթը բաց չի թողել, որպէսզի արհամարհի Օթարեանին եւ նրա երեսին շարտի իբրեւ ձրիակեր լինելու հանգամանքը: Տարիներ շարունակ մեծ տառապանքներ կրելուց յետոյ, ահա վերջապէս, պարզուել է, որ Անդրէաս էլիզբարովը ամենատմարդի ու ստոր ձեւով կողոպտել է Օթարեանի հօրը՝ ընտանիքը թողելով «չոր տափի վրայ»:

Իր եւ իր ընտանիքի կրած զրկանքների, իրենց վիրաւորուած ինքնասիրութեան, իրենց հօր նկատմամբ ցուցաբերած գազանային վերաբերմունքի փոխարէն Արտաշէս Օթարեանն ամէն կերպ աշխատում է պատուել Անդրէաս էլիզբարովի դիմակը: Նրա համար պատուի խնդիրն էր դարձել իր ընտանիքի գետնով տուած պատուի ու արժանապատուութեան վերականգնումը: Օթարեանի համար օրհասական խընդիր է վայրկեան առաջ ապացուցել, որ Անդրէաս էլիզբարովը ոչ թէ բարերար է, այլ ամենացածր կարգի շարագործ ու աւազակ, որ ինքն ու իր ընտանիքը ոչ թէ բարերարուած են էլիզբարովի կողմից, այլ ընդհակառակը, կողոպտուած են: Սիրելով Մարգարիտին՝ իր ձեռքում եղած ապացույցները յանձնում է նրան, որպէսզի դուրս գա բարերարուածի ստորացուցիչ կարգավիճակից: Նա հաւատում է Մարգարիտին: Օթարեանը մարդ է՝ արժանապատիւ ու խելամիտ, նա պատրաստ է անգամ հրաժարուել այդ հարստութիւնից, նրա միակ խնդիրը էլիզբարովի իրական դէմքը հրապարակաւ պատռելն է, ապացուցելը, որ Բագրատը գողացած փողերով է կառուցում իր գործարանը: Նա շատ է անհանգստանում Մարգարիտի անվտանգութեան համար, եւ երբ աղջիկն իր շուրթերով ասում է, որ ինքն է այրել փաստաթղթերը, Օթարեանը չի հաւատում: Նա առաջինն է դուրս վազում՝ լսելով Մարգարիտի մահուան բօթը: Օթարեանն ազնիւ հոգի է, ում արդարութեան օրէնքներն այրում են էլիզբարեանների նմանների կառուցած անիրաւ աշխարհում:

Ուսումնասիրելով Ալեքսանդր Շիրվանզադէի «Պատուի համար» դրամայի կերպարները՝ հոգեբանական վերլուծութեան ենթարկեցինք նրանց, ինչպէս նաեւ այն միջավայրն ու ժամանակաշրջանը, որում ապրում եւ գործում էին նրանք եւ հանգեցինք այն եզրակացութեան, որ Շիրվանզադէի «Պատուի համար» դրամայի իւրաքանչիւր կերպար պատուի մասին ունի իւրատեսակ ըմբռնում, եւ դա պայմանաւորուած է այն միջավայրով ու ժամանակաշրջանով: Նրանք իրենց միջավայրի հարազատ ծնունդն են, միջավայրն է թելադրում նրանց գործելակերպը, ինչպէս նաեւ «արդարացնում» նրանց այդ միջավայրում: Կերպարներից իւրաքանչիւրը կերտուած է հոգեբանական համոզականութեամբ, ուստի եւ համոզիչ են նրանց արարքները եւ կեանքի ու պատուի մասին նրանց ունեցած իւրատեսակ ըմբռնումները:

ԳՐԱԿԱՆ**ԱՐՄԻՆԷ ԵՓՐԵՄԵԱՆ**

Երեւանի թիւ 55 հմ/դ, Հայոց լեզուի
եւ գրականութեան ուսուցչուհի

**ՊՈՌՇԵԱՆԻ «ՍՈՍ ԵՒ ՎԱՐԹԻԹԵՐ» ՎԷՊԻ
ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆԱԿԱՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ**

Երեւեցաւ նա որպէս զինուած մարգարէ՝
մի ձեռքով ջահ, միւսով՝ սուր:

Ա. Իսահակեան

Միքայէլ Նալպանտեանն այն դասականներից է, որոնք շարունակեցին եւ զարգացրին ինչպէս Սեփակեանի աւանդույթները: Նրա անուան հետ է կապուած հայ գրականութեան եւ հասարակական-քաղաքական մտքի պատմութեան մի ամբողջ դարաշրջան:

Գրական քննադատութիւնն իբրեւ ուրոյն ժանր իր գիտական, քաղաքական եւ գաղափարական մշակումն առաջին անգամ ստացաւ Նալպանտեանի մօտ: Եւ, իրաւամբ, Նալպանտեանը հանդիսացաւ հայ քննադատութեան հիմնադիրը, թէեւ բաւական լուրջ փորձեր եղել էին նաեւ նրանից առաջ (Նազարեան, Հախումբեկեան, Ոսկան): Սակայն այդ փորձերը վերաբերում էին կա՛մ գրականութեան պատմութեանը, կա՛մ բանասիրութեանը: Հիմք դնելով հայ քննադատական մտքին՝ Նալպանտեանը քննադատութեանը տուեց հասարակական-քաղաքական բովանդակութիւն, դարձրեց առաջընթացի եւ կեանքի վերափոխման գէնք: Նրա ըմբռնմամբ քննադատութիւնը պէտք է հանդէս բերի կեանքի ճշմարտութիւնը, ամեն ինչ ենթարկի կրիտիկայի դաժան քննութեան¹: «Մի ազգի մատենագրութեան մէջ երեւում է նորա հոգին, նորա հայեացքը, նորա ընկերական կեանքը, բայց կրիտիկայի մէջ երեւում է այս բոլորի չափը եւ աստիճանը, սորա գործն է սահմանել եւ գնահատել նորանց: Այն ազգը, որը չունի կրիտիկա, չունի եւ մատենագրութիւն. մատենագրութիւն առանց կրիտիկայի, միեւնոյն է, ինչպէս մարմինն առանց հոգու. իսկ այն ազգը, որ չունի մատենագրութիւն, ասել է թէ չունի եւ բանականութիւն, որովհետեւ մատենագրութիւնը այլ բան չէ, եթէ ոչ բանականութեան արձանագրութիւն: Մատենագրութիւնը մի յիշատակարան է, մի պահարան, ուր ամփոփում են մարդկային բանականութեան վաստակքը, մարդկային հոգու բղիճութիւնը...»²: Գրականութիւնը նա ըմբռնեց իբրեւ կեանքի արտայայտութիւն, որը կեանքը արտացոլելով հանդերձ՝ իբրեւ ապոլոնեան հայելի, պէտք է ներգործի նրա վերափոխման վրայ: Նա առաջինն ըմբռնեց ռուս գրականութեան առաջնակարգ նշանակութիւնը եւ մատնացոյց արեց այդ գրականութիւնն (Պուշկին, Լերմոնտով, Գոգոլ) իբրեւ ուղենիշ հայ գրականութեան համար:

¹ Տե՛ս Բագեան Ա., Միքայէլ Նալպանտեան, Եր., 1955, էջ 143:

² Հայ գրական ֆնմադատութեան ֆիլսոփա, Եր., 1981, էջ 406-407:

«Կրիտիկա Սոս եւ Վարդիթերի» աշխատութիւնը գրել է բանտում, 1864թ. (յօդ-ւածը ամբողջութեամբ հրատարակուել է Նալպանտեանի «Անտիպ երկերում», 1935թ., Աշ. Յովհաննիսեանի ընդարձակ ծանօթագրութիւններով, որն այդ յօդուածը գը-տել էր III Բաժանմունքի արխիւներում): «Հիւսիսափայլ»-ում տպել տալու համար ներկայացուած այս գործը III-րդ բաժանմունքը պահեց Նալպանտեանի մեղադրական գործերում: Նալպանտեանի «Կրիտիկա Սոս եւ Վարդիթերի» յօդուածը շատ է դուրս գալիս սովորական գրախօսութեան շրջանակներից:

Իր «Կրիտիկա Սոս եւ Վարդիթերի» յօդուածը Նալպանտեանը սկսում էր հէնց հայ ժողովրդի մշակոյթի մէջ այդ կարեւորագոյն փաստի հաստատումով. «Մենք պար-տականութիւն ունինք հրատարակել, թէ պ. Աբովեանցի «Վերք Հայաստանին» եւ «Սոս եւ Վարդիթերը» հիմք դրին արդեան ազգային վիպասանութեան»³:

1860 թուականին Թիֆլիսում առանձին հրատարակութեամբ լոյս է տեսնում Պ. Պռոշեանի «Սոս եւ Վարդիթեր» վէպը: Հեղինակն իր առաջաբանն այսպէս է աւար-տում. «Մեծ յոյս ունիմք, թէ ազգը կ'ընդունի «Սոս եւ Վարդիթերը», որպէս մի տկար պատանու նուաստ երկասիրութիւն եւ հայրաբար ներողամիտ կը լինի նա սորա միջի բազմապատիկ թերութիւններին»⁴: Եւ, իսկապէս, կողմնապահութեան կարիք չկայ: Համարձակ կարող ենք ասել, որ «մեծարգոյ հեղինակը իր նկարագրած կեանքի վերաբերութեամբ, ոչ աւելի ու ոչ պակաս, մի անխարդախ հայելի է, ուր ցոլանում են բնութեան ճառագայթքը: Պ. Պռոշեանցը պրծաւ իր պարտքից. այժմ մերն է կարգը նորա համար հայելի դառնալ եւ ցոլացնել հեղինակին նորա սեփական գործը. այս իր տեսակի ճառագայթների կրկին բեկբեկումն է»⁵:

Մեր աշխատանքի նպատակը Պ. Պռոշեանի «Սոս եւ Վարդիթեր» վէպի նալպան-տեանական գնահատումը ցոյց տալն է:

Հստ Նալպանտեանի՝ բարեխիղճ կրիտիկոսը պէտք է նշի ոչ միայն գրական եր-կի թերութիւնները, այլեւ երեւան հանի այն արժանիքները, որոնք անտես են մնում ընթերցողների կողմից, ցոյց տալ այն արժանիքները, որ արթնացնում ու ջերմացնում են ընթերցողի հոգին ու սիրտը: Արժանապէս գնահատելով որեւէ գործ՝ կրիտիկոսը սրբում է աշխատողի ճակատի քրտինքը եւ քաջալերում է նրան, առիթ է տալիս հեղինակին ուղղելու եւ կատարելագործելու իր գործը:

Իր կրիտիկայի սկզբում Նալպանտեանը գրում է «Սիրական եղբօր, Խ. Պ. ՕՏ... Ին նուէր»: Ժամանակակիցներից մէկի վկայութեամբ Մ. Նալպանտեանը Կ. Պոլիս այցելելիս հյուրընկալուել է Օտեանների տանը: Այդ թուականներին Օտեանների գերդաստանից յայտնի դէմք էր Գր. Օտեանը, որը աշխատակցում էր նաեւ «Մեղու»-ին՝ գրելով լիբերալ ուղղութեամբ յօդուածներ: Կայ նաեւ վկայութիւն, որ Նալպանտեանը անձամբ ծանօթ է եղել Գր. Օտեանին: Նալպանտեանը իր սոյն կարեւոր աշխատութիւնը նուիրել է Գր. Օտեանի եղբօր՝ Խաչիկ Օտեանին (Երուանդ Օտեանի հայրը): Խաչիկ Օտեանը գրականութեամբ չի զբաղուել: Թէ ինչու է Նալպանտեանը նրան նուիրել այս աշխատութիւնը, յայտնի չէ:

«Կրիտիկա. «Սոս եւ Վարդիթեր»-ի քննութեան մէջ Նալպանտեանը գրում է, որ կողմնապահութեան կարիք չկայ, պէտք է անաչառ ձեւով կարծիք ասել այս գործի մա-սին. «...այնքան զուտ եւ անհակառակելի արժանաւորութիւն կայ «Սոս եւ Վարդիթե-րի» մէջ, որի այս ու այն տեղ, այս ու այն կողմից երեւցած թերութիւնքը, հեղինակի անուշադրութիւնքը մի փոքր էլ հեղինակին շրջապատող աշխարհի ազդացքը, եթէ նաեւ ամենայն խստութեամբ դրուին անդամահատական դանակի տակ, այնուամենայնիւ,

³ Նալպանտեան Մ., Երկեր, Եր., 1985, էջ 524:

⁴ Պռոշեան Պ., Երկերի ժողովածու, Հատոր առաջին, Եր., 1962, էջ 53-54:

⁵ Նալպանտեան Մ., նշում աշխ., էջ 526:

գործի ընդհանրական ամբողջությունը եւ էական արժանաւորությունը կը մնայ ու կը մնայ: Եւ, որուհետեւ այս կողմից երկիւղ չկայ, որովհետեւ մեր անաշառ քննությունը բնաւ երբեք չպիտի նսեմացնէ նորա արժէքի եւ քանքարի փայլը, այս պատճառով մենք հաստատ որոշում ենք ամէն նորա արժանաւորությունը խոստովանելով, տեղ-տեղ երեւցած անհարթությունները չմոռնալ»:⁶ Առաջին հերթին այս վէպը Նալպանտեանը դիտում է որպէս բանաստեղծություն, որտեղ բանաստեղծը խոսում է բնութեան լեզուով, որտեղ դառնում է բնութեան թարգման: Այս տեսանկիւնից տեսնում ենք գործի արժանիքները, բայց երբ հեղինակը օգնություն է խնդրում երեւակայությունից, ստեղծում է անբնական բաներ, այդտեղ գործի արժէքը անհամեմատ թուլանում է: Հեղինակի ոսկեդարեան անմեղությունը փայլում է վէպի ամեն տողի մէջ. «Այդ մի շատ բնական գործ է եւ իր պարզութեամբ աւելի նմանում է այն փարելի բնական աղբիւրներին, որոնց ջուրը առանց մարմարոնեան շատրուանների եւ հոովմէական ազուգաների վազում է սարի լանջով եւ իր գնացքի մէջ, իր դիպած ամեն մի խոտի, ամեն մի թփի տերեւները պսակում է ազամանդեայ կաթիլներով»:⁷

Հետաքրքիր է նաեւ այն, որ «Սոս եւ Վարդիթեր»-ի մէջ կեանքը հասարակաց է, հեղինակի գլխաւոր գաղափարը Սոսը եւ Վարդիթերը չեն: Այս գործը կարգալիս ընթերցողը չի կենտրոնանում միայն Սոսի եւ Վարդիթերի վրայ, տեսնում է ընդհանուրի կեանքը, աւանդությունների, սովորությունների եւ ծէսերի կենդանի նկարագրություններ, նոյնիսկ ստեղծում է այնպիսի տպաւորություն, որ Սոսը եւ Վարդիթերը վէպում որպէս օգնականներ են հանդէս գալիս: Հէնց այս փաստն էլ վկայում է այն մասին, որ այս վէպը չի կարելի համարել «սիրապատում վիպասանություն»:

Մեր աշխատանքի մէջ առանձնացրել ենք կարեւոր եւ անկարեւոր թերություններ, որոնք ցոյց կը տանք համապատասխան օրինակների հիման վրայ.

Վէպում Վարդիթերը հանդէս է գալիս որպէս «մի էրուած սիրուհի», որի սէրն արդէն երկու տարի է, որ մաշում է նրա սիրտը եւ հոգին, եւ սա այն ժամանակ, երբ Վարդիթերն ընդամենը «դեռ նոր է փոխել ատամները, դեռ նոր է մտել տասնութի տարեկանութեան մէջ: Սորանից եթէ երկու տարին էլ հանենք, այն ժամանակ կը տեսնենք, որ Վարդիթերը ութը լման իննի մէջ զգացել է սիրելու կրակը»:⁸ Այստեղ երեւում է այն հակասականությունը, որը բնորոշ չէ այն տարիքին, ինչ տարիքում գտնւում է Վարդիթերը: Իր տարիքին համապատասխան չեն նաեւ նրա խելացի դատողությունները, կանացի խորագիտությունը, գիտակցաբար մինչեւ անձնագոհութեան աստիճանի բարձրանալը, որոնք ընթերցողին յայտնի են դառնում վիպական հետագայ գործողությունների ժամանակ:

Կամ ուշադրություն դարձնենք հետեւեալին. տասնմէկ տարեկան աղջիկը ընկնելով սիրեկանի գիրկը եւ համբուրուելով՝ նրանից զգում է, թէ «օխտը թիզ եղ է կանգնում նորա սրտին»: Սա եւս հակասում է նրա տարիքին: Անբնական է նաեւ, որ Վարդիթերի հայրը՝ Հեթումը, անատամ ծերունի է, իսկ նրա մայրը՝ պառաւ: Բաւական չէ, որ այս ծերունիները տասնմէկ տարեկան աղջիկ ունեն, դեռ նրանից յետոյ էլ ծնել են Փափակին:

Կարեւոր թերություն է նաեւ Արշալիրի բնաւորութեան հակասականությունը: Այս մարդը, որ սկզբից մեծ սիրով էր ընդունում Սոսի առաջարկությունը, երդւում էր, որ իր քրոջը նրա հետ է ամուսնացնելու, յանկարծ փոխում է եւ դառնում Սոսի մահաբեր թշնամին: Գործի բովանդակութեան մէջ չկայ մի հատուած, ուր խօսուի նրա դաւաճանութեան մասին, երդման դրժողութեան մասին: Փափակի յայտարարությունից ենք իմանում ամեն ինչ. «Գիտե՞ս ինչ կայ,- ասում է նա Գարեգինին,- բանը փոխուեց,

⁶ Նոյն տեղում, էջ 526:

⁷ Նոյն տեղում, էջ 527:

⁸ Նոյն տեղում, էջ 529:

ճար ունիս տես. Արշալուրի միտքը ընշանք հիմի թէ ծուռն ա էլել, թէ դուզ ա էլել ձեր հետ, չեմ իմանում, համա հիմի իմացուեց. էրեկուանից դեսը հարիր հետ կռիւ ա քցել, թէ կամ թուրը վեր կ'ունիմ ինձ կը սպանեմ, կամ թէ չէ Սոսին աղջիկ չեմ տալ. ես պիտի տամ Զայրմայրի էջմիածնեցի քաւորին» (էջ 533. Այսուհետեւ բոլոր մէջբերումներն արուելու են Միքայէլ Նալպանտեան, Երկեր, Երեւան, 1985 թ. գրքից, այդ իսկ պատճառով մեր շարադրանքում փակագծերի մէջ կը նշենք միայն համապատասխան էջերը):

Փարպի գնալու ժամանակ Վարդիթերի մայրը՝ Համասփիւռը, հրապարակաւ յայտնում է իր տհաճութիւնը Սոսի հետամտութեան վրայ. «Մտիս տախտա՛կն եմ դադել», - ասում է նա ուխտաւորներին եւ սպառնում է, որ իր աղջկան Սոսին չի տալու: Իսկ Վարդավառին Համասփիւռը հրաւիրում է Սոսին եւ ուխտի հրապարակում՝ Հանա վանքում, համբուրել է տալիս Վարդիթերին, նշան է դնում: Այս երկու օրինակները վէպի թերութիւն չենք համարում, քանի որ սրանք կարող ենք վերագրել Համասփիւռի անկրթութեանը, որի պատճառով ամեն բան հնարաւոր է առաջանայ, սրանք աւելի շուտ կարող ենք համարել իբրեւ «բնական հակասութիւններ»: Բայց անբնական հակասութիւն է այն, որ Համասփիւռը Փարպիի ճանապարհին նախատում է իր դստերը, խայտառակում է ամենքի առջեւ՝ յայտնելով, թէ երիտասարդ տղաների ձի խաղացնելը, տաղ ասելը եւ Վարդիթերենց խմբից չհեռանալը Վարդիթերի արածն է. «Զէ՛ իմանում, - ասում է նա իր ուխտակից կին մարդոցը, - էս մեր փշացածի (Վարդիթերի) արածն ա ֆումա... Խաչն իմն ա, փյաւամաթը (գորութիւնը) ես գիտեմ» (էջ 534): Իսկ սրանից մի քանի վայրկեան առաջ էլ Վարդիթերի վրայ է թափում իր ժանգը. «Ա՛խ, ծակծակոտուած, սրտի աղջիկ. ի՞նչ անեմ, խաւարեւ էմ օրը, որ դու լիս ընկաւ. էմ ֆշերը հերդ ջաղացն էր գնացել. ի՞նչ կ'լնեւ» (էջ 534): Համասփիւռի արարքը հակասում է Աշտարակի ընդհանուր կեանքին, հայ կանանց ընտանեկան ու որդիական պատուապահութեանը, եւ սա այն դէպքում, երբ Համասփիւռը վէպում նկարագրւում է որպէս խորագէտ կին. «Սատանի հետի ոտն էր պառաւը», - ասում է հեղինակը:

Վէպում Գարեգինը շատ է գովուած, նրա գործերը գովեստի չափով չեն. հեղինակը իր կողմից խօսելով հակամէտ է զարդարել նորա գլուխը, բայց ինքը՝ Գարեգինը, իր ներգործութեամբ դաւաճանում է հեղինակին եւ շատ տեղ երեւում է ոչ աւելի, քան թէ մի խեղճ տիրացու: Վէպի շատ գործողութիւններ տեղի են ունենում Գարեգինենց տանը, բայց Գարեգինի տան մասին շատ քիչ բան ենք իմանում վէպից: Երեւում է նրա մայրը, եղբօր անունն ենք իմանում միայն, իսկ հարսի անունը չի էլ նշուում: Նոյնպէս Սոսի մեծ եղբայրը՝ Պարետը, հազիւ մի երկու անգամ է հանդէս գալիս, նրա կինն ընդհանրապէս չի երեւում, իսկ փոքր եղբայրը՝ Արշամը կամ Գեղամը, մի երկու անգամ երեւալուց յետոյ, իր պաշտօնն աւարտում է այգում (արաղ քաշելու երեկոն):

«Արշամը, - գրում է Նալպանտեանը, - իր սերունդի երեւեցուցիչն է... ափսոս, որ շատ քիչ հանդէս ունի «Սոս եւ Վարդիթերի» մէջ այն ուղղութիւնը, որ երեւում է Արշամում, թէ եւ այս չափից էլ տեսնում ենք կենարար սկեպտիցիզմի արած ազդեցութիւնը: Մենք աջողութիւն եւ ընթացք ենք մաղթում այդ երկնային դեսպանին»⁹: Արշամի միջոցով Պոռշեանը ցոյց է տալիս «նոր սերնդի սկեպտիկեան ուղղութիւնը»: Սրանով նա նկատի ունի այն մտահայեցութիւնը, որ առաջնորդում էր հայ գիւղի զգայուն եւ գիտակից տարրերին դէպի քաղաքական ազատութեան նախադուռ՝ ազդանշելով Հայաստանի գիւղացիութեան մէջ հասունացող ռեւոլյուցիոն տրամադրութիւնը, նրա մէջ խլրտացող ռեւոլյուցիոն զարթոնքն ու ինքնագիտակցութիւնը: «Այս իրական աշխարհում, - գրում էր նա բերդում, - այս անողորմելի դարում... թագաւորը չէ մի որպիսի եւ իցէ քնաբեր նանիկ, այլ այն արգասաւոր սկեպտիցիզմը, որ վերացնում է

⁹ Յովհաննիսեան Աշ., Նալպանտեանը եւ նրա ժամանակը, Գիրք երկրորդ, Եր., 1956, էջ 532:

մարդկային մտքի ամլութեան նախատինքը»¹⁰։ Նալպանտեանը հաւատում է սպասում էր գիւղի ռեուլիցիոն զարթոնքին, նշմարում էր դրա նախանշանները։

Մինչեւ այժմ նշուածները կարող ենք համարել վէպի կարեւոր թերութիւններ, բայց վէպում կան այնպիսի հատուածներ, որտեղ երեւում է գրողի անուշադրութիւնը, սակայն հարկ չենք համարում դրանք նշել որպէս վէպի կարեւոր թերութիւն։ Օրինակ՝ Սոսի եղբայրը երբեմն անուանւում է Գեղամ, իսկ երբեմն Արշամ, կամ Հեթումը երբ խօսում է Սոսենց մասին, մի անգամ նշում է, որ նրանք երեք եղբայր են, իսկ մի ուրիշ անգամ՝ չորս։ Սրանք թերութիւններ չենք համարում, քանի որ վիպական գործողութիւնները վնաս չեն կրում։ Գեղամ է եղել Սոսի եղբօր անունը, թէ Արշամ, երեք եղբայր են եղել, թէ չորս, դրանից կեանքն այլ ընթացք չի ստանում։

Ի հակադրութիւն այս օրինակների՝ թերութիւն ենք համարում Գարեգինի ձու նկարելը. «Մենք ասելիք ունենալու չէինք, եթէ, գլուխը քարը, լոկ մի խոսք կամ մի նշան գրեւնա ձուի վրայ, կամ շատ-շատ որեւիցէ անցքի միայն մի մոմենտը նկարեւ, բայց դու, կրակը տես, որ պատկերների բովանդակութիւնը այնպիսի բազմապարունակութիւն է այնպիսի փոփոխական է շարժում տեսարաններ է ստանում, որ տասը պատկերի միւս կը լինի, որոնց խօսքերով միայն ստորագրութիւնը ամբողջ երեսից անելի է» (էջ 536)։

Վէպի արժանիքը թուլացնում են նաեւ

ա) այն **երազները** (ընդգծումը մերն է), որոնք աւելորդ նորամուծութիւն են վէպում, կարծես սրանով հեղինակի ուժը կոտորւում է. երբ Սոսը Պարետին պատմում է իր սիրահարուելու մասին, ասում է, թէ երազում է սիրահարուել Վարդիթերին։ (//Խ. Աբովեանի «Վերք Հայաստանի» վէպի մէջ Մուսայի՝ Հոփսիմէին սիրահարուելը, որին ոչ տեսել է, ոչ էլ ճանաչում է)։

բ) վէպում կան տեղեր, ուր **Ֆատալիզմը** (ընդգծումը մերն է) ազատօրէն է հանդէս գալիս. Սոսին է Վարդիթերին միեւնոյն վիճակախաղքն է դուրս գալիս, որ գուշակում է նրանց գլխի գալիքը։ Կարելի կը լիներ ասել, որ սա պատահմունք է, եթէ հեղինակը այդ վիճակները հանելուց առաջ չտեսնէր Սոսի է Վարդիթերի գլխին պատրաստուող փոթորիկը, եւ սա դեռ բոլորը չէ. «...Համա, խեղճ տղայ, զուր ես քեզ տրորում. ինչ կարծես կարծի, էդ մի կարծիլ, աստուած դրան քեզ համար չի ստեղծել... ինչ գրուել ա էն պտի ընիլ. նակատի գրուածը ջնջուիլ չի» (էջ 537)։

Նալպանտեանը գրքի թոյլ տեղը համարում է նրա եզրափակիչ մասը. «Անցքի կատաստրոֆը (ընդգծումը մերն է), որ ամեն իրատւնով պահանջում է հեղինակից անելի հմտութիւն ու ճարտարութիւն, ուր պիտի որ գործի ամբողջ ընթացքի մէջ լարուած թելերը անելի ճարտարութեամբ, անելի հնարագիտութեամբ եւ որ գլխատուն է անելի բնականութեամբ միանան, հաւաքուին եւ կենտրոնանան, ինչպէս արեւի ճառագայթքը անցնելով մի ոսպնածեւ ապակուց, որ իսկոյն կրակեն,- այդ կատաստրոֆը, եթէ համեմատում ենք գործի ընդհանուր արժանատրութեան հետ, շատ թոյլ է կերպարանագործուած. ոչ միայն այսչափ, այլեւ անբնական»¹¹։ Վէպն աւարտւում է սիրահարուած երիտասարդների մահով, որոնք զոհ են դառնում վայրի սովորոյթներին։ Բայց հերոսների մահուան բուն նկարագրութիւնն անբնական է եւ անելի շուտ հէքիաթ է յիշեցնում, որը, իհարկէ, թուլացնում է վէպի բուն ողբերգական հանգուցալուծումը։

Անբնական է այն, երբ Վարդիթերը, որպէս տասնմէկ տարեկան աղջիկ, կաթածահար է լինում, անբնական է նաեւ այն, որ «կաթուածից հոգեվարք ապրող մարդը ցոյց է տալիս ուղեղի ու ջլերի անխտոր եւ առողջ պաշտօնակատարութիւն» (էջ 542)։ Եթէ նրա ուղեղն այնպիսի վիճակում է, որ նա հանգիստ խօսում է, մտածում է, յիշողութիւնը չի կորցնում, աչքը տեսնում է, ականջը լսում է, էլ ինչ պատճառից է մեռնում։

¹⁰ Նալպանտեան Մ., Երկերի լիակատար ժողովածու (հ. III), Եր., 1979, էջ 328։

¹¹ Նալպանտեան Մ., Երկեր, Եր., 1985, էջ 540-541։

Անդրադառնանք Սոսի կերպարին. Սոսը շատ կեղծ վիճակում է գտնուում: Գըլ-խաբաց, ոտքը բոբիկ ման է գալիս երեք գազ ձեան մէջ Արագածի զառիվայրում: Զրու՞մ լողանում է, աղուեսների եւ գայլերի հետ է կռիւ տալիս, եւ չնայելով, որ նա աւելի շատ մահ է փնտռում, ոչ թէ կեանք, այնուամենայնիւ չի մոռանում իր կեանքի պահպանութեան հոգսը. «Խոտի բոխերը ձնի տակից հանելիս ու ծամելիս տեսնում եմ նրան ապարանցիք»: Երկու շաբաթ յետոյ նրան տեսնում է Գարեգինը, խրատում, համոզում է տուն դառնալ: Անբնական է, որ այդ երկու շաբաթուայ ընթացքում, այդ ցրտին, ձեան մէջ, սառը ջրում լողանալով, սառույցի վրայ թեք ընկնելով», սոված եւ ծարաւ, նրա երեսի գոյնն անգամ չի թռչում, նրա առողջութիւնը բնաւ չի սասանում, իսկ երբ տանը նստած լսում է Վարդիթերի մահուան լուրը, խոր հոգոց է քաշում, մէջքի վրայ հետ գնում, գլուխը Գարեգինի ձեռքի վրայ դնելով խնդրում է, որ աշխատի իրենց երկուսին (իրեն եւ Վարդիթերին) իրար մօտ թաղել տայ, իր մօրը մխիթարի, եղբայրներին մնաս բարով ասի, ինքն էլ ուրախ մնայ, յետոյ աչքերը վերեւ է բարձրացնում, աղօթք անում ու հոգին աւանդում: Իրար մօտ թաղելու մասին խօսում է նաեւ Վարդիթերը, երբ դեռ Սոսը մեռած չէր: Տապանագիրը դնում է Գարեգինի անտէր ողբը, որ շատ ընտիր է, կարճ եւ ազդու.

**«Ահա սիրոյ պտուղներ,
Մի ազահ մարդի զոհեր,
Ով ըստեղից անց կենայ
Յիշի Սոսն ու Վարդիթեր»:** (էջ 543-544)

Վէպի մէջ չկայ գէթ մէկ անխորհուրդ ու անյաջող ոտանաւոր: Պատճառը շատ բնական է. գործը հեղինակի մտքում եւ սրտում արդէն վերջացած է, «...նորա ոգին էլ բան չունի այս գործի հետ, բայց երբ բռնադատում ես գրիչը ինչ որ լինի մի բան գրել, յայտնի բան է, որ Գարեգինի ողբի պէս բան կլինի» (էջ 544):

Վէպում կայ նաեւ մի կերպար, որի մասին նոյնպէս պէտք է խօսենք: Խօսքն Անուշի մասին է: Անուշի մասին մենք շատ քիչ բան ենք իմանում, ընդամենը երկու-երեք անգամ ենք տեսնում, նրան լսում ենք Ծաղկազարդի օրը եկեղեցում, երբ Վարդիթերին Սոսի անունից գաթայ ու մանուշակներ էր տարել: Սրանից աւել ոչինչ չենք իմանում նրա մասին, քանի որ Պռոշեանը, աւելի շատ կենտրոնանալով գլխաւոր կերպարների վրայ, մնացած կերպարների մասին շատ քիչ տեղեկութիւններ է տալիս: Ծիշդ է, այդ-քան քիչ բան ենք իմանում նրա մասին, բայց նրա կերպարի մէջ տեսնում ենք մի հայ աղջկայ: Այսպէս, Սոսը նրան խնդրում է Ծաղկազարդի օրը իր քաղած մանուշակները տալ Վարդիթերին: Անուշը սրտով ուզում է կատարել իր ազգականի խնդրանքը, բայց սեփական ամօթխածութիւնը նրան ստիպում է տատանուել. «Լաւ, տո՛ւր տեսնեմ, ասում է նա Սոսին,- վա՛յ թո՛ւ ու բեղմամ ըլնիմ ես, տեսնեմ երեսս կը բռնի՞, որ ասեմ Սոսն ա դրկել, համա թէ որ խոռվի, չի առնի, յետոյ արի, էշը ցեխից դու հանա՛, փալանը դու դգի, նոխտեմ դու գլուխը տուր, էլ ինձանում մեմֆ չկայ» (էջ 579):

Եկեղեցում երկար-բարակ Վարդիթերի հետ մտերմաբար խօսելուց յետոյ երբ Անուշը Վարդիթերին յայտնում է մանուշակների մասին, ասում է, որ ինքը չէր յօժարում կատարել այդ յանձնարարութիւնը, վախենում էր, որ միգուցէ նրա սիրտը կը ցաւեցներ: Վարդիթերը թէեւ սաստիկ ուրախացել էր եւ չէր իմանում ինչպէս վերջներ մանուշակները, այնուամենայնիւ, կանացի խորամանկութեամբ նոյն վայրկեանին իր սիրտը չի բացում Անուշի առջեւ. «Քա՛, ինձ տուր, ես քո աղպոր դարաւաշն եմ (աղախին),- ասում է նա,- նրա ազիզ խաթեր համար թէկուզ քաւափիցն էլ վեր կ'ընկնիմ, ջուրն էլ կ'ընկնիմ, հուրն էլ. նրա հրամանը կատարելու համար վեր կ'առնեմ ամեն թո՛ւ ու մուրն էլ» (էջ 579): Բայց մի քիչ յետոյ իր սիրտը կատարելապէս բանում է Անուշի առջեւ, խնդրում է Սոսին հասցնել իր գաթան, ասում է, որ ինքը հաստատ է իր սիրոյ մէջ, խնդրում է, որ Սոսն

էլ խօսքին հաստատ մնայ. «համա, իմ աղլուխը քու գլուխը, ես տղայ դու աղջիկ, թէ որ ինձանից հետ կաննես», -ասում է նա Սոսին Անուշի բերանով:

Իսկապէս, շատ հաճելի է ականջին, երբ լսում ենք հայկական անբռնադատ խօսքը, երբ այդ ձայնը դուրս է գալիս ազգի սրտից, երբ թունաւորուած չէ արուեստական բարոյականութեամբ:

Ծաղկազարդի կիրակին մեծ յաջողութիւն է բերել հեղինակի գրչին: Եկեղեցու մէջ ժողովրդի նկարագրութիւնը, «Փառք ի բարձունս»-ը, տղոց ճեռ ու ճոճանակները, պառաւների բարձրախօս աղաղակը, երիտասարդ տղոց աղջիկ տեսնելու համար ժամի դռանը հաւաքուիլը, սրանք բոլորը շատ գեղեցիկ եւ պատուական նկարագրութիւններ են:

Սրտառուչ ձեւով է նկարագրուած Աշտարակի կանանց ջերմ կրօնասիրութիւնը, ուր տեսնում ենք մանկական պարզամտութիւն, ներողամտութիւն, ուր բարեպաշտ առաքինի հայ կինն իսկոյն ճանաչում է: Փարպի գնալու ճանապարհին, երբ Համասփիւռը բարկացած էր Սոսենց խաղ ասելու վրայ, անէծքախառը խօսքեր է ասում եւ նախատում է Վարդիթերին, ուխտակից կանայք նրա բարկութիւնը անպատշաճ են համարում. «Քա՛, ընչի՞ ես էս բառի լսի առաջին, սուրբ ըխտի նամփին բերանդ փիս բաց անում...» (էջ 580): Այս տողերը կարգալիս տպաւորութիւն է ստեղծում, թէ կենդանի ձայնով լսում ես հայ կնոջ բերանից, որովհետեւ այնքան բնական ու հարազատ են նրա հասկացողութեանը, մտածողութեանն ու տրամաբանութեանը:

Նկարագրելով Աշտարակի մարդկանց բարոյական անմեղութիւնը՝ հեղինակը չի մոռանում խօսել նաեւ նրանց բարոյական խոցերի մասին, չի մոռանում խարազանել նրանց անբարոյականութիւնը: Օրինակ՝ Հեթումը, «այնքան հասած որդոց տէր, այնքան այգիների տէր, ծերացած եւ մի ռաբլ գերեզմանի մէջ», այնուամենայնիւ կապում է ուրիշի այգու ջուրը եւ առու բացում դէպի իր այգին՝ «իմ ողորմածիկ հօրիցը էս եմ տեսել ասելով», մինչդեռ ջրի հերթն իրենը չէր, այլ իր խեղճ հարեւանինն էր: Հարեւանը տեսնում է նրա արածը եւ բողոքում է, իսկ Հեթումը նրան այսպէս է պատասխանում. «որդի՛, քո արեւը, ես խաբար չեմ, կ'ըլնի որ ջուրն ինքն ա ծակել» (էջ 582): Խեղճ հարեւանը գիտի, որ Հեթումը սուտ է խօսում, աղաչում է նրան. «Հեթում ասիւն, -ասում է ողորմելին,- քեզ արհայութիւն ըլնի, կտրես ոչ. ինչ ունիմ չունիմ չորացել ա» (էջ 582): Բայց չնայելով այս բոլորի վրայ՝ հարեւանի հեռանալուց յետոյ Հեթումը նորից քանդում է ջրի ճանապարհը եւ հարեւանի ջուրը կտրում: Հեթումի այս անիրաւ արարքի ժամանակ հեղինակը Փափակին ուղարկում է, որ հօրն իմաց տայ Վաղարշակենց Արշակի մեռնելու մասին: Պարզ է, որ հեղինակը կրօնաբար է ուզում ազդել Հեթումի նման մարդկանց քարացած խղճմտանքի վրայ, կամ էլ գոնէ բարոյապէս, երբ յիշեցնում է նրանց աշխարհի երեսին մահ լինելու մասին: Նոյնպէս Բագրատ աղան, որ Սոսի անունով երեք ոչխար է առնում թուրքից, Սոսին միայն մէկն է ցոյց տալիս, եւ դա էլ հերիք չէ, պահանջում է, որ այդ մէկն էլ մենակ չուտի, այլ իրեն ու տանուտէրին (թոխվա) էլ հրաւիրի: Ազնիւ երիտասարդը հասկանում է ամեն ինչ, շատ մեղմ ձեւով խայտառակում է Բագրատ աղայի խաբեբայութիւնը եւ նենգութիւնը: Նա այդ մէկից էլ է հրաժարւում՝ ասելով. «շնորհակալ եմ, աղայ՝... էն մի ոչխարն էլ քեզ բաշխեցի, թող ասեն ոչ, Սոսը իր օրումը կաշառֆ ա կերել» (էջ 582):

Աշտարակ գիւղի տնտեսութեան մասին մենք լսում ենք մի պարզ ու սրտաշարժ խօսակցութիւն: Դառը բողոք է լսում Վայկունի բերանից. «Մեր գեղի ամեն բանն էլ լաւ ա, ասիսու որ քեթխուղեմն ու տանուտէր մի քիչ շահասէր են...» (էջ 583): Մենք տխրում ենք, երբ տեսնում ենք, թէ ինչպէս է հարստահարուած երկրագործը կամ շինականը բռնադատուած լուռ մնում եւ միայն գիշերով, ծածուկ, խորհրդական առանձնութեան մէջ բողոքում, երբ ոչ ոք չի լսում նրա բողոքը: Սոսի կարծիքը այս տեսակ ազգային կառավարիչների մասին ընդունում ենք որպէս մի շար երգիծաբանութիւն. «Ա՛յ տղայ,

ի՞նչ ես խալխի ոտքը փաշում, Վայկուն,-ասում է Սոսը,- էդ ո՞ր գեղումը չի մասրափ ըլնիլ . մի մոլորով կամ եսաուով, որ գալիս ա բա նրան հաց չի՞ պէտք, պատիւ չի՞ պէտք, հաւի միս չի՞ պէտք, գառը, գինի, արաղ չի՞ պէտք...» (էջ 584):

-Սո՛ւ ջան,- պատասխանում է Վայկունը,- էդ դրուստ ես ասում, համա ինչքան էլ որ ըլնի, էդքան շատ մասրափ խառչ չի ըլնիլ. սրա միջին մեր իշխաններն էլ են շահում:

-Վայկուն ափոր խօսքերն Աւետարանի կողքին գրուած են,- ասում է Արշամը՝ Սոսի փոքր եղբայրը,- սաքի ընչի՞ եմ երկու երեսանութիւն անում, կողմնապահ ըլնում. հիմի էս հո մեր պապական հիփին ա, ուզենան կը ծլեն կը տան ուրիշի. քանի՜-քանի՞ օրինակներ կան, որ ընչանք ֆեզնից մի օգուտ չեն ունեցել, բանըդ չեն շինել... (էջ 585):

Այս վէպից իմանում ենք, թէ ինչ ողորմելի վիճակում է գտնուում շերամաբուծութիւնը Աշտարակում: Վարդիթերը թուրի տերերը այգուց առած գնում է տուն, հայրը հանդիպում է նրան ճանապարհին եւ այսպէս է խօսում. «էդ տերերը ո՞ր ծառիցն ա, էն կարմիր կորիզաւոր թթնուցը հո չի՞»:

-Ձէ՛,- ասում է աղջիկը,- սպիտակ բեղամա թթնուցն ա:

-Դե՛, տա՛ր, դե՛, տա՛ր,- շարունակում է Հեթումը,- նիւնները սոված կոտորուեցին, որդի. շաղ գնալու (բոժոժ դառնալու) վախտն ա, բալի ուտեն ռադ ըլնին կորչին. ծառերս վերջ արին էլի. բարով էկող տարի հասնենք, մէ մերըդ մին էլ բոնի՝ պարծենայ (էջ 589):

Մեր աշխատանքի մէջ անդրադարձել ենք նաեւ Պոռշեանի լեզուին, ոճին, նրա ծանօթագրութիւններին:

Հեղինակի լեզու ասելով տուեալ դէպքում չենք հասկանում Աշտարակի բարբառը, որով գրուած է վէպը: Հեղինակը ցանկացել է իր գործը այդ բարբառով գրել, որ կարգացողը ոչ միայն Աշտարակի վարք ու բարքի, այլ նաեւ նրա լեզուի մասին էլ տեղեկութիւններ ստանայ, որը ոչ թէ մեղադրելի է, այլ ընդհակառակը, արժանի է շնորհակալութեան: Եթէ ցանկալի է նոր լեզուի համազգային միութիւնը, ուրեմն պիտի ուրախութեամբ ողջունել գործը, որը գրուած է որեւէ գաւառական բարբառով, քանի որ նոր լեզուի մշակումը, նաեւ ապագայ միութեան գաղափարը առանց այդ գաւառական բարբառների օգնութեան աներեւակայելի է: Ստրկանալով հին լեզուին՝ լեզուի նոր ծլած ձեւերը, որ դեռ թարմ են, կապելով եւ ճնշելով անցածի եւ մեռածի պատանքի մէջ, նոր լեզուի մշակման գաղափարը ազգի համար դառնում է ամուլ եւ անպտուղ: Բայց ասուածը չի նշանակում, թէ հին լեզուի լծից ազատուելով նոր լեզուի մշակումը պէտք է դնել այս կամ այն գաւառական բարբառի լծի տակ: Գաւառական բարբառը ազգի համար գործնական արժէք չունի: Նոր լեզուն պիտի մշակուի ինքնուրոյնաբար՝ առանց գաւառական բարբառների կամ օտար լեզուների ազդեցութեանը ստրկանալու:

Ինչ վերաբերում է Պոռշեանի ծանօթագրութիւններին, ապա դրանք այդքան էլ յաջող չեն: Օրինակ՝ խօսելով հարսանիքի, որսի եւ մենամարտութեան մասին՝ հեղինակն այսպէս է ծանօթագրում. «էս որսի սովորութիւնը եւ մենամարտութիւնը կարծեմ մնացած պէտք է լինի մեր նախնի թագաւորների ժամանակից, որ առհասարակ երբեմն-երբեմն զուարճութեան համար անում էին» (էջ 568): Նախ՝ մենամարտութիւնը եւ որսորդութիւնը սեփական բաներ չեն, որ որտեղ տեսնեն, կարծեն թագաւորներից է մնացել: Երկրորդ՝ մեր պատմութեան յիշատակարաններում տեղ-տեղ կարդում ենք մեր թագաւորների որսորդութեան մասին, շատ անգամ նաեւ դատապարտում է նրանց զբօսասիրութիւնը, բայց նրանք արդեօ՞ք մենամարտում էին զուարճութեան համար: Սա առաջին անգամ կարդում ենք Պոռշեանի մօտ: Ենթադրենք, թէ թագաւորները որսորդութեան էին գնում, ենթադրենք, թէ մենամարտում էին զուարճութեան համար, բայց ի՞նչ կապ կայ հարսանեկան արարողութեան սիմվոլիկայի եւ թագաւորական զբօսասիրութեան միջեւ: Պոռշեանը պատմում է, թէ փեսան չէր կարող կերակուր ուտել մինչեւ որսի չգնար եւ որս չբերեր: Փեսան դրանով ապացուցում էր, որ կարող է հոգալ իր ընտանիքի ապրուստի մասին: Բայց իրաւունք չկայ առանց ապացոյցներ

ունենալու՝ ամեն մի հին աւանդութիւն տեսնելով վերագրել թագաւորներին. ազգը մինչեւ թագաւորութեան հասնելը ստեղծում է իր աւանդութիւնները ու ծէսերը, որոնք թէ՛ թագաւորների ժամանակ, թէ՛ նրանցից յետոյ ընկնում են դարերի ազդեցութեան տակ:

«Սոս եւ Վարդիթեր»-ի կրիտիկան նշանաւոր է նաեւ մի այլ տեսանկիւնից: Նալպանտեանն այստեղ շօշափում է արտակարգ կարեւորութիւն ունեցող մի հարց՝ հայ եւ թուրք ժողովրդական մասսաների, սոցիալական եւ քաղաքական բախտակցութեան եւ դրանից արուելիք եզրակացութիւնների հարցը: Վէպում յուզիչ տողեր կան հայ եւ թուրք ժողովուրդների համակցութեան ու եղբայրակցութեան մասին: Նալպանտեանը գրում էր, որ թուրքը եւ հայը այսօր գտնուում են գրեթէ միեւնոյն աշխարհում. այդ ազգերը միեւնոյն հողի, միեւնոյն կերակրի, միեւնոյն բնութեան ազդեցութեան են ենթակայ: Մինչեւ շատ մօտ ժամանակներս, գրեթէ միեւնոյն կառավարութեան տակ էին քաղաքականապէս: Երկուքն էլ ասիացիք, երկուքն էլ արեւելցիք... Ով որ միայն ազգ ազգից բաժանում է անունով եւ կրօնով, այնպիսին չէ կարող մեկնել կամ պատասխանել, թէ ինչ է այն երեւոյթի բնական եւ հոգեբանական պատճառը, որ թուրքը համ է առնում հայի վհատ եւ աղիողորմ խաղերից, տաղերից, ինչպէս եւ հայը թուրքի խաղերից, բայց երկուքն էլ անզգայ Բեթհովենի սիմֆոնիաներին, երկուքի համար էլ Մոցարտի Տոն Ժուանը «ձայն բարբառոյ յանապատի»¹²: Հայ եւ թուրք ժողովուրդների եղբայրակցութեան գաղափարը կարեւոր նուաճում էր հայ դեմոկրատիայի հասարակական եւ քաղաքական մտքի զարգացման տեսակէտից: Ըստ էութեան, Նալպանտեանը շեշտում էր Արեւելքի ճնշուած մասսաների, եւ յատկապէս Թուրքիայում ճնշուած ժողովուրդների մշակութային մերձաւորութիւնը եւ նրանց հակադրում եւրոպական օտարամուտ քաղաքակրթութեանը: Այստեղ նորից երեւում է Նալպանտեանի բացասական վերաբերմունքը դէպի եւրոպական կապիտալիզմը, դէպի նրա բռնարար ու շահամոլ գաղութային քաղաքակրթութիւնը:

«Սոս եւ Վարդիթեր»-ի կրիտիկան առիթ էր տալիս Նալպանտեանին դուրս գալու հայկական գաղթավայրերի՝ Նոր Նախիջեւանի, Մոսկուայի, Փիթերսպուրկի, Կ. Պոլսի եւ Փարիզի շրջանակներից ու փոխադրելու իր ուշադրութիւնը դէպի հայկական բնաշխարհ: Այս վէպի քննարկումը Նալպանտեանին զբաղեցրել էր նաեւ այն պատճառով, որ Պռուշեանի վէպն անդրադարձնում էր արեւելահայ գիւղաշխարհի նիստուկացը, ապրուստն ու յոյզերը:

Այս կրիտիկայի մէջ կան դիտողութիւններ կապիտալիստական քաղաքակրթութեան «նոր բաբելոնների» մասին: Ուշագրաւ են այն տողերը, ուր նկարագրւում են քաղաքներում համախմբուած չքաւորութիւնը եւ դրանից ծայր առնող ֆիզիքական ու բարոյական այլանդակութիւնները, ոճիրների աճը: Կանգ առնելով գիւղական վերնախաւերի մէջ տարածուած բարոյական ախտերի վրայ՝ քննադատը գրում է. «Ազգի այս տեսակ բարոյական խոցերը ոչ միայն կարող են փթթիլ, այլեւ իրենց վարակիչ որակութեամբ շատ կորստաբեր լինել»:

Միանշանակ կարող ենք փաստել, որ այս վէպի էական արժանիքները շատ են եւ շօշափելի: Իր կրիտիկայի վերջում Նալպանտեանը գրում է հետեւեալը. «Մե՞նք հրապարակով, հանդիսաբար յայտնում ենք արգոյ հեղինակին մեր սրտանց շնորհակալութիւնը, աւելի ընդարձակութիւն եւ աւելի կերպարանագործութիւն մաղթելով նորա պայծառ ընդունակութեանը: Մեզ էլ շնորհաւորում ենք համումի խօսքերով, թէ «Աչիք լիս. փառք աստծու, անշառ, անխաթայ էս հաւկիթն էլ շուտ տոփմք» (էջ 598):

Որպէս ամփոփում՝ նշենք հետեւեալները.

❖ Մեր աշխատանքում ուսումնասիրեցինք Մ. Նալպանտեանի «Կրիտիկա

¹² Յովհաննիսեան Ա., նշուած աշխ., էջ 535:

Սոս եւ Վարդիթեր»-ը, ցոյց տուեցինք Պոռշեանի վէպի նալպանտեանական գնահատութիւնը, վէպի արժանիքները, մասնաւորապէս այն, որ վէպը բնական գործ է, վէպում ներկայացուած կեանքը հասարակական է, ոչ թէ «սիրապատում վիպասանութիւն» է:

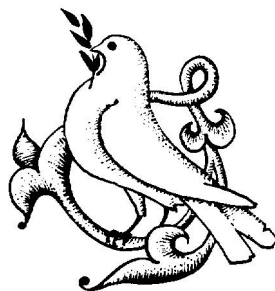
❖ Վէպի թերութիւններն առանձնացրինք ըստ կարեւոր եւ անկարեւոր սկզբունքներին:

❖ Որպէս կարեւոր թերութիւն նշեցինք Պոռշեանի կերպարաստեղծման համակարգը, մասնաւորապէս Վարդիթերի, Սոսի անբնական վիճակը, Արշաւիրի բնաւորութեան հակասականութիւնը, Գարեգինի կերպարը, որ շատ է գովուած, Համասփիւռի, Հեթումի, Բագրատ աղայի արարքները, որոնց միջոցով Նալպանտեանը ցոյց է տալիս Աշտարակի հասարակական կեանքի խոցերը, թուացնում էին վէպի արժանիքները: Ի հակադրութիւն սրանց՝ առանձնացրինք Անուշի կերպարը՝ որպէս իսկական հայ աղջիկ: Կարեւոր թերութիւններ են նաեւ երազները, ֆատալիզմը, վէպի կատաստրոֆը:

❖ Որպէս անկարեւոր թերութիւններ առանձնացրինք այն, որ մի տեղ Սոսենք երեք եղբայր էին, մի տեղ չորս, Սոսի եղբայրը մի տեղ հանդէս է գալիս Արշամ անունով, մի տեղ՝ Գեղամ, քանի որ այս աննշան թերութիւնների հետեւանքով վէպի գաղափարական բովանդակութիւնը չի փոխուում, կեանքն այլ ընթացք չի ստանում:

❖ Անդրադարձանք նաեւ Պոռշեանի լեզուի, ոճի հարցերին, նրա ծանօթագրութիւններին:

Այսպիսով՝ «Սոս եւ Վարդիթերի» կրիտիկան Նալպանտեան-քննադատի վերջին ու առաւել ամբողջացած գործն էր: Այստեղ նա շօշափել է բազմաթիւ խնդիրներ, որոնք դուրս են գալիս վէպի քննադատութեան նեղ շրջանակներից եւ շաղկապւում «Երկրագործութեան» հեղինակի ընդհանուր հայեացքների, եւ, մասնաւորապէս, նրան յուզող ազգային-հասարակական եւ ազգային-քաղաքական հարցերի հետ: Կարգալով բերդի խոնաւ եւ մութ պատերի արանքում կերտուած այդ էջերը՝ ընթերցողն այսօր իսկ հիանում է հեղինակի սահուն եւ յստակ լեզուով, տեսնում նրա դատողութիւնների լայնքն ու խորքը:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ**ՍԵՂԱ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ**

Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան

Մատենադարանի գիտաշխատող

**ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ ՇՐՋԱՆԻ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐԸ**

Ուսումնասիրելով Մաշտոցեան Մատենադարանի ձեռագրերի նկարազարդ պատառիկ-պահպանակները՝ պարզեցինք, որ 11342 հայերէն ձեռագրերից 2200 աւելին պատառիկ-պահպանակ ունի՝ հիմնականում կարուած ձեռագրի սկզբում կամ վերջում, որոնցից նկարազարդ են շուրջ 300¹:

Այս աշխատանքում անդրադառնալու ենք դրանցից մէկին՝ ՄՄ Հ^թ 963 ձեռագրին, որը կրկնագիր է²: Հին ձեռագիրը, որը հետագայում օգտագործել են նորը գրելու համար, բովանդակութեամբ երկաթագիր Աւետարան է, իսկ նորը Մաշտոց է՝ գրուած 14-րդ դարում: Գրիչը եւ ծաղկողը Յովհաննէս սարկաւազն է, ստացողը Ստեփանոս եպիսկոպոսը³: Ձեռագիրը սկզբում եւ վերջում ունի պատառիկ-պահպանակներ, որոնք, հաւանաբար, պատկանել են երկաթագիր ձեռագրին: Նման ենթադրութեան հնարաւորութիւն են ընձեռում ձեռագրի միւս էջերում պահպանուած գրի հետքերը:

Սկզբում կարուած երկու թերթ պատառիկը, որ Յովհաննէս աւետարանչի⁴ պատկերն է⁵, ստացուել է մագաղաթեայ մէկ թերթի (31x25) ընդլայնակի երկտակուծով (նկ.1): Յաւօք, աւետարանչի պատկերը շատ վնասուած է եւ դժուար տեսանելի, սակայն պատկերատիպը, կարելի է ասել, բացառիկ է եւ շատ մեծ հետաքրքրութիւն ունի:

Այս պատառիկներն առաջին անգամ նկարուել են Մաշտոցեան Մատենադարանի կրկնագիր սարքով, ինչի օգնութեամբ նկարազարդ պատառիկների վնասուած հատուածներն աւելի տեսանելի են դառնում⁶ (նկ. 1բ):

Աւետարանիչը պատկերուած է եռանկիւնաձեւ նարնջագոյն եւ կապոյտ նախշե-

¹ Այս նկարազարդ օրինակների մէջ մեծ խումբ են կազմում լուսանցազարդերը, սրանց յաջորդում են վաղ շրջանի խորանները: Առանձնայատուկ օրինակներ են աւետարանիչների, կիսախորանների, սրբերի, զօրավարների եւ տէրունական սակաւաթի պատկերները:

² Ձեռագրի մանրամասն նկարագրութիւնը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, կազմեց Օ. Եգանեան, հտ. Գ., Երեւան, 2007, էջ 1485-1490:

³ 1բ էջում պատկերուած խորանի ներքեի հատուածում կարդում ենք «Ես՝ Յոհաննէս ար[եղայ]», 81ա՝ «Ստացաւ սորա՝ Ստեփանոս եպիսկոպոս, սուրբ տառիս, յիշատակ ինձ եւ ծնաւոյց իմոց, յիշա ի Տէր: Եւ Յովաննէս գրիչս յիշեա, եւ մայրս իմ Մահիկն»:

⁴ Սա հաստատուում է պատառիկի դարձերեսին առկայութեամբ Դուկասի աւետարանի վերջի հատուածի՝ «Եհան գնոսա... Աստուած»:

⁵ Այս պատառիկի ֆնմութեանը ընդհանուր գծերով անդրադարձել է Տ. Իզմայլովան, տե՛ս Т. Измайлова, Армянская миниатюра XI века, Москва, 1979, стр. 213:

⁶ Կրկնագիր սարքով նկարելուց յետոյ պատկերները մշակման կարիք ունեն յատուկ ծրագրի միջոցով, որը մեզ մօտ դեռ չի կիրառուում:

րով լցուած զարդաշրջանակի մէջ⁷։ Նա ներկայացուած է Աւետարանը ձեռքին գրելիս՝ մեծ, ոսկու հետքեր ունեցող լուսապսակով եւ կապոյտ ու կանաչ, մուգ-բաց երանգներով գունաւորուած հագուստով։ Ոտքերի տակ ուրուագծուած են պատուանդանի հետքեր։ Նա շինութեան ներսում է՝ կապոյտ խորքով եւ իրար դիմաց ներկայացուած երկու շէնքի վերնամասում՝ վարագոյրներով, որոնցից միայն մէկի կարմիր գունաւորումն է պահպանուել, իսկ միւսի վրայ նշմարուած են կանաչի թոյլ հետքեր։

Կրկնագիր սարքով նկարուած օրինակում աւետարանչի պատկերից մի փոքր ներքեւ նշմարուած են, հաւանաբար, գրակալի հետքեր։ Ցաւօք, աւետարանչի դիմագծերի մասին ոչինչ չենք կարող ասել, քանի որ դէմքը խիստ վնասուած է։ Չնայած դրան՝ յստակ է, որ Յովհաննէսն իրեն բնորոշ պատկերատիպով չէ. հիմնականում ալեհեր մարդու տեսքով, որը շատ յաճախ ներկայանում է Աւետարանն իր աշակերտ Պրոքորոսին թելագրելիս։

Պատառիկի Ա երեսին հետագայի, հաւանաբար 16-րդ դարի յիշատակարան է. «Մանիխանի վասիաթն է ա[յս], որ իւրեւ ժամուց Ա. դազան, Ա. թաս, Ա. նալպաքի, իւր տեղ ու բարձն, Ա. թոփ, Ռ. դիան»⁸։

Թուում է, թէ աւետարանչի՝ 10-11-րդ դարերին բնորոշ պատկերատիպ է, որը, սակայն, խախտուած է տեսարանի՝ աջ կողմում առկայ պատկերով, որը չափսերով շատ աւելի փոքր է եւ ներկայացուած է որմնախորշի մէջ՝ ձախ ձեռքին նիզակ, աջը՝ կոնքին հենած։ Առաջին հայեացքից կարող է թուալ, թէ սա Պրոքորոսն է, սակայն այս պատկերատիպը կապ չունի Յովհաննէսի աշակերտի հետ։

Այս կապակցութեամբ ուշագրաւ է Տ. Իզմայլովայի տեսակէտը. պատկերում նա տեսնում է տղամարդու անտիկ քանդակ, որը յայտնի է բիւզանդական արուեստից, սակայն երբեք չի համադրուել աւետարանիչների պատկերների հետ⁹։

Աւետարանչի այս պատկերն ընդհանուր գծերով յարում է բիւզանդական օրինակներին, սակայն աջակողմեան լրացումը նորութիւն է ինչպէս բիւզանդական, այնպէս էլ հայկական մանրանկարչութեան համար։

Այս առանձնայատուկ օրինակը քննելիս հնարաւորութիւն ունենք ենթադրելու, որ այստեղ գործ ունենք աւետարանչի ներշնչուած կերպարի հետ եւ աջակողմեան այս պատկերը իմաստութեան անձնաւորումն է՝ գուցէ կնոջ տեսքով (սա աւելի ուշ կը մանրամասնենք)։

Այս հարցին անդրադարձել է Վ. Ղազարեանը. նա կարծում է, որ ներշնչուած աւետարանչի տեսակը գալիս է անտիկ բանաստեղծ եւ մուսա խմբից¹⁰։ Քննելով Սարգիս Պիծակի մանրանկարները՝ Վ. Ղազարեանը գալիս է այն եզրակացութեան, որ աւետարանիչների պատկերների մօտ երկնքի սեգմենտը, Աստծոյ աջը կամ հրեշտակը ներշնչանքի աղբիւր են¹¹։

Գալով մեր օրինակին՝ կարող ենք ասել, որ այստեղ եւս նոյն գաղափարն է արտայայտուած. գործ ունենք իմաստութեան անձնաւորում հանդիսացող կնոջ պատկերի հետ, որը ներկայանում է անտիկ քանդակի տեսքով՝ որպէս ներքին յարգարանքի

⁷ Նման շրջանակներ շատ ենք հանդիպում բիւզանդական ձեռագրական օրինակներում. այսպիսի շրջանակները զարդարում են ոչ միայն աւետարանիչների պատկերները, այլեւ տարբեր բովանդակութեամբ մանրանկարներ։ Այդ օրինակներից մէկը Բրիտանական թանգարանում պահուող Յայսմաուրֆ է Add. 11870 (fol. 242v) եւ Dumbarton Oaks MS. 3 (fol. 6r) ձեռագիրը։

⁸ Յիշատակարանը կարդալու հարցում օգնութեան համար շնորհակալութիւն ենք յայտնում Մատենադարանի գլխաւոր աւանդապահ Գէորգ Տեր-Վարդանեանին։

⁹ Տե՛ս Т. Измайлова, Армянская миниатюра XI века, стр. 213։

¹⁰ Վ. Ղազարեան, Սիւժետային մանրանկարը Կիլիկիայում, Երեւան, 1984, էջ 85։ Հին Յունաստանում մուսաները շատ կարեւոր դերակատարում ունէին. արուեստի եւ գիտութեան հովանաւորներն էին։ Համարում էր, որ բանաստեղծը ներշնչանք է ստանում մուսայից։ Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Ա. Առաքելեան, Յունական գրականութեան պատմութիւն, Երեւան, 1968, էջ 23-24։

¹¹ Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Վ. Ղազարեան, Սիւժետային մանրանկարը Կիլիկիայում, էջ 85-86,

մաս՝ ունենալով յստակ խորհրդաբանություն:

Հետաքրքրական է նիզակի կամ գուցե գրելու համար նախատեսուած երկար փայտի ուրուագիծը, որով պատկերուում էր պոեզիայի եւ ճարտասանութեան հովանաւոր հին յունական մուսան՝ Կալիոպան, որը սովորաբար կրում է գրելու համար նախատեսուած տախտակը եւ գալարակը: Սակայն վերոնշեալ փայտն աւելի հաստ է պատկերուում: Այս դէպքում աւելի հաւանական է նիզակի տարբերակը, ինչը տեսանելի է դառնում կրկնագիր օրինակում, որի դէպքում կարող ենք ասել, որ անտիկ այս քանդակը գուցե ներկայացնում է Աթենաս աստուածուհուն, որի՝ այս օրինակին մօտ պատկերատիպը կայ էրմիտաժում (նկ. 1գ):

Անտիկ աւանդոյթների ազդեցութիւնը ամրապնդուում է նաեւ բիւզանդական արւեստի հետ ունեցած զուգահեռներով, ինչը փաստում է այն, որ ձեռագիրը ստեղծուել է բիւզանդական աւանդոյթների հետ սերտ աղերսներ ունեցող միջավայրում: Աւաւածի լաւագոյն ապացոյցն են Աթոս լեռան մի քանի ձեռագրեր. 13^{րդ} ձեռագրի աւետարանիչների անուանաթերթերի ճակատագարդերում կայ հետաքրքիր մեկնաբանութիւն. աւետարանիչների ետեւում պատկերուած է կնոջ տեսքով մի պատկեր՝ որպէս աւետարանչին ներշնչող մուսայ¹² (նկ. 2): 14-րդ դարի այս ձեռագրի Մատթէոսի անուանաթերթը յատկապէս հետաքրքրական է, քանզի կինը ձեռքը դրել է նրա ուսին. այստեղ նա հանդէս է գալիս որպէս իմաստութեան անձնաւորում (նկ. 3): Այդպիսի պատկերատիպի հանդիպում ենք նաեւ Աթոս լեռան հաւաքածուի 283, 291 ձեռագրերում (նկ. 4): Նոյն սկզբունքն է նաեւ ուշ շրջանի ռուսական սրբապատկերներում, որտեղ Յովհաննէս աւետարանիչը ներկայանում է հրեշտակը թիկունքին:

Աւետարանչի ներշնչման աղբիւրին, նրա, այսպէս ասած, մուսայի՝ մեզ յայտնի ամենավաղ օրինակը 6-րդ դարի Ռոսսանոյի աւետարանում է, որտեղ աւետարանչի դիմաց պատկերուած կինը նման չէ յունական աստուածուհիներին կամ մուսաներին, այլ երկար՝ մինչեւ ոտքերն իջնող հագուստով է եւ գլուխը ծածկած՝ գուցէ ասորական կնոջ պատկերատիպով (նկ. 5):

10-11-րդ դարերի՝ մեզ հասած հայկական օրինակներում աւետարանչի՝ մեր պատկերի հետ անմիջական զուգահեռներ չկան: Մոզնու եւ 1053 թ. ձեռագրերի աւետարանիչների պատկերները յստակ տարբերութիւններ ունեն: Մեր օրինակը շփման եզրեր ունի Բեգիւնց աւետարանի (ՄՄ Հ^տ 10099) Մատթէոս աւետարանչի պատկերի հետ: Վերջինս պատկերուած է Աւետարանը գրելիս, աչքի է ընկնում մեծ լուսապսակը, իսկ ճարտարապետական խորքում իրար դիմաց պատկերուած շինութիւններ են՝ առանց վարագոյրների (նկ. 6):

Մեր ձեռագրի վերջում կարուած պատառիկը Ղուկասի աւետարանի անուանաթերթն է (24x16, մագաղաթ), որն ընդլայնակի հատուած թերթի միայն վերնամասն է: Պահպանուած ներքեւի հատուածում կարդում ենք. «Աւետարան ըստ Ղուկա-Քանգի///» (նկ. 7):

Անուանաթերթից մեզ է հասել միայն առանձնայատուկ ճոխութեամբ մշակուած մեծ ուղղանկիւն ճակատագարդը, որը կազմուած է չորս կամարաղեղներից, որոնք, ինչպէս եւ ամբողջ դաշտը, լցուած են ծաղկատերեւային նախշերով՝ վարդաշագանակագոյն հիմքով, որոնք իրենց անմիջական զուգահեռներն ունեն բիւզանդական արւեստում: Առանձնայատուկ հետաքրքրութիւն ունեն ներքեւի կամարաղեղի չորս շրջանակները, որոնցից երկուսը պատկերում են տերեւներ կտցող թռչունների, իսկ միւս երկուսից մէկը խոյին կամ եղնիկին ճանկած եւ կտցած արծուի տեսքով է, միւսը՝ առիւծի:

նաեւ՝ Օ. Քէլիշեան, Սարգիս Պիծակի մի մանրանկար Ս. Դիոնիսոսի վանքի յունական ձեռագրում. «Էջմիածին», յունիս, 2015, էջ 88:

¹² S.M. Pelekanidis, P.C. Christou, Ch. Tsoumis, S. N. Kadas, The Treasures of Mount Athos, Illuminated manuscripts, Greece, 1975, p. 389.

Այս անուանաթերթի ճակատագրադրն իր տեսակով յիշեցնում է Տրապիզոնի աւետարանի անուանաթերթերը՝ կազմուած մեծադիր ճակատագրադրից՝ լցուած ծաղկատերեւ նախշերով (նկ. 8)։ Ուղղանկիւն դաշտը բաժանուած է կամարադեղներով։ Անուանաթերթերի յարդարանքի հետ զուգահեռուում է նաեւ խորանների զարդանկարչութիւնը, որ աչքի է ընկնում տարբեր տեսակի թռչուններ պարունակող շրջանակներով (նկ. 8բ)։

Տրապիզոնի աւետարանը, հաւանաբար, գրուել է Կարինի գրչատներից մէկում Բագրատունիների օրօք՝ 10-րդ դարի վերջին կամ 11-րդ դարի սկզբին¹³։ «...Այս ձեռագիրը բիւզանդական ու հայկական ոճերի խառնուրդին յատկանշական օրինակներէն մէկն է»¹⁴։ Այս կարծիքին է նաեւ Կ. Վայցմանը. «բուսական ծաղկատերեւային զարդարման ոճական ընդհանրութիւնները եւ նրբաճաշակութիւնը յարում են բիւզանդական նախատիպին՝ ոչ միայն կրկնօրինակման արուեստով, այլեւ բիւզանդական նկարազարդման տեխնիկայի տիրապետմամբ։ Կամարի ցանցանախշը եւ տերեւանախշերը համեմատելի են Վատիկանի յունարէն 364 ձեռագրի խորանի յարդարանքի հետ»¹⁵։

Ճակատագրադրի ներսի յարդարանքը զուգահեռուում է Հաղբատի 1211 թ. (ՀՊՐ 6288) աւետարանի խորանների յարդարանքի հետ՝ կատարման մաներայի առանձնաչափութիւններով (նկ. 9)։ Հաղբատի աւետարանը Անիի մանրանկարչական դպրոցից մեզ հասած բացառիկ օրինակներից մէկն է¹⁶։ Այն գրուել է Հաղբատում եւ ծաղկուել, հաւանաբար, Անիի Բեխենց վանքում։ Ծաղկող Մարգարէն այստեղ աչքի է ընկնում կատարման վարպետութեամբ եւ անհատական մօտեցմամբ։

Մոդնու աւետարանի խորաններից մէկի ճակատագրադրում եւս հանդիպում ենք արծուի եւ առիւծի՝ իրար յաջորդող պատկերների (նկ. 10)։ Ճանկող արծուի պատկերագրութիւնը կայ հայկական եկեղեցիների պատկերաքանդակներում. Բուրթէլաշէնում, Հերհերում, Անիի Մայր տաճարում, ինչպէս նաեւ տապանաքարերի եւ խաչքարի վրայ¹⁷։ «Որսի» պատկերատիպն այս դէպքում միանշանակ չէ. կարող է պատկերուել գառ, խոյ, նոյնիսկ՝ եղնիկ։ Մեր օրինակում, սակայն, արծիւր ոչ միայն ճանկել, այլեւ կտցում է եղնիկին։ Սրան ամենամօտ պատկերատիպը գտնում ենք Աթոսի Մեծ Լաւրայի վանքի քանդակներից մէկում, որտեղ, սակայն, զոհի դերում ճագար է (նկ. 10բ)։

Հետաքրքրական է նաեւ օրինակի զինանշանային մեկնաբանութիւնը, որը, սակայն, միանշանակ չէ, քանզի առիւծն ու արծիւր կապում են տարբեր իշխանական տների հետ¹⁸ եւ այստեղ առանձին հանդէս չեն գալիս։

Վ. Հացունին Բագրատունիների զինանշանը համարում է արծիւր¹⁹, իսկ Ռ.

¹³ Տե՛ս Հայկական մանրանկարչութիւն, Վեներիկ, 1966, էջ 33, նաեւ՝ **З. Акопян**, Трапезундское армянское евангелие в контексте византийского искусства, Образ Византии.- Сб. статей в честь О. С. Поповой, Москва, 2008, стр. 29-46.

¹⁴ **Ս. Տէր-Ներսէսեան**, Ակնարկ մը Ս. Ղազարու ձեռագիրներուն վրայ.- «Բազմավէպ», Վեներիկ, 1947, էջ 270:

¹⁵ **Կ. Վայցման**, Հայկական մանրանկարչութիւնը 10-րդ դարում եւ 11-րդ դարի սկզբին, (Die armenische Buchmalerei des 10. und beginnenden 11. Jahrhunderts), քարգմ. գերմաներէնից՝ Ս. Մանուկեանի.-«Բանբեր Մատենադարանի», ՀՊՐ 24, 2017, էջ 304:

¹⁶ Հաղբատի աւետարանի մասին աւելի մանրամասն տե՛ս **Գ. Յովսէփեան**, Հաղբատի դպրոցի մի գլուխգործոց (Գետաշէնի աւետարանը), Նիւթեր եւ ուսումնասիրութիւններ հայ արուեստի պատմութեան, Հ. Ա., Երեւան, 1983, էջ 254-290, նաեւ Կ. Մաթէոսեան, Հաղբատի աւետարանը, Երեւան, 2012:

¹⁷ Արծիւն այստեղ հանդէս է գալիս որպէս կերպարանափոխուած հրեշտակ, որը մահացածի հոգին ուղեկցում է երկնային արքայութիւն։ Այս մասին աւելի մանրամասն տե՛ս Կ. Մաթէոսեան, Նորավանքի վիմագրերը եւ յիշատակարանները, Երեւան, 2017, էջ 70-82:

¹⁸ Այս հարցի կապակցութեամբ առաւել մանրամասն տե՛ս **Ռ. Մաթէոսեան**, Հայկական զինանշաններ, Երեւան, 1994:

¹⁹ Տե՛ս **Վ. Հացունի**, Հայ դրօշները պատմութեան մէջ, Վեներիկ, 1930, էջ 33-38:

Մաթէոսեանը, զուգահեռներ տանելով Մլքէի աւետարանի հետ, գտնում է, որ Բագրատունիների զինանշանն առիւծն է: Առիւծի շրջանակուած պատկերի հանդիպում ենք նաեւ Կարսի աւետարանի՝ Գագիկ թագաւորին ներկայացնող պատկերի հանդերձում²⁰: Սակայն մեր պատառիկում նրանք պատկերուած են եղնիկին կամ խոյին ճանկած. եւ դրանց՝ այս կամ այն իշխանական տան զինանշան համարելը իրատեսական չէ:

Արծուի այսպիսի տարբերակի հանդիպում ենք ՄՄ Հ^տ 5786 (7բ) եւ 2829 (114ա) ձեռագրերում, որտեղ «գոհի» դերում նապաստակ յիշեցնող պատկեր է: Այս պատկերատիպի առումով շատ հետաքրքրական է Ա. Մնացականեանի մեկնաբանութիւնը, որը այն նոյնացնում է խաչի պատկերի հետ. «Միջնադարեան նկարիչները ձեռքի տակ ունենալով հարուստ նիւթ, յաճախ խաչը պատկերում են կենդանիների եւ բոյսերի միջոցով»²¹: Իրականում բացառուած չէ, որ այստեղ գործ ունենք հէնց ժողովրդական պատկերացումների արտայայտման հետ, քանզի Ն. Շնորհալու խօսքից պարզ է դառնում, որ կրօնական խորհրդանիշ ոչ բոլոր խաչերն են եղել. «Քանզի ի ձեւ խաչի բազում կերպարանք են յօրինեալք յերկինս եւ ի վերայ երկրի, նաեւ յանբան կենդանիս եւ յոստայնանկութիւնս եւ ի նկարս նկարագրաց, որոց ո՛չ առաք հրաման երկիր պագանել, քանզի չի՞ք աստուածային զօրութիւնք ի նոսա, եւ որ արարածոյ երկրպագութիւն մատուցանէ՝ ընդ անիծիւք դատապարտեցին Գիրք Սուրբք, որպէս զկռապաշտան»²²:

Ծաղկատերեւային յարդարանքի առումով մեր օրինակն անմիջականօրէն զուգահեռում է 1069 թ. (ՄՄ Հ^տ 10434) Աւետարանի հետ, որի գրիչը Յովհաննէսն է, իսկ ստացողը՝ Անանիա Ս(Վ)արագացին (նկ. 11): Այստեղ շրջանակները միայն բուսական զարդերով են լցուած: Խորանների մեծ մասի ճակատազարդերը լցուած են ծաղկատերեւային նախշերով: Անուանաթերթերի ճակատազարդերի յարդարանքը եւս սերտօրէն աղերսում է մեր օրինակի հետ: Ծակատազարդերի յարդարանքի զուգահեռների առումով պէտք է նշել նաեւ ՄՄ Հ^տ 275 ձեռագիրը, որը գրուել է 1078 թ., գրիչն է Յովհաննէսը, ստացողը՝ Սմբատ Պատրիկը:

Ս. Մանուկեանը եւ Վ. Ղազարեանը կարծում են, որ վերոնշեալ երկու ձեռագրերը ստեղծուել են բիւզանդական տարածքներին մօտ գտնուող հայկական շրջաններում²³, հետաքրքրական է նաեւ, որ դրանք 11-րդ դարի Անիի մանրանկարչական դպրոցի հետ կապում են ճակատազարդերի ոճով: Միւս կողմից, չնայած նկարզարդման համակարգի տարբերութիւններին, ոճով եւ արքունիքին վայել ճոխութեամբ կապում են Տրապիզոնի եւ Կարսի աւետարանների հետ:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ վերոնշեալ ձեռագրերը, ինչպէս նաեւ մեր օրինակը աչքի են ընկնում բիւզանդական մանրանկարչութեան հետ ունեցած աղերսներով: Այս պատառիկները 9-րդ դարի հայկական մանրանկարչութեան հերթական օրինակներն են, որոնց համեմատական վերլուծութիւնը թոյլ է տալիս չբացառել, որ դրանք ստեղծուել են Բագրատունեաց թագաւորութեան գրչատներից մէկում, որտեղ քաջածանօթ էին բիւզանդական արուեստի աւանդոյթներին: Այդ գրչատունը կարող էր լինել Անիում՝ հաշուի առնելով ընդհանրութիւններն այդ շրջանից մեզ հասած սակաւաթիւ օրինակների հետ:

²⁰ Տէւ Վ. Հացունի, Պատմութիւն հին հայ տարագին, Վենետիկ, 1923, էջ 190:

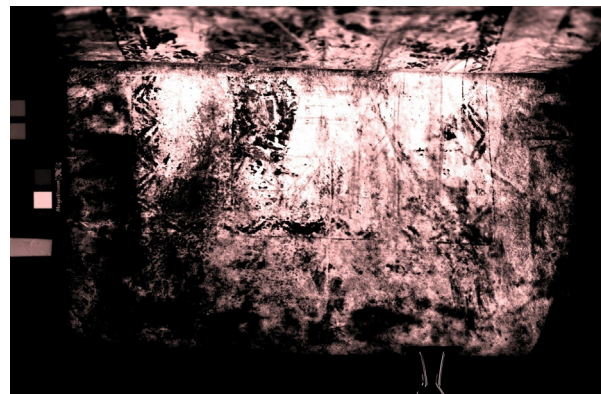
²¹ Ա. Մնացականեան, Հայկական զարդարուեստը, Երեւան, 1955, էջ 203:

²² Ն. Շնորհալի, Թուրք ընդհանրական, Էջմիածին, 1865, էջ 375:

²³ Տէւ Матенадаран, составители и авторы текста В. Казарян, С. Манукян, Москва, 1991, с. 61.

Նկ. 1 ՄՄ 963, Աւետարան (ԺԱ. դար), Կրկնագիր Մաշտոց (ԺԴ. դար), պատառիկ Աբ-Բա, Յովհաննէս Բարսեղի:

Նկ. 1բ ՄՄ 963, Աւետարան (ԺԱ. դար), Կրկնագիր Մաշտոց (ԺԴ. դար), պատառիկ Աբ-Բա, Յովհաննէս Բարսեղի²⁴:

Նկ. 1գ Աթէնաս աստուածունի, Էրմիտաժ, Հին Հռոմ, 2-րդ դար:

Նկ. 2 Ձեռ. 13Մ, Աթոս, Մարկոս Բարսեղի անուանաբեր, 98ա:

²⁴ Պատառիկները նկարուած են Մատենադարանի՝ վերջերս ստացուած Կրկնագիր կարդացող սարճով, ինչը հնարաւորութիւն տուեց անելի լաւ տեսնել պատկերների ուրուագծերը:

Նկ. 3 Ձեռ. 13m, Արոս, Մաարքետու աւետարանիչ
անուանաբեր, 9ա:

Նկ. 4 Ձեռ. 283m, Արոս, Մաարքետու աւետարանիչ, 9բ:

Նկ. 5 Ռոսսանոյի աւետարան, Մարկոս աւետարանիչ,
6-րդ դար:

Նկ. 6 ՄՄ 10099, Բեգինե աւետարան, 11-րդ դար,
Մաարքետու աւետարանիչ:

Նկ. 7 ՄՄ 963, Աւետարան (ԺԱ. դար), կրկնագիր Մաշտոց (ԺԴ. դար), պատառիկ Գ, Ղուկաս աւետարանչի անուանաթերթ:

Նկ. 8 Հ^մ 1400/108, Տրապիզոնի աւետարան, 10-րդ դարի վերջ, Վենետիկ, Մխիթարեան միաբանութիւն, Մարկոսի անուանաթերթ, ճակատագարդ:

Նկ. 8բ, Հ^մ 1400/108, Տրապիզոնի աւետարան, 10-րդ դարի վերջ, Վենետիկ, Մխիթարեան միաբանութիւն, խորանի ճակատագարդ:

Նկ. 9 ՄՄ 6288, Հաղբատի աւետարան, 1211թ., խորանի նակատազարդ:

Նկ. 10 ՄՄ 7736, Մողնու աւետարան, 11-րդ դար, խորանի նակատազարդ:

Նկ. 10բ ՄՄ 963, Աւետարան (ԺԱ. դար), Կրկնագիր Մաշտոց (ԺԴ. դար), պատառիկ Գ, նակատազարդի մանրամասն (աջից), Մեծ Լաւրայի վանք, Արթու, 963թ., Բանդակային մանրամասն (ձախից)²⁵:

Նկ. 11 ՄՄ 10434, Աւետարան, 1069թ., խորանի նակատազարդ:

²⁵ Լուսանկարը Հայկ Ազարեանի ֆեյսբուքեան էջից. <https://www.facebook.com/haik.azarian>:

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԼՈՒՍԻՆԷ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

*Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան
Մատենադարանի կրտսեր գիտաշխատող:
Երեւանի Պետական Համալսարանի Հայ
արուեստի պատմութեան եւ տեսութեան
ամբիոնի դասախօս*

ԵՍԱՅԻ ՄԱՐԳԱՐԷԻ ՏԵՍԻԼՔԸ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՉ ԱԻԱԳԻ ԱՐՈՒԵՍՏՈՒՄ

14-րդ դարի հայ մանրանկարիչ Աւագի նկարազարդած մատեանների շարքում իր ուրույն տեղն ունի 1338 թ. Աստուածաշունչը (ՄՄՀ¹ 4429)¹, որն Սուլթանիէյում ընդօրինակել է Մխիթար Անեցին (թ. 55թ, 148թ, 149ա, 184թ), իսկ Աւագ սարկաւազը՝ նկարազարդել (թ. 148թ, 149ա): Ինչպէս ձեռագրի սկզբում եւ վերջում, այնպէս էլ արանքներում կան բազմաթիւ թափուած էջեր² (պրակահաշիւը եւ բնագրի համեմատութիւնը ցոյց են տալիս, որ բացակայում են նոյնիսկ ամբողջական պրակներ): Գրչութեան ժամանակի յիշատակարանի մեծ մասը տպագրուել է³, իսկ հետագայի յիշատակարանները դեռ անտիպ են⁴:

¹ Մատեանի արտաքին յատկանիշների եւ բովանդակութեան համառոտ նկարագրութիւնը տե՛ս Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հատոր Ա., կազմեցին՝ **Եգանեան Օ., Զեյթունեան Ա., Անթաքեան Փ.**, ներածութիւնը՝ Եգանեան Օ., խմբագրութեամբ՝ Լ. Խաչիկեանի, Ա. Մնացականեանի, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ գիտութիւնների ակադեմիայի հրատարակչութիւն, 1965, էջ 1212, **Աճէմեան Շ.**, Յուզակ Աստուածաշունչ մատեանի հայերէն ձեռագիրներուն, Լիզպոն, Գալուստ Կիլպէնկեան հաստատութիւն, 1992, էջ 129-131:

² Օրինակ՝ 161 եւ 162 թերթերի միջեւ, պէտք է որ թափուած էջ կամ էջեր լինեն, քանի որ Մատթէոսի աւետարանի նախադրութիւնից յետոյ Աւետարանի «///Կոչեա զանուն նորա Յիսուս...» բնագիրն է (թ. 162ա), իսկ սկիզբը չկայ, հետեւաբար, Մատթէոս աւետարանի դիմանկարը եւ անուանաթերթը ներկայացնող էջերը եւս կորսուած են: Մարկոսի աւետարանը եւս պակասաւոր է, քանի որ բնագիրը աւարտուում է ժՁ. 3 գլխի բովանդակութեամբ (թ. 200բ), ապա Դուկասի աւետարանի անուանաթերթն է (թ. 201ա): Ուրեմն, 200 եւ 201 թերթերի միջեւ կան թափուած թերթեր, որոնցից մէկում էլ ամենայն հաւանականութեամբ պատկերուած է եղել Դուկաս աւետարանիչը:

³ **Յովսէփեան Գ.**, Մխիթար Անեցի գրիչ եւ նկարիչ (գործակցութեամբ Գլաձորի նկարիչ Աւագ դպրի), «Հասկ» հայագիտական տարեգիրք, Ա տարի, Անթիլիաս-Լիբանան, տպարան Կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ, 1948, էջ 207, **Խաչիկեան Լ.**, Ժ. Դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների ակադեմիայի հրատարակչութիւն, 1950, էջ 307-312, **Գէորգեան Ա.**, Հայ մանրանկարիչներ. Մատենագիտութիւն (IX-XIX դդ.), տպագրութիւն Գահիրէ, 1998, էջ 74:

⁴ Հաշուի առնելով յիշատակարանների կարեւոր նշանակութիւնը ձեռագրի ոչ միայն գրչութեան հանգամանքների, այլեւ հետագայ հակատագրի վերաբերեալ՝ աւելորդ չենք համարում ներկայացնել անտիպ տողերը: Գրչութեան ժամանակի յիշատակարան՝ «Ձտկարս մարմնով եւ զմեռեալս հոգով, որ ցաւոտ անձամբ եւ տրտում սրտիւ ծրեցի, աղաչեմ յիշման արժանի առնել» (թ. 20բ), «Յետ իմոյ վայելիւղք, զանարժան ծառայս, զՄխիթար, ի բարի մտաց մի՛ մոռանեք, աղաչեմ» (թ. 55թ), «Ձանիմաստ ծրողս. մի՛ մոռանար, աղաչեմ» (թ. 75թ), «Ով վայելիւղք սուրբ գրոցս, զտառապեալ եւ զմեղաւք մեռեալ ոգիս, զանարհեստ փծուն ծրող գրոյս, ի բարի մտաց մի՛ մոռանեք» (թ. 123թ), «Անհամ (անմիտ) բաներ յիմար մտաց» (թ. 148թ, հիմնական յիշատակարանի խորագիրն է), «Ձտառապեալ եւ զմեղօք մեռեալ ոգիս, աղաչեմ յիշել

Այժմ անդրադառնանք մատեանի նկարազարդմանը, որն անաւարտ է⁵, ինչի պատճառով էլ մի շարք թերթեր դատարկ են մնացել⁶: Եղած պատկերներն էլ նկարիչը չի հասցրել գունաւորել. ուրուանկարներն արուած են կարմիր կամ բաց դարչնագոյն թանաքով եւ կարծես թէ արճճէ մատիտով (Գ. Յովսէփեանը գրում է կապար⁷, որը նոյն արճիճն է): Ամբողջ էջով ներկայացուած մանրանկարների շարքում Եսայի (թ. 22բ, նկար 1) եւ Եզեկիել (թ. 93բ) մարգարէների տեսիլքներն են⁸, որոնց հանդիպակաց էջերում համապատասխան բնագրերի նկարազարդ տիտղոսաթերթերն են (թ. 23ա, նկար 2, 94ա): Եսայու մարգարէութեան բնագրի տիտղոսաթերթում և գլխատառը ձեւաւորուած է Եսայի մարգարէի ամբողջ հասակով կանգնած դիմանկարով՝ գլխին լուսապսակ, աջով օրհնելիս, իսկ ձախում մագաղաթէ բաց գալարը պահելիս: Գլխատառն աւարտուում է վիշապի գլխով: Եզեկիելի մարգարէութեան բնագրի տիտղոսաթերթի վերին մասը յարգարուած է կենտրոնում սրածայր բազմակամար կիսախորանով եւ Ե մարգարէի, թռչնագիր ու կենդանագիր գլխատառով: Երեմիայի մարգարէութեան տիտղոսաթերթը (թ. 124ա) ձեւաւորուած է ճակատազարդով, որի կենտրոնում Երեմիա մարգարէն է՝ լուսապսակը գլխին, ձախում մագաղաթէ գալարը պահելիս, աջը պարզած դէպի երկնքում երեւացող Աստծոյ աջը:

Հին Կտակարանի թեմաներով հայերէն ձեռագիր Աստուածաշունչ մատեանը նկարազարդելու աւանդոյթը սկիզբ է առել 13-րդ դարում⁹: 14-րդ դարում Աստուածաշունչ մատեանի գեղարուեստական յարգարանքը մի կողմից շարունակում է նախորդ դարաշրջանի աւանդոյթը, միւս կողմից հարստացնում այդ նկարազարդումները նոր մանրամասներով: Աւագ Ծաղկողի արուեստը զարգացման այս շրջանում ունի իր ուրոյն տեղը: Շարունակելով նկարազարդման արդէն ձեւաւորուած աւանդոյթը¹⁰

յայտնի վայրի» (թ.151ա), «Զտառապեալ եւ զմեղօք մեռեալ ոգիս՝ զՄիխիթար, մի՛ մոռանեք» (թ.184բ), «Ով դասք լուսերամից եւ պատուական սուրբ ընթերցողք, յիշեսչիք ի մաքրափայլ յաղօթա ձեր, զհոգեւոր եղբայրն մեր՝ զՄիխիթար ս[ար]կ[աւազ], եւ զիս զմեղուցեալ գծողս» (թ. 270ա): Հետագայի յիշատակաւն՝ «Ես՝ անարժան տէր Թումայ» (թ. 20բ), «Ես գրեցի տէրամ[մ]բ, ով [ո]ր կարդայ, մի բերան [ո]ղ[որմ]ի» ասէ ի տէր/// (մէկ բառ, թ. 87բ), «Ես՝ Սարգիս եպիսկոպոս» (թ. 149բ), «Ես՝ Սարգիս Մոնթս, Թիֆլիս քաղկումն կարդում էի, Սէվայ (գուցէ Սեւանայ) առաջնորդ Մեսրոպ վարդապետն եկավ քաղաքն նվիրակ Աստուածածնին սարկավաքի իշխանութիւնն երեստ մինչեւ սուրբ Ակոբայ թաթայիսումն սարկավաք կացայ, ետոյ գնաց Սանայհին, օրնշաքաթ հայբեղայ աւրեւաց, հետն տարաւ քաղաքն, քառասունքն քաղկումն կատարեցի: Ետ գաս ասունք կատարելոյն մինչեւ Մեծ Պասն կա՛ց: Մեծ Պասն առաջին չորէքշաքաթ օրն Բարս եպիսկոպոսն առ Աստուած փոխվեցաւ: Զիս հետն տարաւ Սանահին կարքն կատարեց: Յետ կարք կատարելոյն գնաց քաղաքն, մինչեւ Համբարցումն ինձ կշտին պահեց: Համբարցմանէն յետ///» (շարունակուած, թ.151բ), «Թվին Ռ.Ճ.Խ.է.» (1698 թ., թ.156բ): Հետագայի յիշատակաւանի ընթերցման գործում մեզ օգնելու համար շնորհակալութիւն եմք յայտնում մեր գործընկեր արուեստաբան, ձեռագրագետ Դաւիթ Ղազարեանին:

⁵ Ըստ Գ. Յովսէփեանի՝ դրա պատճառը կարող էր լինել Աւագի զբաղումը Օրբելեաններից ստացած պատուերների պատճառով, տե՛ս **Յովսէփեան Գ.**, նշում աշխ., էջ 207:

⁶ Օրինակ՝ Եսեքիոսի թուրք Կարպիանոսին (150բ-151ա), համաբարբառի ութը խորանները (152բ, 153ա, 154բ, 155ա, 156բ, 157ա, 158բ, 159ա) ներկայացնող թերթերը, իսկ 249ա եւ 320ա թերթերում նակատազարդերի սոսկ կարմիր շրջանակն է արուած:

⁷ Նոյն տեղում, էջ 206:

⁸ Եզեկիել մարգարէի տեսիլքը պատկերող մանրանկարի մասին տե՛ս **Vardanyan E.**, Voir Dieu: L'iconographie Arménienne de la Vision du Trone d'Ezéchiél dans le contexte de l'art de l'Orient chrétien, in "The Armenian Apocalyptic Tradition, A Comparative Perspectives", Essays Presented in Honor of Professor Robert W. Thomson on the Occasion of His Eightieth Birthday, ed. by Bardakjian K., and La Porta S., Leiden: Brill, 2014, pp. 585-7, fig. 6.

⁹ **Տէր-Ներսէսեան Ս.**, Երզնկայի 1269 թ. Աստուածաշունչը, Երուս. Թիւ 1925, «Էջմիածին» հանդէս, պաշտօնական ամսագիր հայրապետական աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, ԺԱ.-ԺԲ., Էջմիածին, 1966, էջ 28:

¹⁰ Այստեղ առանձնանում է Երզնկայի 1269 թուականի Աստուածաշունչը, որտեղ նկարազարդումներն աւելի շատ են: Մանրամասն տե՛ս նոյն տեղում, էջ 28-39:

(սովորաբար Հին Կտակարանի գրքերի բնագրերի սկիզբը կիսախորանով կամ ճակատազարդով եւ լուսանցազարդով ու գլխատառով յարգարելը, դրանց առանձին հեղինակների դիմանկարների պատկերումը եւ այլն)՝ ի յայտ են գալիս այնպիսի մանրամասներ, որոնք բնորոշ են արդէն 14-րդ դարի Աստուածաշունչ մատեաններին, օրինակ՝ արարչագործութեան եւ մեղսագործութեան տեսարանների պատկերումը Ծննդոց Գրքի սկզբում¹¹: Ընդհանրութիւններին զուգահեռ Աւագ Ծաղկողի արուեստում հանդիպում են այնպիսի մանրամասներ, որոնք նախընթաց եւ համաժամանակեայ հայերէն այլ Աստուածաշնչերից մեզ առայժմ յայտնի չեն: Դրանցից մէկը Եսայի մարգարէի տեսիլքը պատկերող մանրանկարն է, որի ուսումնասիրութեանն էլ նուիրուած է այս աշխատանքը:

Եսայի մարգարէի տեսիլքը պատկերող մանրանկարը յաջորդում է Եսայու մարգարէութեան նախադրութեանը եւ նախորդում է մարգարէութեան «Լուր, երկին, եւ ունկնդիր, երկիր, զի Տէր խօսեցաւ...» բնագրին: Յօրինուածքի վերին գօտում պատկերուած է Սուրբ Երրորդութիւնը՝ գահին բազմած, քառամաս շրջանակի մէջ, որից ճառագայթներ են արձակում (Ես. Դ. 2, 5): Շրջանակից դուրս երկու վեցաթեւ սերովբէներ են: Նրանք ձեռքերում պահում են մէկական քշոց, որոնցից աջին գրուած է. «Ս[ուր]բ, ս[ուր]բ, ս[ուր]բ՝ Տէր Զօ//[րութեանց]» (Ես. 2. 3): Սուրբ Երրորդութեան գահը շրջապատուած է քառակերպով, որի թեւաւոր չորս խորհրդանշները՝ մարդը եւ առիւծը աջից, իսկ արծիւը եւ եզը ձախից են պատկերուած (Յայտն. Դ. 7, եզեկ. Ա. 10): Խորհրդանշներից իւրաքանչիւրը պատկերուած է համապատասխան Աւետարանով: Նման պատկերագրութիւն նկարիչը կիրառել է նաեւ Ահեղ դատաստանում՝ Քրիստոսի Երկրորդ գալստի տեսարանում (ՄՄ 7650, թ. 26բ, ՄՄ 212, թ. 80ա), որտեղ, սակայն, քառակերպի չորս խորհրդանշներն առանց թեւերի են¹²:

Յօրինուածքի յաջորդ գօտում Եսայի մարգարէն է՝ կանգնած եւ ոչ թէ ծնկաշոք, ձախ ձեռքին բաց գալարակը պահելիս, իսկ աջը պարզած դէպի իր կողմը թռչող վեցաթեւ սերովբէն: Վերջինիս առաքելութիւնը Եսայու մեղքերը մաքրագործելն է. «Ի ձեռին իւրում ունէր կայծակն»¹³, զօր առեալ ունելեօք ի սեղանոյ ամառի, եբեր մերձեցոյց ի բերան իմ, եւ ասէ. ահաւաղիկ մերձեցաւ այդ ի շրթումս քո, եւ հանցէ զանօրէնութիւնս քո, եւ զմեղս քո սրբեցէ ի քեզ» (Ես. 2. 6-7):

Եսայի մարգարէի տեսիլքից մի դրուագ պատկերուած է Տաւուշի մարզում գտնուող Կիրանց վանքի գլխաւոր եկեղեցու թմբուկի հարաւ-արեւմտեան մասի որմնանկարներում (13-րդ դար), որտեղ Եսայու մաքրագործման դրուագն է՝ ներկայացուած սերովբէի եւ նրա առջեւ ծնկաշոք Եսայու պատկերով: Ն. Թիերին եւ Լ. Դուռնովոն այս եկեղեցու որմնանկարների վերաբերեալ ուշագրաւ ուսումնասիրութիւններ ունեն¹⁴:

¹¹ Մանրանկարիչ Աւագն այս թեմաները պատկերել է Վեմ. Հ^մ 935 Աստուածաշնչում (մօտ 1341-1355 թուականների միջեւ):

¹² Այս մանրանկարների մասին մանրամասն տե՛ս Sargsyan L., The Scene of the Last Judgement in the Art of Armenian Miniaturist Avag (14th century), in International Review of Armenian Studies, edited by Kharatyan A., Yerevan, "Gitutyun" publishing house of NAS RA, 2018, n. 2, pp. 139-58.

¹³ Կայծակ = ածուխ վառեալ, բացատրութիւնը տե՛ս Աւետիքեան Գ., Սիւրմէլեան Խ., Ազեքեան Մ., Նոր Բազմիւրբ Հայկազեան Լեզուի, տպարանի Սրբոյն Դպարու, Վենետիկ, 1836, հ. 1, էջ 1045:

¹⁴ Thierry N., A Propos de l'Église de Kiranc', Rapport préliminaire, Bedi Kartlisa, Revue de Kartvélogie, Études Géorgiennes et Caucasiennes, v. XLI, Paris, 1983, p. 208, sch. 6, fig. 10, Дурново Л., Фрески монастыря Киранц, Материалы из архива Л. А. Дурново, подготовка материалов к изданию и предисловие Аракелян А., редактор Корхмазян Э., Ереван, Айастан, 1990, стр. 9. Ն. Թիերին Կիրանց եկեղեցու որմնանկարները շնորհիւ դրանց վրացերէն արձանագրութիւնների եւ պատկերագրական որոշ ընդհանրութիւնների, դիտարկում է վրացական արուեստի հետ զուգահեռներով, մինչդեռ արուեստաբան Լ. Դուռնովոն գնում է այն իբրեւ հայ-ֆաղկեդոնական յուշարձան:

Հետաքրքիր մի դրուագ էլ հանդիպում է նորավանքի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու գաւթի ճակատի Աստուածամօր եւ Մանկան պատկերաքանդակում, որի ստույգ թուագրութեան շուրջ տարբեր վարկածներ կան, բայց անվիճելի է, որ 14-րդ դարի առաջին կեսի ստեղծագործությունն է¹⁵։ Պատկերաքանդակում ձախից Յովհաննէս Մկրտիչն է, իսկ աջից Եսայի մարգարէն՝ աջը պարզած դէպի Աստուածամայրը եւ Մանուկը, ձախով մագաղաթի բացուած գալարը պահելիս։ Վերջինիս պատկերում մի հետաքրքիր մանրամասն կայ, որին հետազոտողներն առանձին ուշադրություն չեն դարձրել. Եսայի մարգարէի շուրթին հպուած է սուր եւ երկծայր վերջաւորութեամբ զարդանախշից առանձին շարունակուող մի «գործիք», որը հագիւ թէ զարդ կամ տառ լինի (ինչպէս ՁԱՅՆ բառի Ձ տառն է Յովհաննէս Մկրտչի դէմքին կից, բայց ոչ հպուած, կամ Ա տառի մասնիկը հպուած Աստուածամօր պարանոցին)։ Չի բացառուում, որ այս «գործիքը» խորհրդանշում է այն ունելին¹⁶, որի օգնութեամբ այրուող ածխի կտորը հպուած է Եսայու շուրթին եւ մաքրագործում նրա խօսքը, որից յետոյ էլ Եսային մարգարէական իր կանխատեսումն է անում։ Վերջինից մի յատուած փորագրուած է մագաղաթագալարի վրայ՝ «ՀԱՅ ԿՈՅՍ. ԵՍԱՅԻ» («Ահայ Կոյսն յղացի եւ ծնցի որդի...», Ես. է. 14, տե՛ս նկար 3)¹⁷։ Եսայու եւ Մանուկ Քրիստոսի ֆիգուրների արանքում պատկերուած մանր զարդանախշերի դաշտը հատում է կոր մի զարդամոթիւ, որն ասես առանձնացնի երկու կերպարանքներն իրարից՝ ընդգծելով գուցէ այն խորհուրդը, որ կատարուում է Եսայի մարգարէի հետ։ Այս աշխատանքում մեր խնդիրը չէ այս պատկերաքանդակի սպառիչ ուսումնասիրությունը, հետագայում դրա ամբողջական եւ մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը գուցէ հաստատի, կամ էլ ժխտի մեր ենթադրությունը։

Դժուար է ասել, արդեօ՞ք Աւագ Ծաղկողի արուեստում այս տեսարանի պատկերումն ազդեցություն է հայկական որմնանկարչությունից կամ քանդակագործությունից։ Պարտադիր չէ ուղիղ կապ տեսնել վերոնշեալ օրինակների հետ (կարող էին լինել այլ օրինակներ, որոնք մեզ չեն հասել կամ դեռ յայտնի չեն), յատկապէս եթէ հաշուի առնենք, որ Աւագի մօտ տեսիլքի աւելի ընդգրկուն պատկերում է։ Չի բացառուում նաեւ փոխազդեցությունն արեւելա-քրիստոնէական արուեստի հետ, որտեղ տեսարանը յաճախ է հանդիպում ինչպէս մանրանկարչութեան, այնպէս էլ որմնանկարչութեան մէջ¹⁸։ Մանրանկարներում քաջ յայտնի հնագոյն օրինակներից է 9-րդ դարի «Կոսմա Հնդկանաւորդի քրիստոնէական տեղագրությունը» յունարէն ձեռագրի մանրանկարը (Վատ., Հ^մ 699, թ. 72բ)¹⁹։ Որմնանկարչութեան մէջ վաղագոյն օրինակները յանդիպում են Կապադովկիայի եկեղեցիների խորանների որմնանկարներում եւ ըստ Ք. Ժողիվէ-Լեւիի՝ դրանք թուով ութն են, որոնցից առաւել հետաքրքիր օրինակը 9-10-րդ

¹⁵ Այս պատկերաքանդակի մասին գրականութիւնը բաւական ծաւալուն է, մենք յղում ենք վերջերս հրատարակուած ուսումնասիրութեանը, **Մատթէոսեան Կ.**, Նորավանքի վիմագրերը եւ յիշատակարանները, Երեւան, Մուլնի հրատարակչութիւն, 2017, էջ 57-61։

¹⁶ Նկարիչներն ու ֆանդակագործներն ունելին տարբեր կերպ են պատկերել, սուր եւ երկծայր վերջաւորութեամբ, ինչպէս ֆնելիք օրինակում է, ֆանդիպում է օրինակ Կապադովկիայի Սբ. Երեմիայի եկեղեցու որմնանկարում, գծապատկերը տե՛ս **Садовская Ю.**, Очищение уст пророка Исайи, Альфаи Омега, Ученые записки общества для распространения священного писания в России, No. 2 (24), Москва, 2000, стр. 323.

¹⁷ Արձանագրութեան ընթերցումը տե՛ս **Մատթէոսեան Կ.**, նշուած աշխ., էջ 56, 110-2։

¹⁸ Օրինակ՝ Աթենքի Ազգ. Գրադ. Հ^մ 7 Սաղմոսարանի, Փարիզի Ազգ. գրադ. Հ^մ 1208 յունարէն ձառնութիւի կամ Աթոսի լեռան վրայ գտնուող Վատոպեղի վանքի Հ^մ 760 Սաղմոսարանի (թ. 280թ., 11-րդ դար), յունարէն մէկ այլ ձառնութիւի (Վատ., Հ^մ 1162, թ. 119թ., 1250 թ., Կ. Պոլիս) համաձուն մանրանկարները, տե՛ս **Садовская Ю.**, там же, стр. 322, նաեւ **Bucur B. G.**, Scripture re-envisioned, Christophanic exegesis and the making of a Christian Bible, in The Bible in Ancient Christianity, v. 13, general editor D. J. Bingham, Leiden, Boston: Brill, 2019, pp. 176, 178, 181, figs. 6.1, 6.3, 6.5.

¹⁹ Ձեռագրի ամբողջական լուսապատկէնը տե՛ս հետեւեալ յղմամբ՝ https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.699.

դդ. թուագրուող Սբ. Երեք Խաչերի եկեղեցու խորանի գմբեթարդի որմնանկարն է²⁰: Համեմատելի օրինակների հետ Աւագի մանրանկարը մերձենում է թեմայի պատկերազրույթեան ընդհանուր կառուցուածքով, քանի որ «տեսի զՏէր նստեալ յաթոռ բարձրութեան...» (Ես. 2. 1) ընթերցուածն այս օրինակներում հանդէս է գալիս միայն գահին բազմած Քրիստոսի կամ Հայր Աստծոյ միջոցով: Յովհաննէս աւետարանչի «զԱստուած ոչ ոք ետես երբեք» (Յովհ. Ա. 18.) ընթերցմանը հակասող Եսայու «Տեսի զՏէր» տեսիլքի տողերը (Ես. 2. 1) Սբ. Գրիգոր Տաթևացին մեկնում է այսպէս. «Չեն հակառակ միմեանց, զի ասելն զԱստուած ոչ ոք ետես, այսինքն՝ զէութիւն բնութեանն Աստուծոյ: Զի ոչ ոք ի յեղականացս տեսանել կարող է, զի տեսութիւն մարգարէիցն բովանդակելի է: Իսկ Աստուած անբովանդակելի է բնութեամբ: Բայց մարգարէս ետես, որքան կար է մարդոյ, այլ կերպարանաւ եւ նմանութեամբ: Ուստի յայտ է, զի ասէ. տեսի զՏէր նստեալ, զի Աստուծոյ ոչ է տեղի, զի անբովանդակելի է եւ ոչ ասի նստել նմա»²¹:

Մանրանկարիչ Աւագն Եսայու ընթերցուածը պատկերել է մարդու կերպարանքով եւ նմանութեամբ՝ Հայր Աստուած, Սուրբ Հոգի եւ Յիսուս Քրիստոս «Երրորդութիւնը»: Այս պատկերում Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդն աներկբայ է, բաւական է յիշել հայկական մանրանկարներում քառակերպ գահին բազմած Քրիստոսի պատկերը Երկրորդ գալստի տեսարանում, որն ուղեկցում է Սուրբ Երրորդութեան մասին գրութիւններով²²: Հայր Աստուածը, Սուրբ Հոգին եւ Յիսուս Քրիստոսը կրում են խաչածեւ լուսապսակ: Հայր Աստծոյ չափերով անհամեմատ մեծ Աջը օրհնութեան դիրքով է, իսկ ձախ ձեռքը Քրիստոսին հպուելիս է պատկերուած: Նրանց երկուսի արանքում Սուրբ Հոգին է թեւատարած դիրքով, սակայն ոչ թէ դէպի վար, այլ դէպի վեր:

Սուրբ Երրորդութեան պատկերի առկայութիւնը Եսայի մարգարէի տեսիլքում կարելի է համարել Աւագ Ծաղկողի արուեստի առանձնայատկութիւններից մէկը, քանի որ նման պատկերում թէ՛ նախընթաց, թէ՛ համաժամանակեայ հայ արուեստի ստեղծագործութիւններում մեզ առայժմ չի հանդիպել²³: Փոխարէնը տեսնում ենք քրիստոնէական համաժամանակեայ այլ արուեստներում, օրինակ՝ բուլղարական 1360 թ. մի Սաղմոսարանում, որտեղ Եսայի եւ Եզեկիւ մարգարէների տեսիլքներն են

²⁰ Յղում ենք հետեւեալ աշխատութեան միջնորդութեամբ՝ Садовская Ю., там же, стр. 323, գծապատկերը տե՛ս նոյնի՝ էջ 326: Կապաղովկեան որմնափոր եկեղեցիներից բացի այս թեման հանդիպում է Բիշ աւելի ուշ թուագրուող Եգիպտոսի ղպտական եկեղեցիների որմնանկարներում, օրինակ՝ Կարմիր ծովի մօտակայքում գտնուող Սբ. Անտոն Մեծի եկեղեցում, տե՛ս նոյնի՝ էջ 327-9:

²¹ Մէջբերում ենք հետեւեալ աշխատութիւնից՝ Ս. Գրիգոր Տաթևացի (1346-1409), «Մեկնութիւն մարգարէութեանն Եսայեայ», Հին Կտակարանի գրքերի մեկնութիւններ 15, աշխատասիրութեամբ Յակոբ Քեոսեանի, Ս. Էջմիածին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին հրատարակչութիւն, 2008, էջ 25: Սբ. Գրիգոր Տաթևացու գործունէութիւնը թելադ մի փոքր աւելի ուշ է, քան մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանը, այդուհանդերձ, նրա մեկնութիւններին անդրադառնում ենք, քանի որ հեղինակը Եսայու մարգարէութիւնը մեկնելիս յենուել է անցեալի հեղինակների մեկնութիւնների վրայ, մասնատրապէս, Յովհան Ռոտմնեցու, տե՛ս նոյնի՝ էջ 8, 17:

²² Sargsyan L., The Scene of the Last Judgement ..., p. 141.

²³ Աւելի ուշ հայերէն ձեռագրերում (օրինակ՝ Մաղափա Պոլսեցու եւ Մարկոս Պատկերահանի 1686 թ. Աստուածաշնչի համանուն մանրանկարում, ՄՄՀ՝ 349,թ. 357թ), նաեւ հնաւիպերում եւ նոյնիսկ կազմերում նման պատկերազրույթին կարծես թէ չենք տեսնում, օրինակ՝ 1666 թ. Ամատերդամում տպագրուած հայերէն առաջին Աստուածաշնչի, կամ 1691 թ. արծաթէ կազմի (Վենետիկ, Հ՝ 198) եւ Վենետիկի Հ՝ 2061 ձեռագրի կազմի Ա փեղկի համանուն պատկերներում: Վերջիններս, ըստ Ս. Մերիանի՝ կրում են հովանդական փորագրարուեստի ազդեցութիւնը, տե՛ս Merian S., The Armenian Silversmiths of Kesaria/Kayseri in the Sixteenth and Seventeenth centuries, in Armenian Kesaria/Kayseri and Cappadocia, edited by R. Hovhannisian, Costa Meza, California, Mazda publishers, 2013, pp. 135, 154, 158-9, fig. 5, 10, 11. Ըստ Ն. Ղարիպեանի եւ Ա. Սահակեանի՝ Ոսկան Երեւանցու Աստուածաշնչի փորագրապատկերի համար նախատիպ կարող էր ծառայել ֆրանկֆուրտեան 1564 թ. մի Աստուածաշնչի փայտափորագիր համանուն պատկերը, տե՛ս Ղարիպեան Ն., Սահակեան Ա., Ոսկանեան Աստուածաշնչի պատկերազրույթիւնը եւրոպական արուեստի զուգահեռներով, Երեւան, «Անտարես», 2018, էջ 137:

միասին պատկերուած եւ յօրինուածքի կենտրոնում Սուրբ Երրորդութիւնն է՝ գահին բազմած, քառակերպով շրջապատուած: Տարբերութիւնը մանրանկարիչ Աւագի պատկերած Սուրբ Երրորդութիւնից աղանակերպ Սուրբ Հոգու բացակայութիւնն է²⁴: Սովորաբար, Սուրբ Երրորդութեան պատկերներում ընդունուած է պատկերել Հայր Աստծուն, Յիսուս Քրիստոսին, ապա Սուրբ Հոգուն²⁵, թերեւս Աւագի օրինակի հետ աւելի մերձենում է Սարգիս Պիծակի 1338 թ. Աստուածաշնչի մանրանկարը, որը Ծննդոց Գրքի սկզբում է գետեղուած (ՄՄ Հ^մ 2627, թ. 2բ²⁶), սակայն ունի պատկերագրական որոշ տարբերութիւններ՝ պատկերուած է Հայր Աստուածը, Յիսուս Քրիստոսը եւ Սուրբ Հոգին: Կարծում ենք, որ Սուրբ Երրորդութեան այսպիսի պատկերումն Աւագ Ծաղկողի կողմից հետեւութիւն է Յովհաննէսի Աւետարանի այն տողից, որտեղ ասուում է. «զՀոգին նմարտութեան, որ ի Հօրէ ելանէ...» (ԺԵ. 26): Կարելի է ենթադրել, որ պատկերագրական այս շեղումն արուած է Աստուածայայտնութեան գաղափարը շեշտելու համար, որի ցայտուն դրսեւորումը Մկրտութեան տեսարանում է՝ երկնքից երեւացող Աստծոյ Աջի, վար իջնող աղանակերպ Սուրբ Հոգու եւ Յիսուս Քրիստոսի պատկերով Յորդանան գետում: Այստեղ հետաքրքիր իմաստաբանական աղբյւր կարելի է նկատել Ժամանակաշրջանով մեր քննելիք մանրանկարին մօտ եւ կրկին վայոցձորեան երկու այլ քանդակների հետ: Դրանք են՝ Նորավանքի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու գաւթի մուտքից վեր գտնուող լուսամուտը պսակող քանդակը եւ Սպիտակաւոր Սբ. Աստուածածին եկեղեցու գմբէթի ներսի քանդակը: Այս երկու քանդակներում կենտրոնական յօրինուածքում Հայր Աստծոյ, Սբ. Հոգու եւ Ադամի (գլխադիր) պատկերներն են: Ընդ որում, եթէ Նորավանքի քանդակում յօրինուածքը հարուստ է նաեւ այլ մանրամասներով, առաւել բարդ եւ ընդգրկուն խորհուրդ պարունակելով (ձախից խաչելութեան տեսարանը եւ այլն), ապա Սպիտակաւորի քանդակում այն աւելի մօտ է մեր մանրանկարին, քանի որ յօրինուածքը շրջապատուած է քառակերպով: Երկու քանդակներում էլ Սուրբ Երրորդութեան երեք անձերն են²⁷, ինչպէս նշում է Կ. Մատթէոսեանը՝ Քրիստոսի որպէս Նոր Ադամի հանդէս գալու իրողութեամբ²⁸:

Եսայու տեսիլքում Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդը Բ. Բուքուրը բացատրում է «...եւ անա աբ երեբ կային ի վերոյ քան զնա...» ընթերցմամբ (Ծնունդք, ԺԸ. 2), որի միայն հայերէն բնագրով պահպանուած մեկնութիւնում Փիլոն Աղեքսանդրացին կամ Եբրայեցին գրում է. «ի վերայ երից արանցս այսոցիկ... որի միջոցին՝ «է»... եւ ի մէջ որոցն է՝ յայտնեաց, կոչեցեալ զնոսա քերովբէս, որոց զմին նուիրեալ եղեալ լինի արարչական զարուբեանն, եւ ասի յիրաւի «Աստուած», եւ միւսն իշխանականին եւ արքայականին «Տէր»... տեսանել գտնումի եւ գտուր զաստուածային տեսիլն ըստ այնմ՝ որ մի երեսոյններ եւ ի նմա իբր երրորդութիւն, եւ երրորդութիւն իբր միութիւն»²⁹: Արեւելեան

²⁴ Մանրանկարի վերապոյութիւնը տե՛ս Bucur B. G., op.cit., p. 242, fig. 8.9.:

²⁵ Օրինակ՝ Սուրբ Երրորդութեան պատկերները 13-14-րդ դդ. Կիլիկեան ձեռագրերի՝ ՄՄՀ^մ 9422, p. 21ա, 249ա, ՄՄՀ^մ 7651, p. 10ա, Վիեն. Հ^մ 278, p. 14ա, Երուս. Հ^մ 2568, p. 250ա լուսանցապատկերներում, տե՛ս վերապոյութիւնները Der Nersessian S., Miniature painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from Twelfth to the Fourteenth Century, jointly prepared for publication with Agemian S. with an Introduction by Weyl Carr A., V. II, Washington, D. C., Dumbarton Oaks research Library and Collection, 1993, figs. 430-2, 435-6.

²⁶ Գումատուր վերապոյութիւնը տե՛ս Matevossian K., Vardanian E., La miniature Arménienne, Matenadaran, Album publié à l'occasion du XVIIe Sommet de la Francophonie à Erevan, imprimeur Tigran Mets, Erevan, 2018, p. 150.

²⁷ Thierry J.-M., Les Arts Arméniens, principaux sites Arméniens par Donabedian P., notices complètes par J.-M. et N. Thierry, Paris, édition Mazenod, 1987, p. 204, fig. 101.

²⁸ Մատթէոսեան Կ., նշում աշխ., էջ 54, 61, նկար 19, 24:

²⁹ Մէլքերում եմ հետեւեալ աշխատութիւնից՝ Տէրեան Ա., Նարեկեան մի քանի պատկերներ ու Փիլոնեան նախապատկերներ, Բանբեր Մատենադարանի, հ. 25, Երեւան, «Նաիրի», 2018, էջ 20-1, տե՛ս նաեւ Bucur B.

եկեղեցու հայրերից Գրիգոր Նազիազանցին Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդը տեսնում է սերովբէների «Սուրբ, սուրբ, սուրբ...» բացականչության մէջ՝ իւրաքանչիւրն առանձին վերագրելով Սուրբ Երրորդութեան անձերին³⁰։ Եսայի մարգարէի տեսիլքում Սուրբ Երրորդութեան խորհրդանշական պատկերումը Հայր Աստծոյ կերպարով, տեսաբանները լրացնում են երկու սերովբէների առկայութեամբ՝ մեկնելով որպէս «հրեշտակակերպ» պատկերումներ Որդու եւ Սուրբ Հոգու³¹։ Մինչդեռ Աւագ Ծաղկողի մանրանկարում մենք տեսնում ենք Սուրբ Երրորդութեան պատկերումն առանց «այլաբանութիւնների»։

Եսայու տեսիլքի պատկերումն ամբողջանում է մարգարէի մաքրագործումը ներկայացնող մանրամասնով։ Եսայու կերպարը նկարիչը կրկնել է հանդիպակաց էջի գլխատառում. դիմագծերի, վարսերի յարդարանքի, հանդերձանքի նոյնութիւնը թոյլ են տալիս Աւագ Ծաղկողին տեսնել որպէս դիմանկարի արուեստի մէջ հմտացած ստեղծագործողի։ Մարգարէն հայեացքը յառել է դէպի իր կողմը սաւառնող սերովբէն, որը ունելին մօտեցրել է նրա շուրթերին ածխի կտորը հպելու համար։ Հին Կտակարանի այս դրուագը տեսաբանները համարում են Նոր Կտակարանի Հաղորդութեան նախապատկերում՝ յենուելով սուրբ գրային մեկնութիւնների, դրանց շուրջ ստեղծւած ճառերի եւ աղօթքների վրայ։ Նրանք ունելու նշանակութիւնը կապում են Հաղորդութեան գղալի հետ (օգտագործուել է բիւզանդական ծէսում հաղորդութեան ժամանակ³²)՝ ելնելով այն բանից, որ վերջինս անուանուել է նոյն բառով, ինչպէս որ ունելին՝ λαβίς³³։ Սակայն, ինչպէս գիտենք, հայ եկեղեցու աւանդոյթում Հաղորդութեան ժամանակ գղալի գործածութիւնը բացակայում է։ Աւելի համոզուելու համար, թէ ինչպէս է դրսեւորուել այդ աւանդոյթը պատկերագրութեան մէջ, դիտարկենք Հաղորդութեան մանրանկարներն Աւագի արուեստում։ 1329 թ. (ՄՄ Հ^մ 7650, թ. 21բ) եւ 1334 թ. (Երուս., Հ^մ 1941, թ. 6ա) աւետարանների, ապա 1356-8 թթ. Աստուածաշնչի (ՄՄ. Հ^մ 6230, թ. 442ա) եւ անթուակիր Նոր Կտակարանի (Բրիտ. գրադ. Հ^մ 5304, 65բ) Հաղորդութեան մանրանկարներում գղալը բացակայում է. Քրիստոսը մի ձեռքում պահում է Հաղորդութեան հացը, միւսում՝ զինու սկիհը։ Այս դէպքում կարծում ենք, որ Եսայու մաքրագործութեան դրուագը կարող է Հաղորդութեան հետ առնչուել մեղքերի թողութեան իմաստով, եւ ոչ թէ դրանում օգտագործուող «գործիքների» զուգահեռով։ Նոյն խորհուրդը տեսնելով երկու դրուագներում՝ կարող ենք ասել, որ ցոյց է տրուած Հին եւ Նոր Կտակարանների կապը, ինչը, ըստ արուեստաբան Լ. Զաքարեանի, հանդիսանում է Աւագ Ծաղկողի արուեստի իւրայատկութիւններից մէկը³⁴։

G., op. cit., pp. 165-6.

³⁰ Bucur B. G., op. cit., p. 171.

³¹ Ibid., p. 169.

³² Պարոնեան Զ., Հայոց պատարագի յատկանշական գծերը՝ համեմատուած քրիստոնէական միւս պատարագների հետ ընդհանրապէս, «Էջմիածին» հանդէս, պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, Էջմիածին, 1976, հ. 9., էջ 27:

³³ Ibid., pp. 185-6, Садовская Ю., там же, стр. 321-2.

³⁴ Զաքարեան Լ., Աւագ Ծաղկող, «Էջմիածին» հանդէս, պաշտօնական ամսագիր Հայրապետական Աթոռոյն Ս. Էջմիածնի, Էջմիածին, 1985, հ. է. էջ 51: Հեղինակն այս միտքը յայտնում է ՄՄՀ^մ 212 Աւետարանում Քրիստոսի ծննդաբանութեան (թ. 16բ-18ա), ապա Աստուածածնի ու Մանուկ Քրիստոսի պատկերների առնչութեամբ (թ. 19ա): Հին ու Նոր Կտակարանների կապը նկարիչը ցոյց է տուել նաեւ Դուկասի Աւետարանի պատկերումներում, մանրամասն տե՛ս Սարգսեան Լ., «Մարիամի եւ Եղիսաբէթի հանդիպումը» մանրանկարն Աւագ Ծաղկողի արուեստում. պատկերագրութիւնը եւ իմաստաբանութիւնը, «Երիտասարդ հայ արուեստաբանների գիտական իններորդ նստաշրջանի նիւթեր», Երեւան, ՀՀԳԱԱ «ԳիՏՈՒԹԻՒՆ» հրատարակչութիւն, 2015, էջ 94, նաեւ Sargsyan L., Illustrated Story of Jesus Christ and John the Baptist According to the Gospel of Luke (Armenian Miniature Art of 14th century), in Revue des Études Sud-Est Européennes, Tome LVI (no. 1-4), Bucharest, editura Academiei Romane, 2018, pp. 50-55.

Այս մատեանը վեն. Հ^մ 935 Աստուածաշնչի հետ միասին³⁵ առանձին արժէք է ներկայացնում մանրանկարիչ Աւագի նկարչական տեխնիկան ուսումնասիրելու համար, ինչպէս նշում է Գ. Յովսէփեանը՝ «տեխնիկայի կողմից ուսանելիք ունինք»³⁶: Այն ցոյց է տալիս ձեռագիրը նկարազարդելու փուլերի յաջորդականութիւնը՝ նախ մատիտով կամ թանաքով գծանկարելը, յետոյ գունաւորելը: Միեւնոյն ժամանակ այս պատկերները հնարաւորութիւն են ընձեռում բացայայտելու մեր մանրանկարչին որպէս գծանկարի հմուտ վարպետի: Գիծը նրա արուեստում այնքան սահուն է եւ յստակ, որ այդ ուրուանկարներն իրենց հմայքով չեն զիջում գունանկարներին: Աւագ Ծաղկողը մանրակրկիտ գծանկարել է իւրաքանչիւր դետալ՝ վարսերը, սերովբէների փետրաւոր թեւերը: Գծային ռիթմի շնորհիւ պատկերն ունի այն դինամիկան, որն Աւագի ոճի առանձնայատուկ յատկանիշներից է եւ գերազանցուած չէ միջնադարի հայ որեւէ այլ նկարչի կողմից:

Զբացառելով այն, որ գուցէ այլ պատկերներ եւս եղել են այս Աստուածաշնչում, Եսայու եւ Եզեկիելի տեսիլքների առկայութիւնը թոյլ է տալիս տեսնել հետեւեալ օրինաչափութիւնը. Հին Կտակարանեան թեմաներից մանրանկարիչը նախապատուութիւնը տուել է Աստուածյայտնութեան գաղափարը կրող թեմաներին (Նոր Կտակարանեան թեմաներում այս գաղափարը շարունակում է հետաքրքրել նկարչին Ահեղ Դատաստանի մանրանկարների օրինակով ՄՄ Հ^մ 7650 եւ ՄՄ Հ^մ 212 աւետարաններում): Աստուածյայտնութեան պատկերումն ըստ Եսայու, Եզեկիելի եւ Դանիելի տեսիլքների, ապա ըստ Յայտնութեան գրքի, ինչպէս նկատում են տեսաբանները, վաղ Քրիստոնէական ակունքներ ունի³⁷: Աստուածյայտնութիւնը Եսայու եւ Եզեկիելի տեսիլքների համադրմամբ տեսնում ենք Կապադովկիայի Սբ. Երեք Խաչերի եկեղեցու Ս. Խորանի գմբէթարդում, նաեւ ռոմանական արուեստում, օրինակ՝ Սուրբ Մարիա Էսթերի եկեղեցու որմնանկարն Անում (11-րդ դար, Կատալոնիա)³⁸:

Քանի որ ՄՄՀ^մ 4429 Աստուածաշնչից մի շարք էջեր թափուած են, չենք կարող այն դիտարկել որպէս ամբողջական նմուշ: Այդուհանդերձ այն, ինչ մեզ հասել է մատեանի Հին Կտակարանից, թոյլ է տալիս փաստել, որ Աւագ Ծաղկողը կիրառել է նկարազարդման մի նոր համակարգ, մասնաւորապէս Եսայի մարգարէի տեսիլքն ամբողջ էջով պատկերելը, որի զուգահեռն առայժմ չունենք նախընթաց եւ համաժամանակեայ հայերէն ձեռագիր Աստուածաշնչերում: Անկախ այն բանից, թէ ինչ նախօրինակ կարող էր օգտագործել մանրանկարիչը, ակնյայտ է, որ նա նորարար եւ աստուածաբանական խորը գիտելիքներով օժտուած ստեղծագործող է եղել:

ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՀԱՒԱՔԱԾՈՒՆԵՐԻ ՅԱՊԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Աթենքի Ազգ. Գրադ. – Աթենքի Ազգային գրադարան, Աթենք, Յունաստան

Բրիտ. գրադ. – Բրիտանական գրադարան, Արեւելեան ձեռագրերի բաժին, Լոնտոն, Մեծ Բրիտանիա

Երուս. – Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Վանքի Սուրբ Թէոդորոս ձեռագրատուն, Իսրայէլ

ՄՄ – Մատենադարան, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան հին ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտ, Երեւան, Հայաստան

³⁵ Այս Աստուածաշնչում մանրանկարիչը չի հասցրել գումատրել Նոր Կտակարանի մանրանկարները (թ. 539ա, 556ա, 567ա, 585ա):

³⁶ Յովսէփեան Գ., նշում աշխ., էջ 207:

³⁷ Садовская Ю., там же, стр.327, Vardanyan E., op. cit., pp. 574-5, refs. 5-7.

³⁸ Садовская Ю., там же, стр. 326, 328.

Վատ. – Վատիկանի Առաքելական գրադարան, յունարէն ձեռագրերի բաժին, Վատիկան

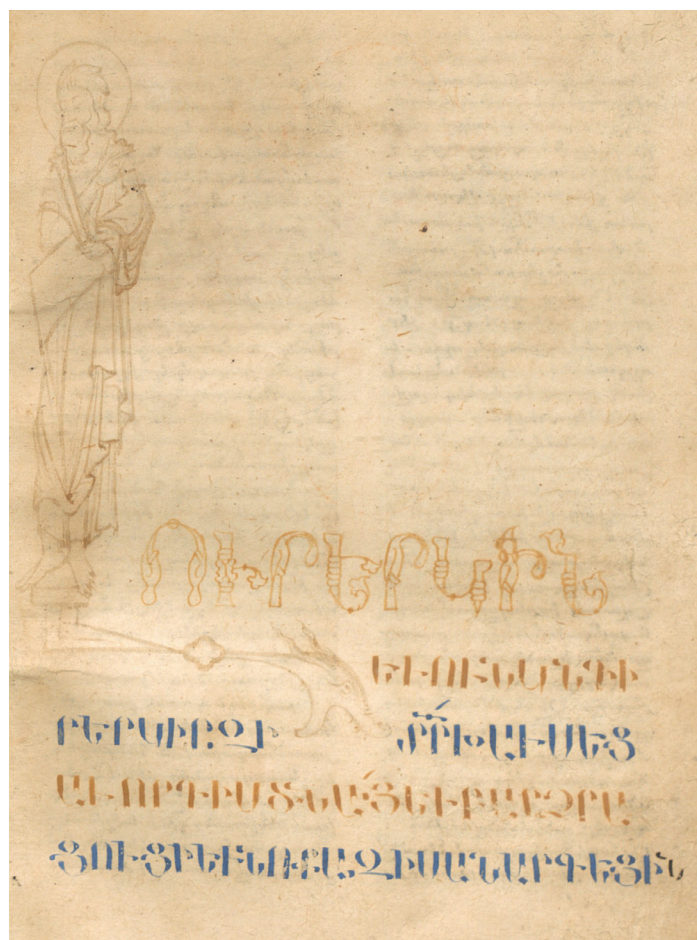
Վեն. – Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարան, Իտալիա

Վիեն. – Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարան, Աւստրիա

Փարիզի Ազգ. Գրադ. – Փարիզի Ազգային գրադարան, Ֆրանսա

Նկար 1. Եսայի մարգարէի տեսիլքը, ՄՄ Հմր 4429, ր. 22բ, 16.5x11.5 սմ.: Տպագրում է Մաշտոցեան Մատենադարանի թոյլտուութեամբ:

Նկար 2. Եսայի մարգարեության տիտղոսաբերքը, ՄՄ Հմր 4429, ք. 23ա, 12x10 սմ.: Տպագրում է Մաշտոցեան Մատենադարանի թոյլտուրեամբ:

Նկար 3. Աստուածամայրը Մանուկ Քրիստոսի, Յովհաննէս Մկրտչի եւ Եսայի մարգարէի հետ (Նորավանքի Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու գաւթի ճակատ, 14-րդ դարի առաջին կէս): Գծապատկերի հեղինակը վիմագրագէտ Արսէն Յարութիւնեանն է: Պատկերը տրամադրել է պատմական գիտութիւնների դոկտոր Կարեն Մաթէոսեանը:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ**ՄԱՅՐԱՆՈՒՇ ՊՕՂՈՍԵԱՆ**

Երեւանի Պետական Համլսարանի
Սփիւռքագիտութեան ամբիոնի ասպիրանտ

**ԽԱՌՆԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓԻՒՈՔՈՒՄ**

Հայաստանի եւ դեռեւս չճանաչուած Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւններից դուրս բնակուող հայը ամենօրեայ պայքար է մղում հայ մնալու եւ ձուլման վտանգներին դիմակայելու համար: Քանի որ խառնամուսնութիւնները ներկայ աշխարհում հանդիսանում են ուծացմանը նպաստող ամենավտանգալուր գործոններից մէկը, սոյն յօդուածում անդրադառնում ենք խառնամուսնութիւնների հիմնախնդրին, որի ուսումնասիրութիւնը, լուսաբանումը եւ ներկայացումը, մեր կարծիքով, արդիական նշանակութիւն ունի:

Սփիւռքի հայ համայնքների անվտանգութիւնն ունի երկու բաղադրիչ՝ ֆիզիքական եւ հոգեւոր: Ֆիզիքական բաղադրիչը յանգում է հայ համայնքների գոյութեանը, իսկ հոգեւորը՝ նրանց ազգային նկարագրի պահպանմանը: Սփիւռքի հայ համայնքների առջեւ ֆիզիքական եւ հոգեւոր անվտանգութեան առումով կանգնած են հիմնականում չորս մարտահրաւէրներ: Դրանք են՝ ինքնութեան բաղադրիչների կորուստը, խառնամուսնութիւնները, գոյապահպանութեան սպառնալիքները եւ արտագաղթը¹:

Սփիւռք ունեցող ազգերի եւ սփիւռքեան համայնքների հիմնախնդիրների շարքում աւանդական տեղ են զբաղեցնում ինքնութեան պահպանման հարցերը²:

Ինքնութեան բաղադրիչների կորուստը՝ լեզուի, մշակույթի, պատմական յիշողութեան եւ այլ բաղադրիչների աստիճանական մարումն է այն հայութեան շրջանում, որոնք բնակւում են Հայաստանի եւ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետութիւնների սահմաններից դուրս: Բնակուելով օտար միջավայրում՝ նրանք, կամայ թէ ակամայ, ինտեգրւում են ընդունող հասարակութեան մէջ, կրում են այդ հասարակութեան սոցիալ-տնտեսական եւ մշակութային ազդեցութիւնը:

Խառնամուսնութիւնները, մի կողմից՝ իրենց բնակութեան երկրների հասարակութիւններում սփիւռքահայերի ինտեգրուածութեան ցուցիչ լինելով, միւս կողմից՝ նպաստում են հայ ինքնութեան խեղաթիւրման խորացմանը: Խառնամուսնական ընտանիքներում նոր սերունդը աւելի մեծ չափով եւ աւելի անմիջականօրէն է ենթարկւում օտար սոցիալ-մշակութային ազդեցութեանը: Եթէ հայկական ընտանիքներում նոր սերունդը միայն արտաքինից, այն է՝ հասարակական միջավայրի կողմից է են-

¹ Տե՛ս Հովհանն Վ., Հայկական սփիւռքի անվտանգութեան մարտահրաւէրները http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=12736

² Տե՛ս Մանուկեան Ս., Ինքնութեան պահպանման խնդիրները Սփիւռքում. Սոցիալ-հոգեբանական տեսանկիւն, http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=4843

Թարկում օտար սոցիալ-մշակութային ազդեցութեանը, ապա խառնամուսնական ընտանիքներում արդէն ներսից՝ ընտանեկան միջավայրից է իր վրայ կրում օտար մշակութային արժէքների ազդեցութիւնը³:

Ակնյայտ է, որ եթէ վերոնշեալ գործօններից առաջին երկուսը՝ ինքնութեան բաղադրիչների կորուստը եւ խառնամուսնութիւնները, առնչում են հոգեւոր անվտանգութեանը, ապա վերջին երկուսը՝ գոյապահպանութեան հարցն ու արտագաղթը, վերաբերում են ֆիզիքականին⁴:

Հայերի ընդհանուր քանակը ամբողջ աշխարհում կազմում է 10-12 միլիոն, որից միայն 3 միլիոնն է ապրում Հայաստանի Հանրապետութիւնում՝ ըստ պաշտօնական վիճակագրութեան⁵: Հայութեան մեծագոյն մասը այսօր ապրում է Հայաստանի Հանրապետութեան սահմաններից դուրս:

20-րդ դարի սկզբում Հայաստանից դուրս ապրող հայերի հաւաքական անուանումը եւրոպական լեզուներում դարձավ «diaspora» տերմինը /հայկական անալոգը հանդիսանում է հայերէն «սփիւռք» տերմինը/⁶: Բացի «սփիւռք» տերմինից, մեզանում շրջանառութեան մէջ է դրուել նաեւ «ցրոնք» տերմինը⁷:

Բոլոր պետութիւններում, բացի պետականակերտ էթնոսից /ազգից/, որպէս կանոն, կան նաեւ էթնիկ փոքրամասնութիւններ⁸: էթնիկ փոքրամասնութիւնները հանդիսանում են այդ պետութիւնների լիիրաւ քաղաքացիները եւ ունեն նոյն իրաւունքները եւ պարտականութիւնները՝ ինչ պետականակերտ էթնոսի ներկայացուցիչները: էթնիկ վերաբնակեցումները հանդիսանում են նոր սփիւռքերի ձեւաւորման հիմնական աղբիւրը⁹:

Հայկական սփիւռքը միաձոյլ կառոյց չէ: Այն նշանաւորւում է սեփական պատմութեամբ, զարգացման ուրոյն ձեւով: Ընդ որում իւրաքանչիւր համայնք ունի իր պատմութիւնը:

Հայկական սփիւռքն այսօր ունի բազմաթիւ խնդիրներ, որոնցից մեծագոյնը՝ ձուլման վտանգն է: Իսկ ձուլման առաջին պայմանը հանդիսանում է խառնամուսնութիւնը, երբ հայ երիտասարդները ամուսնանում են օտարազգիների հետ:

Ընտանիքն ազգի գոյութեան հիմնասիւնն է: Այն ապահովում է ազգի ժառանգական յաջորդականութիւնը, իրականացնելով իր ներսում աճող նոր սերնդի ազգային հիմնական դաստիարակութիւնը: Բնականաբար, ընտանիքի ապազգայնացումը, որն իրականացւում է արիւննախառնութեան եւ օտար բարքերի ընդօրինակման ձեւով, կործանարար է ազգի գոյութեան համար:

Խառնամուսնական ընտանիքում որքան էլ ամուսինները լինեն լայնախոհ կամ փոխադարձ սիրով կապուած, միեւնոյն է, նրանց հոգեկերտուածքի, էութեան բնական

³ Տէս Հովեան Վ., Հայկական սփիւռքի անվտանգութեան մարտահրաւերները: http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=12736 :

⁴ Տէս նոյն տեղում:

⁵ Տէս Ռիտտեր Լորան Հայկական ինֆոնոսփիւռք Սփիւռքում արդիականութեան եւ հայապահպանման միջեւ: <http://repairfuture.net/index.php/hy/identity-standpoint-of-armenian-diaspora-ar/armenian-identity-in-the-diaspora-between-modernity-and-preservation-armenian> :

⁶ Տէս Дятлов В., Мелконян Э., Армянская диаспора: очерки социокультурной типологии, Ереван 2009, с7.

⁷ Տէս Եղիազարեան Ա., Հայ սփիւռքի պատմութեան պարբերացումը, էջ 34: http://www.armin.am/images/menus/1929/Arman_eghiazaryan.pdf :

⁸ Տէս Մանուկեան Ս., Ազգամիջեան յարաբերութիւններն Ամերիկայում, 21-րդ դար, 1 (77), Երեւան 2018, էջ 4:

⁹ Տէս Сандул Я.В., Попытки типологизации диаспор в научной литературе. http://portalus.ru/modules/psychology/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1266959616&archive=&start_from=&ucat= :

տարբերությունն ունենալու է իր դրսևորումները: Ամուսիններից մէկը զիջելու է իր ազգային ինքնությունը՝ ընտանիքը չքայքայելու կամ այլ պատճառներով: Իսկ նրանց երեխաները երկուսութեան մէջ են ապրելու, նրանց ներսում երկու տարբեր մարդկային տեսակների հոգեբանական պայքար է ընթանալու:

Դարեր շարունակ Հայոց եկեղեցին, արգելել է լուսաւորչական հայերի ամուսնությունն այլադաւանների հետ: Փաստօրէն, եկեղեցին, հասկանալով եւ խորութեամբ ըմբռնելով այլադաւանների հետ ամուսնութեան վնասակարությունը հայ ժողովրդի համար՝ անուղակի կերպով տաքու է դրել խառնամուսնությունների վրայ:

Այսօր խառնամուսնությունները դարձել են Հայկական սփիւռքի առջեւ ծառացած համար մէկ խնդիրներից մէկը:

Արդէն անհերքելի իրողություն է, որ սփիւռքեան իրականութեան մէջ գնալով պակասում են զուտ հայկական ընտանիքները: Լատինական Ամերիկայի երկրներում խառնամուսնությունները կազմում են աւելի քան 80%¹⁰: Ամերիկայում, մասնաւորապէս Հիւսիսային Ամերիկայում եւ Կանադայում, խառնամուսնությունները մօտաւորապէս 60% են կազմում¹¹:

Հայկական Սփիւռքը մենք, որպէս կանոն, բաժանում ենք դասական եւ նոր սփիւռքների: Այդ բաժանումը յատկապէս կիրառելի է խառնամուսնությունների պարագայում¹²:

Պէտք է նշել, որ դասական կամ հին սփիւռքը, որն իրենից մեծ մասամբ ներկայացնում է Ցեղասպանությունը վերապրածների չորրորդ կամ հինգերորդ սերունդը, հիմնականում խառնամուսնութեան ճանապարհով ազգային արժէքների կորստեան վտանգին ենթարկւում է շուրջ 100 տարի, որն էլ սփիւռքահայութեան թուաքանակի վրայ թողել է իր զգալի ազդեցությունը: Ըստ որում, դասական Սփիւռքը կարողացել է հիմնականում պայքարել ազգային արժէքների պահպանութեան, ազգային կառոյցների ստեղծման համար՝ պահպանելով հայկականությունը, մշակոյթը, աւանդոյթները: Սակայն յատկապէս Լատինական Ամերիկայի երկրներում, ԱՄՆ-ում, Աւստրալիայում աւելանում են խառնամուսնությունները¹³:

Խառնամուսնական ընտանիքներում ազգային ինքնութեան որակների հետ կապւած մեծ դժուարություններ են առաջանում. լեզու, աւանդոյթներ, կրօն, ներ-ընտանեկան յարաբերություններ, մասնակցություն ներ-համայնքային կեանքին, հայրենիքի հետ կապին եւ այլն:

Սփիւռքն իր գոյութեան առաջին օրերից նուիրուել է հայապահպանութեան, նոր սերնդի ազգային նկարագրի ձեւաւորման, ինքնութեան, մայրենի լեզուի, հայկական աւանդոյթների, սովորոյթների, մշակոյթի, հաւատքի, հոգեւոր արժէքների պահպանման ու փոխանցման շարունակական ապահովման աշխատանքներին¹⁴: Այն այստեղ հասցուած է ինստիտուցիոնալ ձեւայնացման եւ կարգաւորման բարձր մակարդակի¹⁵:

Տարիներ շարունակ հայապահպանութեան ազգանուէր գործը իրականացրել եւ

¹⁰ Տե՛ս Հայ ինֆոյթեան որակների պահպանումը խառնամուսնություններում, Գիտագործնական համաժողով, **Ձեկունցումների ժողովածու**, Երևան 2010, էջ 9:

¹¹ Տե՛ս նոյն տեղում:

¹² Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 10:

¹³ Տե՛ս նոյն տեղում:

¹⁴ Տե՛ս **Յակոբեան Հ.**, Հայաստան-Սփիւռք գործակցութեան զարգացում. Պետական փառաքանությունը (2008 - 2016թթ.), Հայագիտութեան հարցեր, Հանդէս 2 (11), Երևան, ԵՊՀ հրատարակչութիւն 2017, էջ 16:

¹⁵ Տե՛ս **Վարսիկեան Ա., Ռ.**, Հայկական յետցեղասպանական սփիւռքի առանձնայատկութիւններ, <http://ysu.am/files/haykakan-hetceghaspanakan-spyurqi-arandznahatkutyunnery.pdf>, էջ 111:

իրականացնում են.

- Հայոց եկեղեցին
- Հայկական ավանդական կուսակցությունները
- Սփիւռքեան կառույցները:

Այստեղ կարելու է նաև միայն տեղական համայնքային ազգային, ազգապահպան կառույցներն ու միաւորները, այլ նաեւ մի շարք անդր-սահմանային, համահայկական ինստիտուտներ¹⁶:

Հայութեանը համախմբելու ու աջակցելու, նրանց մէջ վաղուայ օրուայ նկատմամբ յոյսն ու հաւատը անմար պահելու, նպատակասլաց գործունէութեան մղելու եւ վերջապէս նրանց մէջ հայկականութիւնը, ազգային արժէքները պահպանելու գործում վճռորոշ դերը ամէնից առաջ պատկանում է հայկական եկեղեցուն, որը սփիւռքում ծաւալած իր համապարփակ հոգեւոր եւ մշակութային եւ կրթա-լուսաւորչական գործունէութեամբ, իրաւամբ, կատարել է պետութեան դեր եւ իրականացրել համապատասխան գործառնություններ¹⁷: Եկեղեցին իր ազգապահպան գործունէութեամբ կարողացել է հետ պահել երիտասարդութեանը խառնամուսնութիւններից, որոնք, ինչպէս եւ օտար դպրոցներ յաճախելը, հայութեանը դէպի ուծացում տանող ամենավտանգաւոր գործոններն են¹⁸: Այս առումով Հայոց եկեղեցու դերը կարելի է անուանել բացառիկ:

Հայապահպանութեանն ուղղուած մեծ գործունէութիւն են ծաւալում նաեւ Հայկական ավանդական կուսակցությունները եւ սփիւռքեան կառույցները:

Վերոբերեալ կառույցների ամենօրեայ տքնաջան աշխատանքի արդիւնքում սփիւռքահայութեան մեծամասնութեան համար խորթ չէ մասնակցութիւնը ներհամայնքային կեանքին: Նրանք իրականացնում են բազմաթիւ եւ բազմապիսի համահայկական ծրագրեր, փորձում են սփիւռքահայ երիտասարդներին հաղորդակից դարձնել այդ ծրագրերին:

Յանուն ճշմարտութեան պէտք է արձանագրել, որ մեր հայրենակիցներից ոչ բոլորն են գնում եկեղեցի, կամ, ոչ բոլորն են ներգրաւուած այդ կառույցների աշխատանքներին: Սակայն, նրանց թիւը, ի ուրախութիւն մեզ, համեմատաբար փոքր է:

Հայ ինքնութիւնը սփիւռքում տասնամեակներ շարունակ հիմնուած է եղել լեզուի, կրօնի, ազգային մշակոյթի, Յեղասպանութեան յիշողութեան, հայկական ավանդական ընտանիքի պահպանման գաղափարների վրայ, որոնք էլ հանդէս են եկել որպէս ինքնագիտակցութեան բաղադրիչներ¹⁹:

Խառնամուսնական ընտանիքներում բախում են մշակոյթները, ավանդոյթները, լեզուները, երբեմն նաեւ հաւատները: Այդպիսի ընտանիքներում ծնուած երեխաների համար առաջանում են բազմաթիւ դժուարութիւններ: Երեխան իր ինքնահաստատման եւ ինքնաճանաչողութեան ամբողջ ընթացքում գտնւում է երկրնտրանքի մէջ: Այստեղ առաջանում է նաեւ օտար միջավայրում ապրելու խնդիրը:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնում նոյնպէս առկայ է խառնամուսնութիւնների խնդիրը: Հայաստանում խառնամուսնութիւններից ծնուած երեխաները, հիմնականում, յաճախում են հայկական դպրոցներ, մեծանում են հայկական

¹⁶ Տե՛ս նոյն տեղում, էջ 114:

¹⁷ Տե՛ս **Յարութիւնեան Ն.**, Սիրիայի եւ Լիբանանի հայկական դպրոցները, Երեւան 2002, էջ 19:

¹⁸ Տե՛ս նոյն տեղում:

¹⁹ Տե՛ս **Հովեան Վ.**, Հայ ինքնութիւնը Սփիւռքում 21-րդ դարում, http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=17939, 18.12.2018:

միջավայրում եւ նրանց հայկական ինքնութեան պահպանման խնդիրը առանձնակի սրութիւն չի ներկայացնում:

Խառնամուսնութիւնները ներկայ գլոբալիզացման գործընթացներում առաւել լայն ընդգրկում են ստանում: Հայ ժողովուրդը, որի 2/3-ը բնակւում է հայրենիքից դուրս, այդ վտանգին ենթարկւում է առաւել մեծ չափերով, կարելի է ասել ամէն օր: Երիտասարդ մարդը, որին ամէնից առաջ հետաքրքրում է կրթութիւնը, մարդկային կամ քաղաքական առաջընթացը, առաւել շատ է կտրւում հայկական կեանքից, միջավայրը, որտեղ հասունանում է, դառնում է աշխարհաքաղաքացի եւ, կապուելով այլ ազգերի ներկայացուցիչների հետ, խառնւում են երկու մշակոյթ, երկու սովորոյթ, երկու ասանդոյթ, երկու կենցաղ, երկու լեզու, երբեմն նաեւ երկու կրօն:

Ինչպէս վերը նշեցինք, Հայկական սփիւռքը շատ բազմազան է եւ խայտաբղէտ: Խայտաբղէտ է նաեւ խառնամուսնութիւնների ցուցանիշը քրիստոնեայ եւ մահմեդական աշխարհներում:

Կարելի է նշել, որ խառնամուսնութիւնները սփիւռքահայերի մէջ, առաւել յաճախ, դիտարկելի են եւրոպական, քան մերձաւոր արեւելեան երկրներում, ինչն, անշուշտ, պայմանաւորուած է եւ կրօնական միջավայրի գործօնով: Եթէ քրիստոնէական միջավայրում այլազգու հետ ամուսնութիւնը չէր քաջալերւում ընտանիքը (աւագ սերունդը), ապա, մահմեդական միջավայրում, խառնամուսնութիւնը այլակրօնի հետ չէր քաջալերւում նաեւ հայ համայնքն ու եկեղեցին, որի ողջ ներուժն ուղղուած է ոչ միայն մշակութային, այլեւ հոգեւոր կրօնական ինքնուրոյնութեան պահպանմանը:

Քանի որ հայերը ապրում են աշխարհի ութսունից աւելի երկրներում, այս աշխատանքում կանդրադառնանք այն երկրներին, որոնցում հայերի թուաքանակը համեմատաբար մեծ է:

Ամերիկայի եւ Եւրոպայի հայութիւնը հիմնականում չունի գոյապահպանութեան եւ արտագաղթի խնդիրներ: ԱՄՆ-ը, Կանադան, Արեւմտեան եւ Արեւելեան Եւրոպայի երկրները հիմնականում աչքի են ընկնում ներքաղաքական կայունութեամբ: Այնտեղ սուր չեն նաեւ էթնիկ եւ կրօնական հակասութիւնները, որոնք ներքին եւ արտաքին տեւական ու յաճախակի ցնցումների աղբիւր կարող են հանդիսանալ: Ինչ վերաբերւում է արտագաղթին, ապա ներքին կայունութիւնն ու համեմատաբար բարեկեցիկ սոցիալ-տնտեսական պայմանները ոչ միայն չեզոքացնում են նման մարտահրաւէրի հնարաւորութիւնը, այլեւ խթանում են սփիւռքի միւս հայ համայնքներից, ինչպէս նաեւ Հայաստանից հայերի ներհոսքը դէպի այդ երկրներ: Արդիւնքում՝ այդ երկրների, յատկապէս ԱՄՆ-ի, Կանադայի, Արեւմտեան Եւրոպայի երկրների հայ համայնքները ոչ միայն չեն նոսրանում, այլեւ շարունակաբար համալրւում են նորեկ հայերով²⁰:

Փոխարէնը այդ երկրներում սուր է դրուած ուժացման կամ ազգային ինքնութեան կորստի խնդիրը: Ընդհանուր քրիստոնէական սոցիալ-քաղաքակրթական միջավայրը, տնտեսական եւ քաղաքական ազատութիւնները լայն հնարաւորութիւն են ընձեռում հայութեանը՝ արագ ինտեգրուել այդ երկրների հասարակութիւնների մէջ՝ իւրացնել նրանց լեզուն, սոցիալ-մշակութային արժէքները, բարձր դիրքերի հասնել քաղաքական, հասարակական, մշակութային, տնտեսական եւ այլ բնագաւառներում:

Սա, մի կողմից, նպաստում է հայ համայնքների եւ ընդհանուր հայութեան ներուժի մեծացմանը, սակայն միեւնոյն ժամանակ որոշակի սպառնալիք է ստեղծում ազգային ինքնութեան պահպանման համար: Տեղական հասարակութիւններում արագ ինտեգրման արդիւնքում հայ համայնքների ներկայացուցիչները սերնդեսերունդ կորցնում են ազգային ինքնութեան այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսիք են՝ մայրենի

²⁰ Տե՛ս Հովհանն Վ., Հայկական սփիւռքի անվտանգութեան մարտահրաւէրները http://www.noravank.am/arm/issues/detail.php?ELEMENT_ID=12736 :

լեզուն, հաղորդակցութիւնն ազգային պատմութեանն ու մշակոյթին, ազգային ինքնագիտակցութիւնը եւ այլն: Տեղական հասարակութիւնների եւ հայ համայնքների փոխադարձ ներթափանցումը լայնօրէն խթանում են նաեւ խառնամուսնութիւնները, որոնք նոյնպէս լուրջ մարտահրաւէր են արտերկրում հայապահպանութեան համար²¹:

Այսօրուայ ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Եւրոպայում ծնուած, այնտեղ մեծացած եւ բազմաթիւ մշակոյթներ կրող հայ երիտասարդը, որը երբեմն նաեւ մայրենի լեզուին էլ չի տիրապետում, շատ բնական է համարում ամուսնութիւնը այլ ազգի ներկայացուցչի հետ:

Ազգային նկարագրի պահպանման առումով յետ խորհրդային տարածքի հայ համայնքները նոյնպէս կանգնած են լուրջ մարտահրաւէրների առջեւ: Ռուսաստանում, Վրաստանում եւ միւս երկրներում, որտեղ հաստատուած հայութեան համար այնքան էլ խորթ չեն տեղի սոցիալ-քաղաքակրթական միջավայրերը, որտեղ հայութիւնը խորապէս ինտեգրուած է տեղի հասարակութիւններում, որտեղ հայերն իրենց վրայ կրում են վերջինների սոցիալ-քաղաքակրթական ազդեցութիւնը, լուրջ վտանգի տակ է ազգային ինքնութեան բաղադրիչների՝ լեզուի, մշակոյթի, պատմական յիշողութեան պահպանումը: Ակնյայտ է, որ խոր ինտեգրուածութեան պայմաններում յետ խորհրդային երկրներում մեծ տարածում ունեն նաեւ հայերի եւ այլազգիների միջեւ խառնամուսնութիւնները:

Հայերով բնակեցուած ամենամեծ գաղութը հանդիսանում է Ռուսաստանի Դաշնութիւնը: Այստեղ խառնամուսնութիւնների թուաքանակը չափազանց մեծ է: Դրան նպաստում են բազմաթիւ գործօններ: Նախ՝ լեզուի իմացութիւնը: Այնտեղ բնակուող հայերի մեծ մասը գերազանց տիրապետում է ռուսերէնին: Այստեղ նպաստող հանգամանք է հանդիսանում նաեւ կրօնը:

Գրեթէ տրամագծօրէն հակառակ իրավիճակն է տիրում Միջին Արեւելքի հայ համայնքներում: Այստեղ գերակշռող իսլամական միջավայրը, ինչպէս նաեւ քաղաքական եւ տնտեսական գործունէութեան սահմանափակումները որոշակիօրէն առանձնացնում են հայ համայնքներին տեղի հասարակութիւններից: Այս հանգամանքը նպաստում է ինչպէս լեզուի եւ ազգային ինքնութեան միւս բաղադրիչների պահպանմանը, այնպէս էլ սահմանափակում է խառնամուսնութիւնների քանակը²²:

Արեւելքի երկրները ունեն որոշակի իւրայատկութիւններ. նրանք հայախօս են: Համայնքի ներսում իրար հետ շփում են բացառապէս հայերէնով: Ձգտում են իրենց երեխաներին անպայման տանել հայկական դպրոցներ: Այդ է պատճառը, որ արեւելքի երկրներում խառնամուսնութիւններ տեղի չեն ունենում եւ հայապահպանութեան ցուցանիշը չափազանց բարձր է: Ինչը չի կարելի ասել Եւրոպական երկրների, ԱՄՆ-ի, Կանադայի, յետ խորհրդային երկրների հայկական համայնքների մասին:

Խառնամուսնութիւնները հանդիսանում են այն թեմաներից մէկը, որոնց հանդէպ զգայուն են ոչ միայն Սփիւռք ունեցող, ազգապահպանութեան հարցերով մտահոգ հանրութիւնները, այլեւ՝ մարդիկ առհասարակ, նոյնիսկ՝ ազատականացուած արեւմտեան մշակոյթի ներկայացուցիչները: Պատճառն այն է, որ մարդը բնականօրէն ոչ անտարբեր վերաբերմունք ունի սեփական արմատների ու դրանց պահպանման հանդէպ:

Յաճախ կարելի է հանդիպել, թէ ինչպէս են հայ ծնողները դիմադրում այլ ազգութեան ներկայացուցչի հետ ամուսնանալու՝ զաւակի ցանկութեանը: Ամուսնացող անձի մօտ բախում են մարդուն բնորոշ պահանջմունքները՝ արմատներ ունենալու,

²¹ Տե՛ս նոյն տեղում:

²² Տե՛ս նոյն տեղում:

տեսակը պահպանելու ձգտումը, ինչպես նաև իր անձնական կեանքը տնօրինելու բընական պահանջմունքը:

Խառնամուսնությունները մշտապես գտնուում են թէ՛ քննարկումների եւ բանավեճերի կիզակէտում: Մի մասը գտնուում է, որ մարդը գործում է այնպես, ինչպես իրեն հարմար է: Միւս մասն էլ խառնամուսնությունների մէջ մեծ սպառնալիք է տեսնում:

Խառնամուսնությունների վերաբերեալ հոգեբանական տեսակէտը առաւելապէս ուղղուած չէ պատասխանել այն հարցմանը, թէ խառնամուսնությունը լաւ է, թէ՛ վատ:

Վերոբերեալից պարզ է դառնում, որ խառնամուսնությունները ներկայ աշխարհում անխուսափելի են: Հարկ է նշել, որ դրանք նաև բնականոն երեւոյթ են, որոնք մարդկութեանը ուղեկցել են իր պատմութեան գրեթէ ողջ ընթացքում:

Երբ խնդիրը դիտարկուում է անհատական հարթութեան վրայ, աւելորդ է ակնկալել, որ հայրենասիրական կոչով կարելի է ետ պահել այլազգիի հետ ամուսնանալու մտադրությունից. կան պարզ հոգեբանական եւ անգամ կենսաբանական մեխանիզմներ, որոնք պայմանաւորում են մարդկանց փոխադարձ գրաւչությունը, եւ չկայ ուղիղ համեմատական կապ ազգային եւ անձնային զգացմունքների միջեւ:

Ամուսնություններն էլ այլ ազգի ներկայացուցիչների հետ աւելի բնականոն են դառնում ներկայիս անդր-ազգային գործընթացների պարագայում:

Բուն հայկական Սփիւռքի ինքնութեան խնդիրներին անցնելուց առաջ փորձենք առհասարակ ճշգրտել ինքնութեան արդի իմաստաւորումը: Այսօր ինքնությունը քրննարկուում է ոչ թէ որպէս կայուն, անփոխոյն եւ մաքուր էություն, այլ բարդ, փոփոխական եւ փոփոխելի, բազմատարր նկարագիր: Խմբային ինքնությունները եւս բազմաշերտ են, եւ էթնիկական ինքնութեան կողքին ներառում են նաև ազգային ինքնութեան, քաղաքացիական ինքնութեան շերտերը, ինչպէս նաև խօսում ենք սփիւռքեան, երկմշակութային, կոսմոպոլիտ, եւ այլ ինքնութեան ձեւերի մասին:

Էթնիկ պատկանելությունն, անշուշտ, խմբային ինքնութեան հիմնարար ձեւերից մէկն է, որն ապահովում է արմատներ ունենալու եւ այդ արմատներին կապուած լինելու ձգտումը, այդպիսով անհատին ապահովում հոգեբանական անվտանգութեան եւ կայունութեան զգացումով: Այս իմաստով էթնոսն անհատի համար հանդիսանում է հոգեբանական հանրոյթ, իսկ էթնիկ ինքնությունը՝ դրա հիմնարար բնութագրիչներից մէկը:

Անկախ իրենց տեղակայումից՝ մարդիկ փորձում են նոյնականանալ սեփական էթնիկական խմբի հետ, եւ հակառակը՝ դրական էթնիկ ինքնություն ձեւաւորելու հարցում դժուարությունները առաջ են բերում խնդիրներ թէ՛ ներ-անձնային, թէ՛ ներ-խմբային ու միջ-խմբային յարաբերություններում:

Սակայն, ինչպէս նշեցինք, էթնիկությունը խմբային պատկանելութեան միակ ձեւը չէ, յատկապէս՝ այսօրուայ կեանքի պարագայում, որը ենթադրում է միաժամանակեայ ներգրաւում տարբեր խմբերում:

Ինքնությունների այսպիսի մեծ ընտրութեան պարագայում անգամ հիմնարար մեխանիզմներից մէկը, որով անհատներն ու խմբերն այսօր ձեւաւորում եւ պահպանում են իրենց ինքնությունը, շարունակում է մնալ ես-ուրիշ, մենք-նրանք յարաբերակցությունը:

Ընդ որում, այս հակադրումները միանշանակ չեն. դրանք կարող են փոփոխութեան ենթարկուել: Այսպէս, մի համատեքստում որպէս մենք-նրանք տարբերակման հիմք կարող է լինել էթնիկությունը, մէկ ուրիշում՝ սոցիալական ինքնութեան այլ ձեւեր, ասենք՝ քաղաքացիական ինքնությունը, մասնագիտական ինքնությունը եւ այլն:

Սփիւռքահայ համայնքի ներկայացուցիչը կարող է ընդհանրություն ապրել իրեն արժէքիմաստային դաշտով մօտ կանգնած, իր ամենօրեայ, շօշափելի սոցիալական իրականութեանը, իր քաղաքացիական ինքնությունը կիսող այլազգի հանրութեան հետ, եւ հակառակը՝ կոնկրետ շփման ժամանակ օտարություն ապրել հայրենակցի հանդէպ: Սա չի նշանակում, որ նա հրաժարում է իր ազգային արմատներից:

Այս ամէնը ցոյց է տալիս, որ միայն էթնիկ ինքնությունը մարդուն բաւարար չէ իր նմանների հետ շփում ունենալու համար: Յայտնի է, որ անհատն իրեն աւելի վըստահ եւ լիարժէք զգում է ծանօթ եւ կանխատեսելի միջավայրերում, եւ հակառակը՝ այն, ինչ անորոշ է եւ բաւարար ծանօթ չէ, առաջացնում է խուսափելու միտում: Այս իմաստով սփիւռքահայ երիտասարդի (ինչպէս նաեւ նոր միգրացիոն հոսքերի արդիւնքում այլ երկրում հաստատուած հայի) մօտ հայրենիքը թէեւ դրականօրէն երանգաւորուած, սակայն անորոշություն պարունակող պատկեր է բնակութեան երկրի համեմատ: Անհատն աւելի հեշտութեամբ իր կեանքի հիմնական իրադարձությունները կազմակերպում է այնտեղ, ուր անցնում է իր հիմնական սոցիալականացումը, ակուլտուրացիան, առօրեայ կեանքը:

Պէտք է նշել, նաեւ, որ առկայ են լինում որոշակի տարբերություններ գործող իրականութեան եւ պատկերացրած իրականութեան միջեւ: Վերջինիս մակարդակում սփիւռքահայ անհատը, ասենք՝ ինչ-որ երիտասարդ, կապուած է, հայրենակիցների հետ, որոնք մի մասն են հայրենիքի դրական, իտէալականացուած պատկերացումների: Իրական շփումը հայրենակցի հետ կարող է փորձութեան ենթարկել՝ ընդգծելով տարբերությունները եւ առաջ բերելով շփման խնդիրներ, անհարմարություն: Այդ ամէնի պատճառով անձը կարող է խուսափել հետագայ շփումից:

Օտարութեան մէջ խառնամուսնություններն անխուսափելի են, եւ դրանք կասեցնել ի վիճակի չեն ոչ ամենազօրաւոր եկեղեցին, ոչ ամենաազգային կուսակցությունները, ոչ ազգային դպրոցը, ոչ մամուլը, ոչ ընտանիքը²³: Ինչպէս Լեւոն Շանթն է բնութագրել. «Խառնազգիի ընտանիքը Բաբելոն մըն է»²⁴: Եւ այսօր մեր Հայ Սփիւռքի գերակշիռ մասը փաստացի ապրում եւ գործում է այդ Բաբելոնի մէջ²⁵:

Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Սփիւռքեան բոլոր կառույցների գերակայ խնդիրը այսօր հանդիսանում է հայապահպանությունը, որի գլխաւոր գրաւականը հանդիսանում է խառնամուսնություններից խուսափելը եւ հայկական ընտանիքների ստեղծումը: Իրականացում են համահայկական բազմաթիւ ծրագրեր ինչպէս Հայաստանում, այնպէս էլ սփիւռքեան տարբեր համայնքներում: Առկայ է համացանցային մեծ հարթակ, որտեղ շփում են մեր հայրենակիցների տարբեր շերտերի ներկայացուցիչները:

Այս ամենով հանդերձ, չպէտք է մոռանալ, որ մարդը իր խառնուածքով եւ էութեամբ շատ բարդ էակ է, իսկ իւրաքանչիւր մարդ առանձին վերցրած իւրատեսակ անձնաւորություն է²⁶ եւ ինքն է ընտրում իր ապագայ կնոջը կամ ամուսնուն:

Ամփոփելով կարելի է ասել, որ Հայկական Սփիւռքն այսօր ունի բազմաթիւ խընդիրներ, որոնցից մեծագոյնը՝ ձուլման վտանգն է: Իսկ ձուլման առաջին պայմանը հանդիսանում է խառնամուսնությունը: Խառնամուսնությունների տոկոսը չափազանց

²³ Տե՛ս Ասազեան Ք., Ռ., Սերնդափոխութեան հեռանկարները Սփիւռքում, <http://lraber.asj-oa.am/6437/1/124.pdf>, էջ 124:

²⁴ Տե՛ս նոյն տեղում:

²⁵ Տե՛ս նոյն տեղում:

²⁶ Տե՛ս Աղաբեկեան Ա. Ա., Յարութիւնեան Ա. Կ., Պատմի դերակատարութիւնը յանցագործի ուղղման գործընթացում, Տեսական եւ կիրառական հոգեբանութեան արդի հիմնախնդիրներ, 5-րդ միջազգային գիտաժողով, հոկտեմբերի 23 - 25, Երեւան 2015, էջ 7:

բարձր է Ռուսաստանի Դաշնությունում, Եւրոպայում, ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Լատինական Ամերիկայի երկրներում: Պայմանաւորուած կրօնական, քաղաքական, լեզուային եւ այլ գործօններով՝ խառնամուսնութիւններ գրեթէ տեղի չեն ունենում Արեւելքի երկրներում: Խառնամուսնութիւններից խուսափելու համար Հայաստանի Հանրապետութիւնը եւ սփիւռքեան կառույցները ինտենսիւ աշխատանքներ են կատարում՝ փորձելով ներգրաւել սփիւռքի երիտասարդներին համահայկական ձեռնարկների մէջ: Սակայն փորձը ցոյց է տալիս, որ այս ամէնով հանդերձ, հնարաւոր չէ խուսափել խառնամուսնութիւններից:

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԵՒ ԽՕՍՔ

Լաւ է ընելը քան թէ ցանկալը:

Ամէն մարդ կը կարծէ թէ իր սագը կարապ է:

Դաշոյնի վէրքը կը բուժուի, սակայն խօսքի վէրքը երբեք:

Եղէգը կը տոկայ հովերուն, մինչ հսկայական կաղնիներ կը տապալին:

Բարեկամին յարգը չենք գիտնար, մինչեւ զինք կորսնցնելը:

Հնազանդիլ գիտցի՛ր, որպէսզի օր մըն ալ ուրիշներ քեզի հնազանդին:

Հզօր է այն անձը, որ գիտէ իր տկարութիւնը:

Ոչ ոքի չհաւնողը աւելի դժբախտ է, քան ան՝ որուն ոչ ոք կը հաւնի:

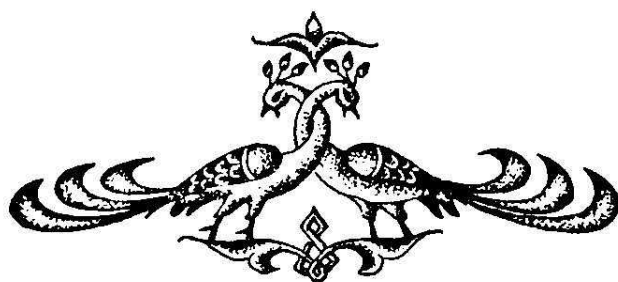
Երեք տեսակ տգիտութիւն կայ.

ա. Անգիտանալ ա՛յն ինչ որ պէտք է գիտնալ:

բ. Գիտցածը լաւ չգիտնալ, եւ

գ. Պէտք չեղածը գիտնալ:

Զգուշացի՛ր այն աչքերէն, որոնք սխալներ տեսնելու համար բաց են, սակայն լաւ տեսնելու՝ գոց:

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ**ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ**

95-րդ Պատրիարք Երուսաղէմի

ՎԱՐԴԱՎԱՌ**«Բարօք է մեզ աստ լինել»**

Վարդավառի տօնը մեր նախաքրիստոնէական շրջանէն մնացած գեղեցիկ յիշատակ մըն է՝ ընդելուզուած Աւետարանի մէկ ուրիշ աղուոր դրուագին հետ եւ դարձած բանաստեղծական եւ հոգեգրաւ:

Ան մէկ կողմէն մեր միտքը կը փոխադրէ հայ պատմութեան փառաւոր շրջաններուն, երբ հեթանոս Հայաստանը իր կրօնական եւ քաղաքական ամբողջ շքեղանքով հանդէս կու գար Բագրեւանդի աշխարհաժողովին, Արածանիի եզերքը, իր թագաւորով եւ քրմապետով, իր աւագանիովն ու ժողովուրդովը:

Միւս կողմէ մեր միտքը կը փոխադրուի այն սուրբ լեռան՝ որուն վրայ մեր Տիրոջ երկրաւոր կեանքի ամենէն լուսաւոր պահերէն մին տեսագրուեցաւ:

Վարդավառի աշխարհիկ խանդավառութիւնը փոխակերպուեցաւ այլակերպութեան հոգեւոր տեսիլքին: Արածանին եւ Թաբորը քովքովի եկան, երկնայինը փառաւորելով երկնային լոյսով ու խորհուրդով:

Պետրոս, տարիներ վերջ, իր Բ. թուղթին մէջ պիտի յիշէ այլակերպութեան դէպքը կարօտագին ու հիասքանչ: Ժամանակը որ անկէ վերջ եկաւ լեցնելու զինքը ծերութեամբ եւ հոգիով, չմեռցուց իր մէջ այդ լուսաւոր պահը: Անիկա տարիներ վերջ կը շարունակէ ապրիլ յիշողութեան փառաւոր աշխարհը, որ ճառագայթի մը պէս կը բխի իրմէ, իբրեւ Սուրբ անցեալի մը գերագոյն ժառանգութիւնը:

Մարդկային մտքի ու կեանքի ամենէն սքանչելի երեւոյթներէն մին է յիշողութիւնը: Մեր լսածներն ու տեսածները, մեր յղացքներն ու գաղափարները մէկ խօսքով մեր ֆիզիքական ու հոգեկան ապրումները կը շինեն գեղեցիկ շարանը մեր յիշողութեան, վերբերելով ժամանակին մէջ կտոր-կտոր եղած մեր ինքնութիւնը, իբրեւ գերագոյն ժառանգութիւնը մեր անցեալին:

Այլակերպութիւնը Պետրոսի կեանքին ամենէն սքանչելի վայրկեանը եղաւ: Իր կեանքը մեծաւ մասամբ անցած ձկնորսութեամբ, յետոյ Տիրոջ աշակերտութեան եւ ապա առաքելութեանը մէջ, բովանդակ անցեալի այս երկայնքին վրայ, տարիներ վերջ, իր մէջ կը գեղեցկանայ ու կը փայլի միակ ապրում մը, Թաբորի փառաւոր յիշատակը, ուր Յիսուս իր գերագոյն ներշնչումին մէջ կ'այլակերպի իր աշակերտներու աչքին առջեւ, եւ անոնց կ'երեւի իր աստուածային բնութեամբ: Թաբորի տեսարանին մէջ իր գերագոյն բնութիւնը կ'աճի եւ կը ծովանայ եւ դուրս կը թափի իր ապակիի թափանցիկութիւն ստացած մարմինէն: Իր հոգին աղօթքի մէջ գերմարդկայնացած, տեսանելի կը դառնայ իր մարմնի ընդմէջէն, նման բոցի մը որ կ'ուտէ իր պատերը եւ դուրս կը թափանցէ անոնցմէ:

Թաբորի խորհուրդը սակայն աստուածայինին յայտնութիւնը չէ միայն, այլ նաեւ մարդկայինին, որ իր կատարելութեանը կը հասնի մասնակցելով աստուածայինին: Յիսուսի մէջ մարդն ու Աստուած զատող պատերն ու գիծերը կը միանան, մարդն ալ իր կարգին կ'աստուածանայ: Առանց այս մեծ իրողութեան, քրիստոնէական երկու հիմնական սկզբունքները, փրկագործութիւն եւ կատարելութիւն կը դառնան

անկարելի եւ անիմաստ: Մարդը որդին է Աստուծոյ, եւ բովանդակ փրկագործութիւնը շարժումի եւ ազադակի մէջ է, որ մարդը գտնէ իր կատարելութիւնը:

Պիտի գայ օրը, եւ ասիկա անկարելի չէ քրիստոնէական ըմբռնումին համար, որ վերջնականապէս պիտի քօղազերծուի, պիտի խորտակուի մեր մարդութիւնն ու աստուածութիւնը իրարմէ պահող տարբերութիւնը: Յիսուսի մէջ այդ հրաշքը տեղի ունեցաւ Թաբոր լեռան վրայ, Աստուածայինն ու մարդկայինը իրարու հետ եղան եւ փառաւորուեցան:

Հոգեկան աշխարհի օրէնքն է այս, մենք յաճախ մեր առօրեային մէջ կ'անցնինք իրերու եւ երեւոյթներու քովէն, առանց կարենալ թափանցելու անոնց ներքին էութեան: Անոնք կը մնան գոց եւ մենք անհաղորդ անոնց հոգեկան թաքուն լինելութեան:

Բացառիկ պահերուն է միայն որ մեզի կը տրուի ունենալ անոնց տեսիլքը որ կը լուսաւորէ իրերը մեր աչքին: Աշակերտները Թաբոր լեռան վրայ տեսան իրենց վարդապետը լոյսերով ողողուած ու պայծառակերպ:

Ինքնաճանաչութիւնը հաւատքի լոյսն է, Աստուծոյ խորհուրդը, անձի զգացումին մէջ բացուած: Ինքզինքը աստուծով եւ աստուած ինքզինքին միջոցաւ ճանչնալու հոգեւոր գիտակցութիւնը, ինչպէս այնքան գեղեցիկ կերպով կը բարացուցէ Պօղոս Արաքեալը:

Այս է կերպը Աստուծոյ իր զաւակները ճշմարտութեան առաջնորդելու: Նախ անոնց կը ցուցնէ իր լոյսը, ապա այդ լոյսին մէջ ինքզինքը եւ այն իրողութիւնները, որոնց հանդիսատես ընել կ'ուզէ զանոնք: Երանի անոնց՝ որոնք ունեցած են այս պահերը իրենց կեանքին մէջ, որոնք մարգարէական արժէք կու տան կեանքին: Ներշնչումէ զուրկ անհատները չեն կրնար այլակերպիլ, գիտակցիլ կարենալու համար իրենց կոչումին եւ պարտականութեան:

Մովսէս եւ Նղիան իրեն կ'երեւին, իբրեւ օրէնք եւ մարգարէութիւն, անցեալի զոյգ պատգամաւորներ: Յեղին անցեալէն փրթած այս զոյգ խորհրդանիշները կու գան իրեն զինք հաշտ ընելու անցեալին, զօրացնելու իր մէջ պարտականութեան գիտակցութիւնը:

Մեծ գործիչներ իրենց ցեղին առաւելութիւններուն փառաւոր խտացումներն են: Անձի մը նկարագիրը այնքան աւելի տոկուն կ'ըլլայ եւ գեղեցիկ, երբ ցեղին առաքինութիւններն են անոր բաղկացուցիչ տարրերը: Ճշմարտապէս մեծ են անոնք, որ կրնան արթնցնել իրենց արեան մէջ նիրհող ազնուագոյն բնազդները, որ կրնան իրենց խղճմտանքին մէջ կեդրոնացած զգալ ցեղին պատմութեան փառաւոր տիպարները: Հոգեկան այս օրէնքով է որ Յիսուսի գիտակցութեան առջեւ կը վերբերին եւ իրեն հետ կը խօսակցին Մովսէս եւ Նղիան:

Մեր ժողովուրդը դարերով իր հոգեկան Թաբորին վրայ կեցած տուած է իր մեծ մարդերը, որոնք մեր պատմութեան լուսաւոր Թաբորը կը կազմեն: Այսօր եթէ ճարձատիլ սկսած են մեր հոգեկան շէնքին հիմերը, պատճառը այն է որ մեր հոգին պարպուած է տեսիլներէ, որովհետեւ մենք վար ենք իջած մեր պատմութեան եւ կեանքի Թաբորներէն, մեր անցեալը չի խօսիր մեզի, իսկ մեր ապագան տակաւ կը մթագնի, որովհետեւ մեր նայուածքը մեր շուրջը դիզուած առօրեայ ցեխին կը նայի միայն աստղեր տեսնելու համար, բայց ցեխէն աստղ չերեւիր: Երանի անոնց, որոնց կեանքը գերծ չէ այդ բարձրութեանց վրայ եղած ըլլալու յիշատակէն:

Հաւատացէք ձեր ազնուագոյն ձգտումներուն, ձեր մաքուր բնազդներուն, ձեր հոգեկան տեսիլներուն: Վայրկեաններ են անոնք, ուր մենք յատակ կերպով կը լըսենք մեր կոչումին ձայնը: Ձայնը որ պիտի ըսէ մեզի «դա է որդի իմ սիրելի ընդ որ հաճեցայ»: Անոնք որ կրնան կենալ իրենց Թաբորին վրայ, կրնան լսել այդ ձայնը: Ձայնը իրենց Աստուծոյն, իրենց անցեալին եւ իրենց ժողովուրդին: Եւ այդ ձայնին մէջէն փառաւորելու Աստուածը մեր հայերուն որ է օրհնեալ յաւիտեանս, ամէն:

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԵՐ**ՆԵՐՍԵՀ ԱՔԵՂԱՅ ԱՆՈՅԵԱՆ**

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրութեան ֆակուլտետի՝
ակադ. Հրանդ Թամրազեանի անուան
Հայ գրականութեան պատմութեան
ամբիոնի հայցորդ

**ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ՝
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ
(Ծննդեան 150-ամեակի առթիւ)**

Լրացաւ հայ ժողովրդի եւ գրականութեան հպարտութիւնն ու պարծանքը հանգիսացող՝ Ամենայն Հայոց Բանաստեղծ՝ Յովհաննէս Թումանեանի ծննդեան 150-ամեակը, որի հմայիչ անուան հետ կապուած են 19-րդ դարի վերջին շրջանի եւ 20-րդ դարի սկզբի արեւելահայ բանաստեղծական գրականութեան մի շարք գեղեցիկ ստեղծագործութիւններ ու առաջին լուրջ նուաճումները: Անմահացաւ նա որպէս լաւագոյն պոետներ կերտող եւ ժողովրդական դիւցազներգութիւններ, արանդութիւններ ու հէքեաթներ մշակող մի մեծ ճարտարապետ, որպէս նահապետական գիւղը պատկերող վարպետ նկարիչ եւ հայ ժողովրդի վիշտն ու ցաւն երգող քնարերգակ երգիչ, որպէս մանկական յայտնի բանաստեղծ եւ վերջապէս, ժողովուրդների եղբայրութեան ու աշխարհի խաղաղութեան լաւագոյն դրօշակակիր:

Որքան գեղեցիկ է Յովհաննէս Թումանեանի բանաստեղծութիւնը, նոյնքան բանաստեղծական էր եւ իր կեանքը:

Յովհաննէս Թումանեանը մեր այն գրողներից է, որոնք ուղղակի մայր հողի արգանդից են ծնւում եւ որոնց ամբողջ կեանքը, ամբողջ գրականութիւնը հայրենի հողի բոյրով է թաթախուած: Մինչ Պետրոս Դուրեանի կամ Վահան Տէրեանի բանաստեղծութիւնները կարգացողը չի կարող ասել թէ աշխարհի ո՞ր անկիւնում հրնչող ձայներն են լցրել այդ բանաստեղծների հոգիները, անկարելի է երեւակայել Յովհաննէս Թումանեանը առանց Լոռիի, ինչպէս Աւ. Իսահակեանը՝ առանց Արագածի: Եթէ բնութեան սքանչելի պարգեւը՝ ստեղծագործ տաղանդը Յովհաննէս Թումանեանին տուել էր սովորական մարդկանց հայեացքներից ծածկուած իրերի խորքը թափանցելու սրատեսութիւնը եւ սովորական ականջների համար անլսելի հնչիւնների թրթիռը բռնելու նուրբ լսողութիւնը, ապա մեր բանաստեղծի հայրենիքը՝ Լոռին առատօրէն մատակարարել էր նրան ե՛ւ գոյներ, ե՛ւ հնչիւններ¹: Բնութեան վեհ տեսարաններով եւ անցեալի յիշատակներով հարուստ այս լեռնաշխարհի գիւղերից մէկը՝ Դսեղն է ծննդավայրը Յովհաննէս Թումանեանի, որն էլ ներշնչել է նրան բանաստեղծական ոգի եւ իր կնիքն է դրել նրա ստեղծագործութիւնների վրայ:

Մեր գիւղն էն է, որ հպարտ,

Լեռների մէջ միգապատ,

Խոր ձորերի քարափին,

¹ Տե՛ս Ահարոնեան Վ., Յովհաննէս Թումանեան մարդը եւ բանաստեղծը, Բոստոն, 1936, էջ 11-12:

Ձեռքը տրած ճակատին,

Միտք է անում տխրադէմ.

Ինչ է ուզում՝ չը գիտեմ...²

Թումանեանը ծնունդ է 1869 թ. Փետրուարի 19-ին: Գրել-կարդալ սովորել է հօր՝ Տէր Թադէոսի մօտ, որ Դսեղ գիւղի քահանան էր: «Ամենալաւ եւ ամենամեծ բանը,- գրում է բանաստեղծը իր ինքնակենսագրութեան մէջ,- որ ես ունեցել եմ կեանքում, այդ եղել է իմ հայրը: Նա ազնիւ մարդ էր եւ ազնուական՝ բառի բովանդակ մտքով: Չափազանց մարդասէր ու առատաձեռն, առակախօս ու զուարմարբան, սակայն, միշտ ունէր մի խոր լրջութիւն»³:

Իր ժամանակի առաջադէմ այդ հոգեւորականը հասկանալով կրթութեան նշանակութիւնը, որդուն ներշնչում է ուսման սէրը:

Նախնական կրթութիւնը Թումանեանը ստանում է 1877 թ.-ին՝ Սհակ վարժապետի «դպրոցում»: «Մեր Սհակ վարժապետը,- գրում է Թումանեանը իր ինքնակենսագրութեան մէջ,- մեզ կառավարում էր «գաւազանաւ երկաթեալ»: Իր երկաթէ գաւազանը, որ հրացանի շամփուրի էր նման, երբեմն ծռում էր երեխաների մէջքին, ականջները «փոքրեցնում» էր անում եւ մեծ կաղնեւի քանոնով «շան լակոտներ» ձեռների կաշին պոկում...»⁴: Ահա թէ ինչու այդ դպրոցում Յովհաննէսը երկար չի մնում: Տասը տարեկան հասակում՝ 1879 թ.-ին, անցնում է Զաւալ-Օղլի (իմա՝ Ստեփանաւան - Ն.Ա.Ա.), եւ մտնում է Տիգրան վարժապետի նորաբաց երկսեռ քառամեայ դպրոցը, որն անհամեմատ աւելի բարձր էր եւ աւելի օրինակելի, քան Սհակի «Դպրոցը»: Այստեղից էլ 12-13 տարեկանում անցնում է Թիֆլիս՝ Ներսիսեան դպրոց, ուր սովորում է միայն երեք տարի: Նիւթական աննպաստ պայմանները թոյլ չեն տալիս, որ նա աւարտի դպրոցը եւ 1886 թ.-ի վերջին բաժանւում է իր ընկերներից: Հացի խնդիրը ստիպում է նրան մտնել ծառայութեան եւ հինգ տարի շարունակ, 1887-1892 թթ. նա աշխատում է Թիֆլիսի հայկական հոգեւոր կոնսիստորիայում՝ իբրեւ գրագիր: Այստեղ էլ փոխանակ իր պաշտօնը կատարելու, ծաղրական ոտանաւորներ է գրում առաջնորդի եւ քահանաների մասին, ինչը, իարկէ, դուր չի գալիս նրանց եւ հետեւանքը այն է լինում, որ Թումանեանին արձակում են պաշտօնից: Թէ որքան ծանր է անցել այդ միջավայրում նրա կեանքը, տեսնում ենք բանաստեղծի՝ Անուշաւան Աբովեանին ուղղուած 1892 թ., մարտի 24 թուակիր մի նամակում, ուր կան այսպիսի բնորոշ տողեր. «Խոր տրամութեամբ եմ նայում հինգ հոգեհան տարիների անցեալիս վրայ, որպէս մի գերեզմանի, դժոխքի, որից դուրս եմ եկել»:

Ճիշդ է, Թումանեանն իր կեանքի որոշ շրջանում մի քանի տեղ մտնում է ծառայութեան, բայց իր կոշմանը անհամապատասխան գտնելով՝ ո՛չ մի տեղ էլ երկար չի մնում: Ծառայելու հակում չունէր: Նրա կոշումը գրականութիւնն էր, բանաստեղծութիւնը:

1881 թ.-ից նա իր ամբողջ կեանքը նուիրում է հայ գրականութեանը, հայ բանաստեղծական մշակոյթին եւ հայ ժողովրդին: Առաջին ոտանաւորը գրել է այն հասակում, որ պատանեկան կոշէլն իսկ վաղաժամ է.

Հոգուս հատոր,

Սըրտիս կըտոր,

Դասիս համար

Դու մի՛ հոգար,

Թէ կան դասեր,

² Թումանեան Յ., Երկերի լիակատար ժողովածու տաս հատորով, հ. 3, Երեւան, 1989, էջ 9:

³ Թումանեան Յ., Ընտիր երկեր, Հայ դասականների գրադարան, Երեւան, 1978, էջ 396:

⁴ Նոյն տեղում, էջ 397:

* Նախահեղափոխական Ռուսաստանում թեմական վերնախաւին կից կազմակերպութիւն՝ եկեղեցա-վարչական, եկեղեցա-դատական իրաւասութիւններով:

Կայ նաև սէր,
 Եւ ինչ զարմանք,
 Իմ աղանձակ,
 Որ կենդանի
 Մի պատանի
 Մէրը սրտում
 Դաս է սերտում:

Նա գրել է այս տողերը ի պատասխան դասընկերուհու գրութեան՝ չլինի՞ թէ սիրով տարուած՝ դասերդ մոռանաս: Սիրոյ տասներկուամեայ ասպետն իմացել է ինչ պատասխանի. գրել է մի ոտանաւոր, որ այսօր էլ գրաւիչ է երեխայական անմեղութեամբ, թեթեւ հումորով, սահուն տողերով: Սակայն, նրա գրականութեան իսկական պատմութիւնն սկսում է 1880-ական թուականների երկրորդ կէսից:

17 տարեկան հասակում, 1886 թ.-ին, առաջին անգամ իր «Շունն ու Կատուն» հրատարակելու համար Յովհաննէս Թումանեանը դիմել է այն ժամանակուայ ամենալաւ գրական ամսագրի՝ «Մուրճ»-ի խմբագիր Ա. Արասխանեանին: Եւրոպական կրթութիւն ստացած, վերին աստիճանի քաղաքաւարի եւ չափից աւելի բարեմիտ, բայց գրական խեղճ ճաշակով Ա. Արասխանեանը յուզուել, վրդովուել է, որ վարդից եւ սոխակից դուրս ուրիշ բաներ էլ, եւ այն էլ շուն ու կատուի նման բաներ կարող են բանաստեղծութեան նիւթ դառնալ: «Տարօրինակ բան, ինչպէ՞ս կարելի է շան եւ կատուի մասին բանաստեղծութիւն գրել: Փորձեցէ՛ք մի քիչ աւելի յարմար նիւթեր ընտրել, պարոն, ասել է «Մուրճ»-ի վրդովուած խմբագիրը, Թումանեանին վերադարձնելով «Շունն ու Կատուն»-ի ձեռագիրը⁵:

1890 թ.-ին Մոսկուայում լոյս է տեսնում Թումանեանի բանաստեղծութիւնների առաջին ժողովածուն, իսկ երկու տարի յետոյ՝ 1892-ին, հրատարակում է նրա երկրորդ գիրքը, որն ընգրկում էր եւ Ա. Արասխանեանի մերժած «Շունն ու Կատուն», ինչպէս նաեւ «Անուշ» պոեմի առաջին տարբերակը:

Տաս տարի յետոյ, 1900-ական թուականների սկզբին, Կովկասում եւ մասնաւորապէս Թիֆլիսում չկար դպրոցական տարիքի մի հայ մանուկ, որ կամ կարդացած չլինէր, կամ անգիր չարտասանէր Յովհաննէս Թումանեանի «Շունն ու Կատուն»:

1903 թ.-ին, Թիֆլիսում, շքեղ հրատարակութեամբ, լոյս է տեսնում նրա «Բանաստեղծութիւններ» վերնագրով մեծ ժողովածուն, որ բովանդակում էր նրա լաւագոյն բանաստեղծութիւնները, նշանաւոր պոեմները եւ թարգմանութիւնները: Այդ գրքով առաջին անգամ հասարակութեանը ներկայացաւ «նոր Թումանեանը»՝ նախորդ տարիների գեղարուեստական թերութիւններից իսպառ ազատագրուած եւ ռեալիստական պոեզիայի բարձունքներին հասած բանաստեղծը: Պէտք է ասել, որ հէնց այդ գրքով էր, որ Թումանեանը դարձաւ արեւելահայ բանաստեղծութեան խոշորագոյն, առաջատար դէմքը: Նրա դասական շատ երկերի, մանաւանդ հանրայայտ պոեմների ու բալլադների հիմնովին վերամշակուած, բարձրագոյն գեղարուեստական մակարդակի հասցուած բնագրերը առաջին անգամ երեւան եկան հէնց այդ ժողովածուի մէջ:

1908 թ.-ին Բաքուում հրատարակում է «Բանաստեղծութիւններ» նոր ժողովածուն, որն իր բնագրով զգալիօրէն տարբերում էր նախորդից. բնագրերի մէջ մտցուել էին բազմաթիւ փոփոխութիւններ եւ լրացումներ, հանուել էին մի շարք երկեր եւ աւելացւել նորերը (օրինակ՝ «Թմկաբերդի առումը»): Սակայն պէտք է նշել, որ այս ժողովածուն տպագրուեց առանց հեղինակի անմիջական վերահսկողութեան, որն էլ պատճառ

⁵ Տե՛ս Ահարոնեան Վ., Յովհաննէս Թումանեան մարդը եւ բանաստեղծը, Բոստոն, 1936, էջ 55-56:

դարձաւ մի շարք վրիպակների եւ աղճատումների (դրանց մի մասը Թումանեանը նշել է գրքի հեղինակային օրինակների վրայ):

1920-1930-ական թուականներին յետ մահու լոյս տեսան Թումանեանի երկերի մի քանի ժողովածուներ, եղան առանձին երկերի բազմաթիւ հրատարակութիւններ: Սակայն իրենց բովանդակութեամբ եւ գրական-հասարակական նշանակութեամբ յիշատակութեան են արժանի հատկապէս 1934 թ.-ին, Երեւանում, բանաստեղծ Նզիշէ Զարենցի խմբագրութեամբ լոյս տեսած Թումանեանի «Գեղարուեստական երկեր» մեծադիր ժողովածուն եւ 1939 թ.-ին Նուարդ Թումանեանի կազմած «Թումանեանը քննադատ» ժողովածուն, որում առաջին անգամ ի մի են բերուել մամուլում ցրուած Թումանեանի յօդուածների ու ելոյթների մի զգալի մասը, հատուածներ նրա անտիպ նամակներից:

«Գեղարուեստական երկեր»-ը դա մէկ հատորի մէջ Թումանեանի գրեթէ ամբողջ գեղարուեստական ատեղծագործութիւնը ի մի հաւաքելու փորձ էր: Այդ հրատարակութեանը, բացի խմբագիր Նզիշէ Զարենցից, գործուն մասնակցութիւն է բերել նաեւ բանաստեղծի դուստր Նուարդ Թումանեանը: Գրքի առաջաբանից իմանում ենք, որ այս հատորը ծնուել է Թումանեանի երկերի լիակատար ժողովածուի նախապատրաստման ընթացքում, մի հրատարակութիւն, որ պէտք է կազմուած լինէր երեք մեծադիր հատորից եւ ունենար համապատասխան ծանօթագրութիւններ ու զանազան ցանկեր (իմա՝ գիտական ապարատ – Ն.Ա.Ա.): Այդ ծրագիրը հետագայում փոխարինուեց մէկ հատորեակով, որը ներկացնում է Թումանեանի գրական ժառանգութիւնը՝ ըստ հիմնական ժանրերի՝ պոեմներ, լեգենդներ եւ բալլադներ, երգեր, քառեակներ, պատմըւածքներ, հէքեաթներ, թարգմանութիւններ եւ փոխադրութիւններ: Բացի աւարտուն երկերից, առաջին անգամ հրապարակուեցին նաեւ մի քանի տասնեակ անտիպ բանաստեղծութիւններ, սեւագիր հատուածներ «Հառաչանք», «Անուշ», «Սասունցի Դաւիթը», «Հազարան պլպուլ» պոեմներից:

Այս բոլոր լեգենդներն ու պոեմները, հէքեաթներն ու պատմըւածքները, որ թողել է մեզ Յովհաննէս Թումանեանը, մենք հմայուած կարդացել ենք, կարդում ենք եւ դեռ շա՛տ ենք կարդալու: Դրանք մեր անմեռ սեփականութիւնն են եւ ոչ ոք, անգամ անողօք ժամանակը, չի կարող զրկել մեզ դրանցից, որովհետեւ նա իր քնարի լարերի վրայ հնչեցրել է մէկը միւսից գեղեցիկ լիրիկական մոթիւններ, որոնցով նա երգել է իր հոգեկան զգացումները, իր սիրային յոյզերը, վիշտն ու թախիծը:

Լիրիկական բանաստեղծութիւններում երբեմն յոռետես է, մոռալ եւ վշտոտ: Թախծոտ է նրա հոգին, որովհետեւ չկայ ոսկեվառ արշալոյս, չկայ երջանկութիւն, չկան վառ աստղեր: Կեանքը լի է ծանր հոգսերով ու վշտերով: Քնարական, «Իմ սէրը», «Կարօտ», «Իմ երգը», «Ուրու», ոտանաւորները, որոնք մեծ մասամբ արդիւնք են տիրող մոռալ ժամանակի եւ միջավայրի, արտայայտում են բանաստեղծի անկումային տրամադրութիւնները:

Թումանեանի գրական վաստակի մեծ մասը սերտ կապուած է ժողովրդական ստեղծագործութեան հետ: Ինչպէս ինքը՝ Թումանեանն է գրում. «Եւ ժողովրդից եմ առնում իմ նիւթերը եւ լեզուն ու նրա հետ եմ խօսում»⁶: Իր գրական գործունէութեան հէնց առաջին շրջանում նա անսահման սիրով հաւաքել է ժողովրդական բանահիւսութեան բազմաթիւ հիասքանչ նմուշներ: Դրի է առել ժողովրդական հէքեաթներ, առակներ, երգեր, լեգենդներ եւ անզուգական վարպետութեամբ մշակել է դրանք: Ուսումնասիրելով ժողովրդական ստեղծագործութեան արուեստի նրբութիւններն ու վեհութիւնը, գեղարուեստական աւելի բարձր աստիճանի է հասցրել: Այդ առումով Թու-

⁶ Թումանեան Յ., Երկերի լիակատար ժողովածու տաս հատորով, հ. 6, Քննադատութիւն եւ հրապարակախօսութիւն 1887-1912, Երեւան, 1994, էջ 470:

մանեանի պոեմների մէջ առանձնապատուկ տեղ է գրաւում «Անուշ»-ը, որը կերտելիս բանաստեղծը վարպետօրէն օգտագործել է ժողովրդական գրականութեան արւեստի գեղեցկութիւնները: Այնտեղ նա ո՛չ միայն նուրբ վրձնով պատկերել է նահապետական գիւղում ապրող ժողովրդի հոգեկան ապրումներն ու խոհերը, ուրոյն կենցաղը, վիշտն ու ծիծաղը, այլեւ ժողովրդական ոճով, պատկերներով ու նրբութեամբ գծագրել է «Անուշ»-ի քնարական բազմաթիւ էջեր, յատկանիշներ, որոնց շնորհիւ պոեմը հայ բանաստեղծական գրականութեան գեղարուեստական հոյակապ ստեղծագործութիւնների շարքում պատուաւոր տեղ է գրաւում:

Ժողովրդական արուեստի պատուանդանի վրայ կերտուած տարբեր գեղեցկութիւններ են Թումանեանի մշակած ժողովրդական հէքեաթները, որոնցից ուրոյն տեղ են գրաւում «Քաջ Նազար»-ը, «Ոսկու կարաս»-ը, «Անյաղթ Աքլոր»-ը եւ ուրիշներ, որոնք ցոյց են տալիս բանաստեղծի սերտ կապը ժողովրդական ստեղծագործութեան հետ: Դա երեւում է յատկապէս ժողովրդական դիւցազներգութեան գոհարներից «Սասունցի Դաւիթ»-ում, որը Թումանեանը մեծ վարպետութեամբ մշակելով՝ հայ ժողովրդին նուիրել է հիասքանչ մի պոեմ:

Թումանեանը ժողովրդական բանահիւսութիւնը հիմք ունենալով՝ գեղարուեստական նրբութեամբ կերտել եւ հայ բանաստեղծական գրականութեան էջերը զարդարել է նաեւ քնարական երգերով, որոնցից յիշատակելի են «Կաքաւի գովքը», «Սոխակի վիշտը», «Գարնան առաւօտը» եւ այլ բանաստեղծութիւններ, որոնք ընդգծում են Թումանեանի ժողովրդական ոճով ու գունագեղութեամբ մշակելու վարպետութիւնն ու հմտութիւնը:

Նա մէկն է այն լաւագոյն բանաստեղծներից, որ անկեղծօրէն սիրել է աշխատաւոր, ստեղծագործող ժողովրդին եւ իր գեղեցիկ բանաստեղծութիւններով դրսեւորել է նրա հոգեկան հարուստ ու գունագեղ ապրումները: Երգել ու պատկերել է գլխաւորապէս նահապետական ժողովրդի եւ նրա կեանքի ու կենցաղի ամենաբնորոշ երեւոյթները, որոնցում, կարծէք, լեռնական ժողովուրդն է խօսում ձեզ հետ: Այդ պարզ, հասարակ ժողովուրդի հերոսներն ու դիւցազուններն են գծագրում ձեր աչքերի առջեւ: Թումանեանը հէնց գիւղական հասարակ ժողովրդի, գեղչուկի երգիչն է: Իր քնարի հիմնական մոթիւններով նա Հայաստանի լեռնային մասի, գլխաւորապէս խաշնարած հայ գիւղի նկարիչն է: Դրսեւորել է նահապետական գիւղում ապրող, աշխատող եւ ստեղծագործող գիւղացիների հոգեբանութիւնը, նրանց տենչերն ու ձգտումները: Նա միաժամանակ գիւղի բնութեան գեղանկարները, գիւղական չքնաղ տեսարանները վրձնող տաղանդաւոր վարպետ բանաստեղծն է: Գիւղական բազմերանգ համայնապատկերը հարազատութեամբ տեսնում ենք նրա լեզենդներում, պոեմներում եւ բալլադներում: Մեր աչքի առջեւ պատկերանում է հայ նահապետական խուլ, ինքնամփոփ, հին գիւղը՝ իր քաջերով, աւանդական սովորութիւններով, աղաթներով, հրաշքներով եւ անոտիապաշտութիւններով: Տեսնում ենք գիւղացիներին իրենց ուրոյն կենցաղով, իրենց խինդ ու ծիծաղով իրենց հոգսերով ու ցաւերով:

Հայ բանաստեղծներից շատերն են երգել գիւղի կեանքը, վրձնել գիւղական նկարներ, բայց նրանցից ոչ մէկը չի կարողացել Թումանեանի «Հին օրհնութեան» նման գիւղական մի սքանչելի բնանկար ստեղծել: Այս բանաստեղծութեան մէջ տեսնում ենք գիւղի կանաչ, վիթխարի ընկուզենու տակ ծալապատիկ նստած մեր միամիտ, բարի, իմաստուն պապերին, որոնց առջեւ գլխաբաց եւ խոնարհ կանգնած գեղջուկ մանուկներն ուրախ տաղ են ասում: Երաժշտութիւնը յուզում է պապերի հոգեկան աշխարհը եւ ահա նրանցից ամենամեծն օրհնում է մանուկներին, կտակելով միայն մի բան՝ «Ապրէ՛ք, երեխէ՛ք, բայց մեզ պէս չապրէ՛ք», որովհետեւ իրականութիւնը դառն է ու մռայլ:

Թումանեանը երկար տարիներ ապրելով գիւղում, տեսնում է չքաւոր գիւղացիների տնտեսական քայքայումը: Ականատես լինում գիւղական վաշխառուներից խոշոր տոկոսներով փող վերցնող եւ նրանց ծանրութեան տակ քայքայուող շինականների եւ մանր հողագործների թշուառութեան պատկերը: Տեսնում է վաշխառուների անխիղճ հարստահարութիւնները եւ սրտի դառնութեամբ գծում չքաւոր գիւղացիների պատկերը: Երգում է նրանց կեանքի դառնութիւնն ու ցաւերը: Այդ առումով մեծ արժէք են ներկայացնում՝ «Դժուար Տարի», «Հառաչանք» պոեմը, «Գիքորը» եւ ուրիշներ, որոնք գիւղի կեանքը պատկերող գրական տարբեր գեղեցկութիւններ են, որոնցով Թումանեանը ցոյց է տուել հայ աշխատաւոր չքաւոր գիւղացիութեան տնտեսական եւ իրաւական մռայլ եւ անմխիթար դրութիւնը:

Ուշագրաւ է մի հանգամանք, որ Թումանեանի վրձնած գիւղական պատկերներում աշխատաւոր գիւղացիները ո՛չ միայն շատ խորն են զգում ժամանակի տիրող կարգերի ամբողջ դառնութիւնը, այլեւ բողոքում են թէ՛ ազգային եւ թէ՛ դասակարգային անհաւասարութեան, բռնութեան եւ ճնշման դէմ:

Մեծ վարպետութեամբ պատկերել է նաեւ գիւղի մռայլ ու բացասական երեւոյթները, անդրադարձել է ո՛չ միայն կեղեքողների կերպարներին, այլեւ պատկերել գիւղում իշխող դարաւոր տգիտութիւնը, յետամնացութիւնը, նախապաշարումները, կնոջ ստրկական վիճակը եւ այլ երեւոյթներ:

Թումանեանի վրձնած գիւղական հիասքանչ պատկերներ են «Մարոն», «Լոռեցի Սաքոն», «Անիծած հարսը»:

Հայ աշխատաւոր գիւղացիների կեանքի տարբեր էջերը ցոլացնող մէկը միւսից յուզիչ պատկերներ են նաեւ «Գիքորը», «Քեռի Խէչանը», «Իմ ընկեր Ներսոն» եւ ուրիշներ, որոնք գրուած են գրական բարձր արուեստով եւ այնքա՛ն պարզութեամբ:

Մի շարք ոտանաւորներով Թումանեանն արտայայտել է իր հայրենասիրական անկեղծ զգացումներն ու ապրումները: Նրա հայրենասիրութեան աղբիւրը հայ ժողովրդի երջանկութեան եւ հայրենիքի ազատութեան գաղափարն է: Նա երգել է իր «զրկուած ու զարկուած հայրենիքի» եւ ցարական ու սովիթանական դաժան բռնութեան պայմաններում ապրող ճնշուած հայ ժողովրդի ծանր վիճակը, երգել է նրա ծով վիշտն ու թախիծը: Երգել է նաեւ նրա հերոսական պայքարի պատմութիւնը «Սասունցի Դաւիթ», «Թմկաբերդի առումը»: Այդ երգերով նա ժողովրդի մէջ վառ է պահել հայրենիքի սէրը եւ հրահրել է նրա հոգում ազատագրական պայքարի ոգին: Երբեք չի վհատուել, անձնատուր չի եղել յոռետեսութեանը՝ անգամ հայ ժողովրդի ամենամռայլ շրջանում: Խորը հաւատով է նայել հայութեան քաղաքական-մշակութային վերածնութեանը եւ միշտ լաւատեսութեամբ համակուած՝ պատկերել է հայրենիքի լուսաւոր եւ պայծառ ապագան:

Բանաստեղծի հայրենասիրական ջերմ ու անկեղծ զգացումներն ու տրամադրութիւններն արտայայտող երգերի մի գեղեցիկ ծաղկեփունջ են կազմում՝ «Հայոց վիշտը», «Հայոց լեռներում», «Գիշեր», «Մեր նախորդներին», «Կաքաւի ողբը», «Տրտմութեան սաղմոսներից» եւ ուրիշներ, որտեղ հնչում են հայրենիքի պաշտպանութեան եւ ազատութեան երգերը:

Թումանեանը կեանքի վերջին տարիներին գրել է նաեւ քառեակներ, որոնք նրա բանաստեղծական արուեստի մէջ առանձին տեղ են գրաւում: Չորս տողից բաղկացած այդ պարզ, բայց գեղեցիկ ոտանաւորներում, որոնք իրենց կառուցուածքով յիշեցնում են Օմար Խայեամի արուեստը, Թումանեանը պատկերել է իր մտորումներն ու հայեացքը կեանքի, մահուան, բնութեան, աշխարհի եւ այլ երեւոյթների մասին:

Կեանքի եւ մահուան իմաստը նկարագրող քառեակներից մէկում իշխում են մը-

ռաջլ խորհրդածութիւնն ու յոռետես տրամադրութիւնը:

Երկու շիրիմ իրար կից,

Յաւերժական լուռ դրկից.

Թախծում են պաղ ու խորիւմ,

Թէ ինչ տարան աշխարհից:

Թումանեանը, որպէս անուանի բանաստեղծ, հայ մանկական գրականութեան պատմութեան մէջ եւս ունի իր պատուաւոր տեղը: Նա, Մաքսիմ Գորկու նման, շատ էր սիրում երեխաներին եւ նրանց հանդէպ առանձին սէր ու գուրգուրանք ունէր: Ահա թէ ինչ է գրում նա իր ծննդեան յիսնամեակի առիթով իր ժամանակի երեխաներին. «Հարազատ են ինձ բոլոր երեխաները, ձեր աշխարհը, որը եւ իմ աշխարհն է, սիրում եմ ձեզ եւ ձեր աշխարհը: Կեանքիս ամենապայծառ ու ամենալաւ օրերն ու վայրկեանները դուք էք ինձ տուել, սիրելի մանուկներ, ձեզ հետ եմ եղել, ձեզանով եմ ապրել»⁷: Ուստի միանգամայն բնական եւ օրինաշարի են մանուկների բարեկամի՝ առողջ սերունդ դաստիարակելու ջանքերը, որոնք գործադրել է նա թէ՛ դպրոցական դասագրքեր կազմելով, թէ՛ մանկական պարբերականներին ունեցած մասնակցութեամբ, թէ՛ մանուկների համար ստեղծած սքանչելի երկերով:

Թումանեանը լաւ էր գիտակցում, որ մանկական գրականութեան առանձնայատկութիւններն ամէն գրող չէ, որ կարող է հաշուի առնել եւ յաղթահարել մանկական լիարժէք գրութիւններ ստեղծելու հետ կապուած դժուարութիւնները: Իր բառերով ասած, «հեշտ ու համա՛բ բան» չէ մանկական գրութիւն գրելը: Ուստի, նրբանկատ մանկագիրը, լինելով հոգեբան-արուեստագէտ, գտնում էր, որ մանկական գրողը առաջին հերթին պէտք է նկատի ունենայ երեխայի տարիքային եւ հոգեբանական առանձնայատկութիւնները, ճշմարտացի բացայայտի մանուկների հոգեկան աշխարհը, եւ անհրաժեշտութեան դէպքում տեղայնացնի նիւթը, այն կապի իրականութեան, երեխայի շրջապատի, առօրեայ կեանքի հետ:

Հայ մանկական գրականութիւնը հարստացնելու նպատակով Թումանեանը մանկագիրներից պահանջում էր, որ նրանք թարգմանեն համաշխարհային մանկական գրականութեան լաւագոյն նմուշները: Իր թարգմանական բեղմնաւոր գործունէութեան ընթացքում նա տուեց կատարեալ թարգմանութեան բազմաթիւ օրինակներ, որոնք աչքի են ընկնում թեմայի ընտրութեամբ, ժանրային ու ոճական առանձնայատկութիւնների գործում ցուցաբերած որոշակի վերաբերմունքով: Իբրեւ օրինակ կարելի է նշել Պուշկինի «Օլեգի երգը», «Ջրահեղձը», «Ձմեռուայ իրիկունը», «Ռոմանսը», Ժուկովսկու «Աքիլլէսը», Նեկրասովի «Մայրը», Կոլցովի «Գեղջուկի մտածմունքը», Բլոկի «Ծովի երգը», Գեոթէի «Վարդը», Գրիմ եղբայրներից ինը հէքեաթ եւ այլն:

Թումանեանը իր ստեղծագործութիւնների գեղարուեստական նրբութեամբ, զգացմունքի ջերմութեամբ, խորութեամբ եւ ներքին երաժշտութեամբ մեծ ազդեցութիւն է թողել նաեւ հայ երաժշտագէտների վրայ, որոնցից յատկապէս Կոմիտասը, Ալեքսանտր Սպենդիարեանը, Ռոմանոս Մելիքեանը, Արմէն Տիգրանեանը, Անտոն Մայիլեանը խորապէս ներշնչուել են նրա լիրիկական բանաստեղծութիւնների, պոեմների, լեգենդների գեղարուեստական ու հոգեբանական կառուցուածքից եւ բարձր արուեստով ձայնագրել եւ զարկ են տուել հայ երաժշտական մշակոյթին:

Ալեքսանտր Սպենդիարեանը Թումանեանի «Թմկաբերդի առումը» խորագրով պոեմը վերածել է «Ալմաստ» օպերայի, Արմէն Տիգրանեանը «Անուշ» պոեմը վերածել է համանուն օպերայի, Իսկ Անտոն Մայիլեանը «Գիքորը» պատմուածքը՝ գեղեցիկ օպերեայի:

⁷ Թումանեան Ն., Յովհաննէս Թումանեան, Երեւան, 1939, էջ 94:

Թումանեանը ապրելով 19-րդ դարի վերջերին եւ 20-րդ դարի սկզբին, իր ստեղծագործութիւններով ոչ միայն պատկերել է դարաշրջանի կեանքի հրատապ եւ հիմնական էջերը, այլեւ ջերմ սիրով նուիրուել է ժամանակաշրջանի մշակութային-գրական, կրթական եւ լրագրական, հասարակական, նոյնիսկ քաղաքական կեանքի աշխատանքներին:

1899 թ.-ին Թումանեանը Թիֆլիսի իր բնակարանում հիմնում է «Վերնատուն» գրական խմբակցութիւնը, որի գրօշի ներքոյ համախմբւում էին մի խումբ տաղանդաւոր գրողներ՝ Ղազարոս Աղայեանը, Պերճ Պռօշեանը, Շիրվանզադէն, Կոմիտասը, Գ. Բաշինջաղեանը, Աւետիք Իսահակեանը, Դերենիկ Դեմիրճեանը եւ ուրիշներ: Այդ «Վերնատան»-ը կարգացում էին եւ մտքերի փոխանակութեամբ մշակւում հայ գրականութեան շատ գեղեցիկ էջերը:

Դարձեալ Թումանեանն է, որ 1912 թ.-ի աշնանը մի քանի նշանաւոր հայ գրողների հետ հիմնում է «Հայ Գրողների Կովկասեան Ընկերութիւնը», որի վարչութեան նախագահ է ընտրւում եւ այդ պաշտօնում մնում է մինչեւ ընկերութեան փակուելը, որ տեղի է ունենում 1921 թ.-ին:

1921 թ.-ին, Թիֆլիսում, հիմնւում է Հայարտունը (Հայ արուեստի տունը), որի նախագահ է ընտրւում բանաստեղծը:

Ամփոփելով պատկառելի մեծութեան, Ամենայն Հայոց Բանաստեղծ՝ Յովհաննէս Թումանեանի 150-ամեակին նուիրուած յոբելինական այս կանգառը, պէտք է ասել, որ Թումանեանը մի ինքնօրինակ ու բացառիկ երեւոյթ է մեր գրականութեան մէջ. մեր ժողովրդի կեանքը, յոյզերն ու աշխարհապատկերացումը նա նկարագրել ու երգել է մի այնպիսի ինքնատիպ, անմիջական արուեստով եւ ժողովրդական հիւթեղ լեզուով ու ոճերով, որ միանգամից դարձել է հարազատ ու սիրելի: Նրա հերոսները այսօր էլ խօսում են մեզ հետ: Երբ ասում ենք Յովհաննէս Թումանեան՝ մեր աչքի առաջ պատկերանում է մի ամբողջ աշխարհ, որ շարժւում է, շնչում, մեր ականջին է հասնում այդ աշխարհի ժխորը՝ հիացմունքի ու հիասթափութեան ձայներով, ծիծաղներով, վշտերով, հրճուանքի կանչերով, ողբերգական աղաղակներով:

Թումանեանն աւելի, քան մէկ ուրիշը, ընդլայնեց հայրենական գրականութեան յուզական սահմանները: Դժուար է պատկերացնել ի՞նչ մեծ տարածութիւն կը գոյանար այդ գրականութեան մէջ առանց Թումանեան աշխարհի, որ թւում է եղել է մշտապէս, դարեր ի վեր, թէեւ մէկ դար է, ինչ արարողը գնացել է:

Եւ այդ աշխարհն այսօր էլ քաշում, հմայում է ամէն հասակի մարդկանց: Կան հեղինակներ, եւ նշանաւոր հեղինակներ, որ մարդուս մշտական ուղեկիցը չեն, պատկանում են նրա մանկութեանը, երիտասարդութեանը կամ հասուն տարիքին, նոյնիսկ՝ ծերութեանը: Հեղինակներ էլ, որ պատկանում են բոլոր հասակներին՝ իբրեւ մարդու մշտական ուղեկիցներ: Թումանեանն ա՛յս հեղինակներից է: Ոչ ոք չի կարող յիշել ե՛րբ է ծանօթացել նրա հետ, ինչպէս չի կարող յիշել իր վաղ մանկութիւնը: Նրան նախ լսում են, քանի դեռ կարդալ չգիտեն, ապա ընթերցում: Ուրախ, ժպտերես նա մօտենում է մանկանը իբրեւ բարութեան ոգի, պատմում նրան Շան ու Կատուի, Ծիտիկի ու Աղուեսի մասին, առաջ տանում նրան գեղեցկութեան ճամբաներով, մտերմանում եւ մնում նրա հետ մինչեւ խորին ծերութիւն՝ բացելով նրա առաջ մարդկային կրքերի ու կեցութեան խորին գաղտնիքները, տիեզերական վերին խորհուրդը այն պայծառ տրտմութեամբ, որ ունենում են մեծ հոգիները:

Դիւրին բան չէ Թումանեանի ստեղծագործութեան ըմբռնումը հէնց նրա թուացեալ մատչելիութեան, կարծեցեալ պարզութեան եւ անտարակուսելի հանրաճանաչութեան պատճառով: Մատչելի է, պարզ է, հանրաճանաչ է՝ ասել է թէ ամէնքը գիտեն: Մինչդեռ բնաւ էլ ամէնքը չգիտեն, որ Թումանեանի երկերում գործում են հէնց այն օրէնքները,

որ ամէնից կայունն են, հասարակական միջավայրով ամէնից քիչ պայմանաւորուածը, ուրեմն՝ ամէնից մնայունը: Թումանեանն արտայայտել է այն, ինչ առհասարակ յատուկ է մարդկային բնութեանը, մարդկային կեանքի ամբողջ բովանդակութեանը՝ իղձերով, հրճուանքով, տառապանքով, բախումներով, հալածանքով ու մաքառմամբ: Սրանով է Թումանեանն արդիական եւ ոչ թէ նրա հայեացքները մեր հայեացքներին յարմարեցնելու անհարկաւոր ջանքերով: Թումանեանը մեզ հետ է մարդկային բնութեան մեկնաբանութեամբ, կեանքի լիաբուռն զգացողութեամբ, բարոյական ընտրութեան ազատութեամբ, մարդկային եւ ազգային արժանապատուութեամբ:

Թումանեանը հայ իրականութեան մէջ բարձր է գնահատուել, բայց այն խօսքերը, որ «Գիրք ճանապարհի» հատորում ասել է Եղիշէ Չարենցը՝ նրա մեծութեան բարձրագոյն գնահատութիւնն են: Յիշենք երեքը. դիմելով հայ բանաստեղծութեան հեռու-հեռաւոր նախնիներին, Եղիշէ Չարենցն ասել է.

... Եւ ձեզանից է ապա սերել

Այն քերթութիւնը, որ դեռ երէկ

Լոռու տաղերգուն մեր արդարեւ

Դարձրեց պայծառ, ինչպէս բիւրեղ:

Եւ ապա՝

Ես կարդում եմ նրան ու ասում.- Այս հմուտ հանճարեղ Լոռեցին

Հոմերիի, Գեորգէի հետ մի օր՝ հաւասար նստել է քէֆի,

Եւ թաս է բռնել նրանց հետ, մեծարանք տուել ու առել,

Ինչպէս իր պապերն են արել իրար հետ խնճոյք նստելիս:

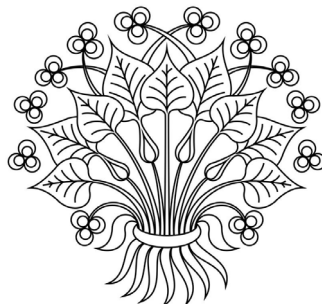
Եւ երրորդը.

... Կայ Մեծարենց, կայ Տէրեան,- եւ բազում ուրիշ պոետներ կան,

Բայց-Թումանեանն է անհաս Արարատը մեր նոր քերթութեան:

Գնահատութիւնը բնութագրում է նաեւ իրեն՝ գնահատողին. այս խօսքերը կարող էր ասել «Գիրք ճանապարհի» Չարենցը, ա՛յն Չարենցը, որ ոչ թէ «հերքում» էր դասականներին, յաղթահարում աւանդական գեղագիտութիւնը, ինչպէս մի ժամանակ, այլ այն Չարենցը, որ արդէն ստեղծել էր դասական արժէքներ, հասել վերին իմաստութեան եւ ծնրադիր երկիրազօնութիւն ունեւոր նախնիների հանդէպ⁸:

Այսպիսի բարձր ու խորունկ արժէքաւորում երբեւէ չի տուել մի հայ բանաստեղծ մէկ ուրիշին. եւ, այնուամենայնիւ, ոչ ոք վերջին խօսք չի ասի Թումանեանի մասին, ինչպէս չի ասի, գուցէ եւ հնարաւոր ու հարկաւոր էլ չէ ասել կեանքի մասին:

⁸ Հախութեղեան Լ., Թումանեանի աշխարհը, Երևան, 1966, էջ 42:

ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՆ ԱՐԵՂԱՅ ԱՆՈՅԵԱՆ

Երեւանի Պետական Համալսարանի
Հայ բանասիրության ֆակուլտետի՝
ակադ. Հրանդ Թամրազեանի անունան
Հայ գրականության պատմության
ամբիոնի հայցորդ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՃԱԿԱՏԱԳՐԻ ԱՐԾԱՐԾՈՒՄԸ ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻ «ԵՂԻՑԻ ԼՈՅՍ» ԳՐՔՈՒՄ (Ծննդեան 95-ամեակի առթիւ)

Ամէն ժամանակաշրջան ունի իր բանաստեղծը, ով յայտնաբերում է տուեալ ժամանակի ոգին եւ մարգարէաբար պատգամներ յղում իր ժողովրդին: Այսօր էլ շատերի համար Պարոյր Սեւակի պոեզիան նուիրական ու թանկ գաղտնիքներով լեցուն սպասւած մի նամակ է:

Պարոյր Սեւակը մէկն է իր իսկ երգած «մեծերից», ովքեր «Ուշ-ուշ են գալիս, բայց ոչ ուշացած, ծնւում են նրանք ճիշդ ժամանակին» եւ «նոր օրէնք ու կարգ սահմանում», գեղարուեստական խօսքի նոր հորիզոններ բացում հայրենի մշակոյթի զարգացմանը նոր ընթացք տալու համար: Երեք տասնամեակ տեւած Սեւակի ստեղծագործական կեանքը յագեցած էր նոր ուղիների խիզախ որոնումներով:

Այստեղ տեղին է յիշել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգէն Առաջինի արտայայտաց կարծիքը բանաստեղծի հոգեհանգստի ժամանակ. «Սեւակի ծնունդը՝ մեր կեանքի, մեր մշակոյթի, մեր ներկայի ու ապագայի համար եղել է ճշմարտապէս մի «Եղիցի Լոյս», Սեւակը մէկն է նրանցից, ով պիտի ապրի այնքան ժամանակ, ինչքան ժամանակ պիտի ապրի հայ ժողովուրդը, իսկ հայ ժողովուրդը անմահներից մէկն է աշխարհում...»:

Պարոյր Սեւակը յեղաշրջեց հայ պոեզիայի հունը՝ ստեղծելով բանաստեղծական իր դպրոցը: «Անլուրի զանգակատուն» պոեմը, «Մարդը ափի մէջ» եւ «Եղիցի Լոյս» ժողովածուները նախանշեցին հայ պոեզիայի հետագայ զարգացումը: Նրա ասելիքը բազմաբեւեռ էր, խորքային ու արդիական:

Պարոյր Սեւակի վերջին՝ «Եղիցի Լոյս» ժողովածուն լոյս աշխարհ գալու (1969 թ.) հէնց առաջին պահից մերժուեց ժամանակի գրաքննութեան կողմից: Կարճ ժամանակ անց պէտք է գրուէր. «Այս գիրքը պիտի կարդացուի որպէս հայ հոգու Աւետարան, հաւատի հանգանակ ու հայրենասիրական Սաղմոս: Հայ Հոգին ու Հայ արիւնին ու ուխտասեղանին վրայ պիտի զետեղուի այս Սուրբ Մատեանը, որպէս Լուսաւորչի Կանթեղ ու հայրենաշունչ տաղարան»¹:

«Եղիցի Լոյս»-ը գրական ասպարէզ իջաւ ընդդէմ «փուշ ու ճոճուան, գանգրահեր ու ուռուցիկ բառերի ոտանաւորչութեան» եւ ընդդէմ խաւարամտութեան: Բանաստեղծին ծնեց հայ ժողովուրդը, իսկ նրա մատենանը գրուեց ժամանակի պահանջով: Ժամանակի բազում ստեղծագործող-մտաւորականներից Սեւակն առաջինն էր, որ հնչեցրեց

¹ «Մփիւռք», Պէյրութ, 19 Սեպտեմբեր, 1971:

տազնապի այդ կոչնակը: «Պոեզիան մարդկային ինքնարտայայտութեան ձևերից մէկն է, մարդկային խօսակցութեան ձևերից մէկը», - մեկնաբանում էր նա: Ինչպէս իր մեծ նախորդը՝ Չարենցը, նա եւս հաւատում էր խօսքի ուժին՝ պոեզիայով կեանքը վերափոխելու կարողութեանը:

Չարենցի «Գիրք ճանապարհի»-ից յետոյ Սեւակի «Եղիցի լոյս»-ը հայ գրականութեան մէջ նոր ասելիքի, մտածողութեան նոր որակի սկիզբ էր ազդարարում: «Եղիցի լոյս»-ը ամբողջովին փառաբանութիւն է Լոյսի, Մաքրութեան եւ Բարութեան: Այն ծնունդ է լոյսի ու ստուերի, կեղծիքի եւ ճշմարտութեան ուժգին բախումից:

«Մարդը ափի մէջ» ժողովածոյից յետոյ մարդու մասին մտորումները, նրա հոգեկան տազնապների եւ անողոք ժամանակի մէջ մարդկային երկփեղկուածութեան աղէտալի փաստի դիմաց բանաստեղծը ծառացաւ իր ամբողջ հասակով՝ որպէս մեծ մարդերգու եւ մարդկային ճակատագրերի հանդէպ ուշադիր մեծ անհատ: «Եղիցի լոյս»-ն այդ մտորումների անհերքելի վկայութիւնն է, «դրա բարձրագոյն աստիճանը»:

Գրքում աննախադէպ ճշդութեամբ քննութեան է առնուած ժամանակի լոյսն ու ստուերը. եթէ ««Մարդը ափի մէջ» շարքում Սեւակն իրեն՝ պատմականօրէն որոշակի մարդուն էր դրել ափի մէջ եւ իր հանրային ու գեղագիտական իտէալի տեսակէտից քննում ու վերլուծում էր նրա մտքի ու հոգու լոյսերն ու ստուերները, ապա «Եղիցի լոյս»-ի շատ գործերում ափի մէջ է դրուած ժամանակակից աշխարհը եւ նոյն իտէալի բարձունքից քննում ու վերլուծում են սրա լոյսերն ու ստուերները»²: Այս առումով իր շատ սերնդակիցներից, ովքեր նոյնպէս իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրեցին ժամանակի սոցիալ-քաղաքական անարդարութիւնների դիմաց, Սեւակն առաջինն էր, որ պատրաստ էր անձը գոհել յանուն լոյսի.

**Իսկ թէ հարկ լինի նամանաւանդ պէտք,
Ես Խաւարի հետ կը մեկնեմ Ինքքս՝
Դառնալով Նրա թագաւորութեան
Հին Հպատակն ու նոր Քաղաքացին...**

Դրա դիմաց բանաստեղծը պահանջում է դիմաւորել արշալոյսի գալուստը. «Անդարձ կը մեկնեմ Խաւարի հետ Ես, // Միայն թէ մեր այդ մեկնումից յետոյ // Ժամանի ինքը Արշալոյսը, //Գա՛...»:

Պատմական ժամանակաշրջանը Սեւակի նեարդերը դարձրել էր մերկ, եւ նա անյազ ծարաւով մղուեց բացայայտելու սուտը: Եւ եթէ «Մարդը ափի մէջ» Սեւակը հերձում էր սուտը, մե՛ծ յաջողութեամբ տարածուող սուտը, որպէսզի հասկանար, թէ «ինչո՞ւմն է բանը եւ բանալիքը...» («Դառնում եմ»), ապա «Եղիցի լոյս»-ում մտքի վերլուծական լարուածութիւնը հասնում է բացառիկ խտացումների, այս անգամ արդէն պահանջելով, որպէսզի գործի լեզուն՝ որպէս ճշմարտութեան միակ աւետաբեր, «Մենք ուզում ենք գործի լեզո՛ւն, //Բայց ո՛չ իբրեւ երկանք ստի //Ու ջրաղաց խաբէութեան»:

Այս ամէնին հասու դառնալու համար Սեւակն ընդամէնը մէկ ցանկութիւն ունէր՝ «պարզ տեսնելու կարողութիւնն աստուածային...» («Հասարակ պահանջ»), ձգտելով տեսնել թէ ո՞ր ճանապարհով, մինչեւ ո՞ր եւ ի՞նչ նպատակով է քայլում մարդկութիւնը.

**Եւ... նոր աշխարհ եմ ստեղծում հիմա՝
Առայժմ եթէ ոչ ձեզ բոլորիդ,
Ապա գոնէ ինձ, միայն ինձ համար,
Որպէսզի նախ ես
Եւ հէնց ինձ վրայ**

² Արիստակեսեան Ա., «Պարոյր Սեւակ», Երեւան, 1984, էջ 349:

**Բժշկի նման փորձարկեմ կարգին,
Ու եթէ լինի այս անգամ սարքին՝
Նոր միայն վստահ յանձնեմ ձեզ նաեւ,
Եւ ապրէք այնտեղ դուք մարդավայել:**

Մարդկային ճակատագրերի մասին մտածող բանաստեղծը ամբողջ ուժով ձաղկում է սուտը, ինչը կարող է բոլոր ժամանակների ամէն տեսակի չարիքի ու մոլորութիւնների պատճառ հանդիսանալ: Այդ բանաձեւումներից մէկն էլ այս տողերն են. «Որտե՞ղ են ապրում քամիները: //-Պալատների մէջ: //-Եւ անշո՛ւշտ մեր իսկ ունեզերում»:

Սեւակի պոեզիան արդիական է այսօր, արդիական կը լինի նաեւ վաղը: Այդպէս է, որովհետեւ «Նա ճանաչել է լոյսը աւելի, քան մենք ենթադրում ենք»:

1960-ական թթ. հայ պոեզիայում մարդու եւ ժամանակի միջեւ բացուած երկխօսութեան բարձրագոյն արտայայտութիւնը «Եղիցի լոյս» ժողովածուն է, որը տպագրուեց 1969-ին, բայց ունեցաւ ճիշդ ու ճիշդ Չարենցի վերջին մատեանի՝ «Գիրք Ճանապարհի» ժողովածոյի ճակատագիրը: Չարամիտ զրպարտիչների հրահրմամբ՝ այն տպարանից ուղարկուեց ոչ թէ ընթերցողին, այլ արգելուեց ու վերցուեց կալանքի եւ մի քանի բանաստեղծութիւնների հանում-յօշոտում-կրճատումով լոյս տեսաւ 1971-ին՝ հեղինակի եղբրական մահից յետոյ³:

Եթէ «Անլուելի Զանգակատուն»-ը ունեւի զօրութեամբ շեփորեց Սեւակի մուտքը դէպի հայ բանաստեղծութիւն, եթէ «Մարդը ափի մէջ» քերթուածքները եկան այդ տաղանդի տոկոսնութիւնն ու իրաւացիութիւնը երկրորդելու, «Եղիցի լոյս»-ը, սակայն, եկաւ հայ բանաստեղծութիւնը օժտելու աննախընթաց պատգամով եւ եզակի ուժգնութեամբ երկընտաւ գլուխ-գործոցով⁴:

Ամբողջ հատորը զտարիւն բանաստեղծութիւն է, բառի Սեւակեան իմաստով ու բծախնդրութեամբ: Նրանցից իւրաքանչիւր տող բուռն ու թունդ հրթիռ է՝ ուղղուած ճակատագրի դէմ, դժխեմ ճակատագրի, որի անցողակիութեան համոզումը կազմում է իր պատգամի գլխաւոր առանցքը:

«Եղիցի լոյս»-ը մեր գրականութեանն օժտեց երրորդ այլաբանական գործով:

Ռուբէն Զարդարեանի «Գամպուր» մի քանի էջերով խտացուած բողոքի անուղղակի պոռթկում էր Օսմանեան վարչակարգի դէմ:

Աւելի ուշ, Եղիշէ Չարենցը, սովետական վարչակարգի տակ իր երազած ու երգած իրաւակարգից յուսախաբ, պիտի գար հայ բանաստեղծութեանն օժտելու այլաբանական ձեւով, բայց հայրենասիրական թեմայով դիւցազներգութեամբ՝ «Մահուան տեսիլ»-ը:

Եւ ահա երրորդը, Պ. Սեւակի «Եղիցի լոյս»-ը: Լո՛յս թող լինի,- ասաց խաւարի դէմ պայքարող գանգրահներ բանաստեղծը, բայց ինքը շտեմաւ այդ լոյսը:

Հայ բանաստեղծութեան պատմութեան մէջ եզակի էր Չարենցի «Մահուան տեսիլ»-ը իր շնչով, տարողութեամբ եւ սովետական արժէքների դիմաշրջական նոր դիրքորոշումով, բայց «Եղիցի լոյս»-ը եկաւ աւելի խոր, հիմնական տուեալներով պոռթկալու սովետական վարչակարգի դէմ, նրա բռնութեանը հակադրելու հայկական բարոյթին:

«Եղիցի լոյս»-ը՝ սովորական բանաստեղծութիւնների հատոր չէ, այն հասկանալու համար անհրաժեշտ է ծանօթ լինել.

1. Սեւակի ստեղծագործական աշխարհին, ոճին, իմացական եւ գաղափարական

³ Մուրատեան Ս., Պարոյր Սեւակ: <http://sevakparuyr.do.am/publ/hodvac/1-1-0-9> :

⁴ «Հուր» ամսագրի մատենաշար թիւ 2, Արմէն Տօնյեան, Պարոյր Սեւակ, Թեհրան 1973, էջ 68:

ուղղութեանը:

2. Հանգամանօրէն ծանօթ լինել սովետական իրականութեանը եւ այդ մթնոլորտում յիսուն տարուց աւելի ապրող հայ ժողովուրդին:

3. Մտերմանալ բանաստեղծութեան հանդէպ Սեւակի նոր ու նորարարական կեցուածքին:

Այս երեք կէտերի խտացուած նմոշն է «Եղիցի լոյս»-ի առաջին էջով ներկայացուած «Նորօրեայ աղօթք»-ը:

Արդէն 10 տարի, 110 տարի, 1010 տարի

Ես վախենում եմ,

Շանտ եմ վախենում

Բիւրաւոր ու բոյժ հաւատացեալից,

Բիւրատես ու սո՛ւտ հաւատացեալից:

Եթէ Աստուած էք՝

Փչեցէ՛ք նրանց բոլոր մոմերը,

Մարեցէ՛ք նրանց կանթեղներն ամէն,

Հանգցրէ՛ք նրանց ջահերն այլազան,

Որ... եղիցի լոյս:

Ժամանակակից մարդը մարդկութեան նոր մեղքերի դիմաց աղօթք է ուղղում Աստծուն: Ամէն ինչ սկսում է շատ աւանդական պատկեր-խորհրդանշանների յայտնաբերումով՝ հաւատի տաճար, վառվող մոմեր, ծնրադրած հաւատացեալ, ում աղօթքը ոչ թէ իր ու մերձաւորների հոգու փրկութեան համար է, այլ՝ համայն մարդկութեան: Փրկութեան յոյսի արտայայտութիւնը դարձեալ ամենաաւանդական խորհրդանշանն է՝ լոյսը: «Եղիցի լոյս» շարքն այսպէս մի ամբողջ ծիսակատարութիւն է՝ աղօթքներով, պատարագներով, ժամերգութիւններով⁵: Որքան էլ ժամանակ անցնի՝ վախն ու մտահոգութիւնը շարունակում են մնալ Դամոկլեան սրի նման կախուած քաղաքացիների գլխին: Վախ՝ «Բիւրաւոր, սուտ, բութ» հաւատացեալից: Ո՞վ է, սակայն, այդ հաւատացեալը, ումի՞ց պէտք է այսքան սարսափել, որո՞նց կանթեղներն ու ջահերը պէտք է մարել եւ նրանց շիջումով միայն ստեղծել մեր լոյսը...

Մեր թշնամու, մեր տիրակալի: Նրա, որ մեզ իր ճիրանների մէջ առած, մեր էութիւնն է ցնցում, մեր ազգային գոյութիւնն աղարտում:

Այդ թշնամին մէկից աւելի անուններ ունի: Տարբեր ժամանակներում եւ տարբեր քաղաքական պայմաններում, ունեցել ենք բիւրաւոր ու բիւրատեսք կեղծ հաւատացեալներ, բարեկամական թշնամիներ, որոնց մատաղն անգամ գողացուած էր, իսկ աղօթքը ոչ թէ հոգու խօսք էր, այլ «անգի՛ր-ինքնահո՛ս-հաշուեկշռուա՛ծ» բառերի շարան, որոնք, սակայն, իրենց «սողոսկուն աղօթք»-ներով չեն կարողացել խափանել մեր լոյսը եւ եթէ նոյնիսկ անցնի 1010 տարի, պիտի ձերբազատուենք նման «բարեկամներից», նման խնամակալներից, պիտի մարեն այլազան ջահերը, որպէսզի մեր ջահով միայն լուսաւորուենք:

Եւ մեր ջահերի յաղթանակի համար անհրաժեշտ է պայքարել, պայքարել անյուսահատ, անցեալի հպարտութեամբ, ներկայի հաւատով: Կանգնել Արարատեան պատուանդանի վրայ ու հայավայել պայքար շղթայազերծել բոլոր կեղծ ջահերի դէմ: Պայքար ո՛չ թէ զէնքով ու զրահով, որովհետեւ՝

Դարեր են եկել ու դարեր անցել,

Ոչ մէկի վրայ մենք չենք բռնացել.

⁵ Հայոց լեզու եւ գրականութիւն գիտամեթոտական ամսագիր, 2011 թիւ 8 (79), էջ 9:

Եթէ գերել ենք՝
 Լոկ մեր աչքերով.
 Եթէ տիրել ենք՝
 Լոկ մեր գրքերով.
 Եթէ իշխել ենք՝
 Աչքերով միայն
 Ու եթէ ճնշել՝
 Ձիրքերով միայն...

Այդ ձեւի կայսերապաշտութիւնը կարող է նաեւ պարտութեան մատնել խաւարը, մթագնութիւնը: Բանաստեղծը աղաչում է Տէր Աստծուց, որ հոգիները ճնշող այդ խաւարը հեռանայ: Այստեղ արդէն ամէն կասկած փարատուում է եւ բանաստեղծի յանդուգն դիրքորոշումը, խաւարի դէմ պարզուած դրօշակը այնքան թափանցիկութեամբ մեզ մղում է մտածելու մեր երկրի նոր վարչակարգի մասին:

Դժգոհութիւն ու բողոք չի բանաձեւում, որովհետեւ վերը նշած մեր առաջին երկու տողերը վկայ, մենք խաղաղ ու հանգարտ ենք մնում, չենք մոռանում նոյնիսկ նրա բերած «Բարիք»-ը:

«Միայն թէ թող նա թողնի հեռանայ»:

Եւ եթէ հարկ լինի, բանաստեղծը պատրաստ է ինքն անձամբ եւ մի ամբողջ սերունդ իր հետ միասին կորստեան դատապարտել, ողջակիզել, մեր դարաւոր օջախից հեռացնելու սեւ մուրթ ամպերը, որպէսզի

«Ժամանի ինքը Արշալոյսը»:

Գալիս է առաւօտեան աղօթքի պահը, որը արշալոյսի ողջունումն է: Անընդհատ լոյսի շուրջ պտտուող միտքը, ի վերջոյ, յայտնագործում է «Լոյսի աղբիւրը», որը ելք է՝ մարդուն պաշարած անյոյս խաւարից: Իրեն «լուսաւորութեան նախարար» հռչակած բանաստեղծն արդէն ոչ միայն յորդորում, այլեւ հրամայում է՝ «Վառեցէ՛ք լոյսերը», եւ սուտ երազանքներին հակադրում կեանքին ուղղուած առողջ ու սթափ հայեացք:

Ամբողջ հատորը բաժանւում է եօթ գլխաւոր մասերի:

«Եղիցի լոյս» բաժինն ունի 15 բանաստեղծութիւն, որոնք իրենց թեմաների այլազանութեամբ խտացնում են գրքի պատգամները: Այս բաժնում է, որ բանաստեղծը հրապարակ է իջնում իւրաքանչիւր համարձակութեամբ իր ջղուտ մատներին մէջ առած ճգմում է կեանքը, աշխարհն ու մարդկանց, սեղմում է նրանց՝ նրանցից ճշմարիտ կեանք եւ արդար մարդկութիւն քամելու:

«Դիմակներ» բաժնի ինքնատիպ պատկերներով եւ վառ գոյներով բանաստեղծութիւնները կեղծաւոր, քծնող, դերակատար, խամաճիկ մարդկանց դէմ է, որոնց մէկ աչքին շարունակ ժպիտ է, միւսին՝ բիրտ լրջութիւն, ժպիտի մէջ կորել է դէմքը, ինչպէս հոգին մուրթ անստուգութեան մէջ:

Այնքան կեղծ ու այնքան հանրայայտ են իրենց դիմակներով այդ ծաղրածունները, որ ընկերութիւնը նրանց հարազատ դիմագծերով հազիւ է կարողանում ճանաչել:

«Դարակէսի պարգեւներ»-ում բանաստեղծը չի բաւարարւում վերոյիշեալ տիպարները թուելուց, այլ պատռելով այդ դիմակները հասնում է նրանց հոգիներին, ձաղկում տարիներ շարունակ աթոռներ, դիրքեր գրաւող այն ջոջերին, որոնք իրենց սառնասրտութեամբ եւ կեղծաւորութեամբ հակակրանք են սփռում ու հիւանդացնում իրենց դիմող նույնիսկ առողջներին:

«Ողջոյնի քմայքներ»-ը գալիս են մարդկութեանը բերելու արշալոյսի ողջոյնները, կեանքի ժպիտը, բարեւների անսպառ բարիքը, նուիրումի, ծառայասիրութեան գերա-

գոյն ուրախութիւնը, անանձնական հաճոյքը:

«Նորից չեն սիրում, սիրում են կրկին» շարքը հարուստ է իր այլազանութեամբ կեանքից վերցուած տարբեր երեւոյթների խոր ու գեղարուեստական վերլուծումներով:

«Աստծու քարտուղարը» ինքն է, բանաստեղծը, որ փորձում է ուրուագծել իր առաքելութիւնները: Փնտրտութիւններ, հաստատումներ, երեւոյթների շեշտակի ընդգծումներ: Քաջութիւն, ժամանակների խորհուրդը արձանագրել կարողանալու, այդ խորհուրդների ստեղծման առթիւ բարձրացած փոթորիկների մէջ կանգուն մնալու եւ տիրապետելու, օգտագործելու, դրականացնելու այդ հողմային արշաւանքները:

«Եռաձայն Պատարագ»-ը «Եղիցի լոյս»-ի վերջին բաժինն է: Մեծ եղեռնին նուիրւած երեք առնական կոչումների պատարագ, ուր մարդկային քաղաքակրթութեան խորան է հանուում խաչեալ մի ժողովուրդ, հաւատացեալների հոծ բազմութիւն՝ կեղծ ջերմեռանդութեան մթնոլորտում:

Այստեղ է մեր վաղ երէկը, մեր սեւ երէկը, «մորթուած արշալոյսներից» յառնած մի ժողովուրդ որ կարող է միայն հայ կոչուել:

«Անլուելի Զանգակատուն»-ից յետոյ «Մարդը ափի մէջ» ժողովածուով մեզ հասած հայրենասիրութիւնը ուժգնացել եւ խորացել է այս «Եղիցի լոյս»-ով: Սակայն, այս ուժգնութեան մէջ բանաստեղծը մերժում է հայրենիքի գովքը հիւսել զինուորական յաղթանակներով: Ամեհանում է իր ազգի բարութեան մէջ, բարութիւն, որ դառնում է ուժ՝ չարի դէմ: Մեռնում է ճակատելով եւ իր նահատակման ընթացքում իսկ խեղդելու ոսոխին: Բարութեան զօրութիւնից կեանք է բխում, իսկ այդ ճամփով բխած կեանքին ծանօթ ենք մենք, մեր պատմութեան վկայութեամբ:

Այնքան հզօր է իր երթը, որի խորութիւնը, որի անշնչելի տպաւորութիւնը աւելի լրջութիւն, աւելի ողջախոհութիւն եւ կշիռ է տալիս մեր ազգաշունչ գրականութեանը, պատմաբանների ուսումնասիրութիւններից աւելի ազդու՝ պաշտպանում է հայկական դատը:

«Եռաձայն Պատարագ»-ը «Անլուելի Զանգակատուն»-ից յետոյ ստեղծագործական շքեղութիւն է՝ պատմական իրականութիւններով լուսաւորուած:

Երկնքից առկախ մի լեռնակղզի՝

Հայաստան աշխարհ:

Երկնքից առկախ այդ լեռնակղզու ուղիղ կենտրոնում՝

Երկու զանգ հսկայ եւ անձեռագործ:

Եւ այնքան հսկայ, այնքան վիրխարի,

որ չէին կարող որեւէ կեռից ոչ մի կերպ կախուել,

Ուստի պարզապէս կործուած են հողին:

Անունն՝ Արարատ

կամ

Սիւ ու Մասիս:

Այս աշխարհագրութեամբ է սկսում իր պատարագը: Պատարագ, որի խորանն է Հայաստան աշխարհի կենտրոնում դրուած Արարատը, որպէսզի այդ կենտրոնից ամէն ուղղութեամբ իր հմայքին յառեն մեր մայր հողի բռնագրաւեալ բեկորները: Այդ բռնագրաւեալ սրբութիւնների կորուստն է պատարագում բանաստեղծը: Եւ այս պատարագը երեք ձայներով է կատարում՝ «Ողբամ Մեռելոց», «Բեկանեմ Շանթեր», «Կոչեմ Ապրողաց»: Այս խորագրերը՝ վերցրած շուեյցարական Շաֆհաուզեն բնակավայրի 1486 թ. տաճարի զանգի լատինատառ փորագրութիւնից, որ բնաբան էր դարձրել Շիլլերը իր «Զանգակի երգը» բանաստեղծութեան համար, դարձել են

«Եռաձայն պատարագ» պոեմի կառույցը թելադրող գործօններ ու հեղինակի ռեքվիեմ-մենախօսությունն ուղղորդող բանաձևեր⁶:

Առաջին ձայնով՝ «Ողբամ Մեռելոց»՝ նկարագրում է եղեռնը իր առարկայական դաժանութեամբ: Ամբողջ սեւ ու կարմիր, սուգ ու աւեր: Բանաստեղծը ողբում է կորուստը մեր բիր-բիրաւոր անմեղների: Այս տողերին յաջորդում է պատմությունը: Բանաստեղծը երկրորդ ձայնով «Բեկանեմ Շանթեր»՝ տալիս է այդ պատմութեան անդրադարձը միջազգային պատմութեան մէջ: 1915: Առաջին աշխարհամարտ, քաղաքակիրթ ազգերի վայրագություններ:

Ազգաշունչ կրքոտ տողեր, սառած աղօթքներ, աղեկտուր կոչեր, անապատների մէջ կմախքացած ոսկորներ, որդեկորոյս մայրերի պաղատանքներ եւ... Աստուծոյ վերապահությունը: Այս բոլորը գալիս են նկարագրողելու շանթերով բեկանուած պատմությունը: Շանթերի զօրութեամբ գրաբար աղօթքների մէջբերումները յատուկ զայրոյթով զինում են հրալեզու տողերը, որոնցում նուրբ ափսոսանքին միանում է յաղթական՝ նոյնիսկ «ատամով, թուքով», «մարմնով ու հոգով».

**Եւ Աստուած գիտի, յաղթեցին նրանք
իրենց հնօրեայ անարգ թշնամուն՝
ոչ միայն իբրեւ նորօրեայ Յուդիթ...
Թէպէտ կապկպուած ու գերի տարուած,
Թէպէտ կեղերուած ու բռնաբարուած,
փերթունելով թէպէտ,
թէպէտ ջարդունելով,
թէպէտ պարտունելով՝
յաղթեցին նրանք:**

Այո՛, յաղթեցինք, բայց ի՞նչ գնով, այդ մասին իր կոտորածների եւ աքսորի նկարագրություններում այնքան ցնցող պատկերներ ունի, որոնց մենք հազիւ թէ հանդիպած լինենք եղեռնի ականատեսի յուշագրություններում, տառապանքների, մահացումների դժոխային հնարումներ, որոնք միայն կարող էին ծնունդ առնել պատմաբան ու վառ երեւակայութեան տէր բանաստեղծի մտքից:

«Կոչեմ Ապրողաց»-ը պատարագի յաղթական երրորդ ձայնն է, վերապրողների, յաղթանակի ձայնը, ձայնը նրանց, որոնք շարունակում են տէր կանգնել հայրենիքին, որովհետեւ ճիշդ է, մեր հայրենիքը մեզնից դատարկուեց, բայց՝

**Մենք չենք դատարկուել մեր հայրենիքից՝
Մենք սպանուեցինք մեր հայրենիքում,
Բայց հայրենիքը մեր մէջ չսպանուեց,
Ո՛չ, ապրում է նա կրկնակի կեանքով:**

Այս կրկնակի կեանքը սկսաւ ունենալ մեր հայրենիքը այն օրից սկսեալ, երբ նրա կորստեան վճիռը կարդացուեց: Վերապրեց ժողովուրդը, ծնունդ առաւ հայրենական օջախը:

Այսօր պատարագ է հայ իրականութեան մէջ: Հոգեհանգիստ՝ մեր բիրաւոր նահատակներին: Ղօղանջում են մասիսների զանգերը:

Նահատակների վերածնունդ է, նոյնիսկ եթէ հայությունը մնում է «տակաւին ցիր... ցան եւ սփիւռք» պիտի դառնայ մէկ ազգ ու մէկ հայրենիք: Եւ անհրաժեշտ է որ հոգեկան

⁶ Մուրատեան Ս., Պարոյր Սեւակ: <http://sevakparuyr.do.am/publ/hodvac/1-1-0-9> :

այս ժողովրդի միութիւնը իրականանայ այսօր, կարմիր ջարդի ահաւորութիւնից յետոյ զոհ չգնալու համար այս անգամ սպիտակ ջարդի:

Տնից դուրս ամէն հայի սպառնում է այս վտանգը, որովհետեւ՝

Օտարութեան մէջ ազատ լինելն էլ այլ գերութիւն է,

Եւ տան մէջ նոյնիսկ գերի լինելը՝ այլ ազատութիւն,

Իսկ տունն էլ տուն չէ այլ հայրենիք է,

Եւ ինչ հայրենիք

Գայլի երախից ձեռքերով խլուած մի Դաւիթ մանուկ:

Եւ հայը, ընկած օտար ճանապարհներին, թափառական, բռնի աքսորուած իր մայր հողից, խենթի պէս սիրում է «երկանքաքարի ակռայից պրծած ողջանդամ» այդ եղեմը. սիրում է սիրահարի նման, սիրում է՝ ուրախ լինի թէ տխուր, արգելափակուած թէ ազատ, ապրած թէ մահացած:

Բնական է, որ ամէն մարդ սիրի իր հայրենիքը, բայց հայի համար այդ սէրը բնական է լոկ պաշտամունքով: Այս պաշտամունքի մէջ պետք է մոռանալ մանր քէներն ու ոխերը եւ հետեւել բանաստեղծի խորհրդին՝

Եւ այս ասում էք ո՛չ դուք, ո՛չ նրանք,

այլ ես եմ ասում,

Ես՝ Սիս Մասիսըս,

անդո՛ւլ-անդադա՛ւր-անվ՛երջ գնացող իմ անքուն զանգով,

Գողթան երգերի չափով այլազան,

բամբ բամբիռների հնչումով պէս-պէս,

ամենատարբեր ելեւէջներով շարականների

Սիսն ու Մասիսն են զրնգում անվ՛երջ-

անդադա՛ւր-անդո՛ւլ.

ով ականջ ունի,

բլթակ հաւատոյ՝

Նա պիտի զգայ

իմ եռադօղանջ զանգի ասմունքը,

իմ եռաբանեայ ասքի դօղանջը,

իմ եռամատնեայ խաչակնքումի շնչող ստուերը.

-ՈՂԲԱՄ ՄԵՌԵԼՈ՛Յ...

-ԲԵԿԱՆԵՄ ՇԱՆԹԵՐ...

-ԿՈՉԵՄ ԱՊՐՈՂԱ՛Յ՝

Այսպէս հոգետորական շնչով վերջանում է Եռաձայն պատարագը եւ «Եղիցի լոյս»-ը: Փակում են փառաւոր յաղթանակի տխուր էջերը: Նրանք սկսում են տխրութեամբ, ողբով, գոչատեւում շանթարձակումով, բայց երդում են ապրել վճռականութեամբ:

«Եղիցի լոյս» ժողովածուն Սեւակի յաղթանակն էր ընդդէմ այն ամէնի, ինչն անդէմացնում ու ստորացնում է մարդուն եւ ոչնչացնում նրա արժանապատուութիւնը: Այն սխրանք էր յանուն լոյսի, ճշմարտութեան եւ արդարութեան:

Պ. Սեւակի մեզ տուած վերջին հրաժեշտը եղաւ երկու բառով «Եղիցի լոյս»:

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ**ՇՆՈՐՀԱԽՈՐԱԳԻՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՆՈՐԱՆՇԱՆԱԿ ՎԱՐՉԱՊԵՏ ՏԻԱՐ ՆԻԿՈԼ ՓԱՇԻՆԵԱՆԻՆ**

15 Յունուար, 2019-ին, Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորական նամակ յղեց Հայաստանի Հանրապետութեան վարչապետ՝ Տիար Նիկոլ Փաշինեանի: Նամակին մէջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորելով նորանշանակ վարչապետը՝ կ'ըսէ. «Կ'աղօթենք, որ ստանձնելով վարչապետի պատասխանատու պաշտօնը իրականացնէք մեր ժողովուրդի ակնկալիքները՝ կայունացնելու Հայաստանի ու Արցախի զոյգ պետականութիւնները, բարձրացնելու Հայոց Բանակի մարտունակութիւնը, զարգացնելու տնտեսութիւնն ու բարելաւելու մեր հայրենակիցներու ընկերային պայմանները: Կը շնորհաւորենք Ձեզ եւ կ'աղօթենք Ձեր քաջառողջութեան եւ պարտականութիւններու յաջող կտարման համար»:

ՀԱՅՈՑ ՍՈՒՐԲ ԾՆՈՒՆԴԸ ԲԵԹՂԵՀԵՄԻ ՄԷՋ

18 Յունուար, 2018-ին, առաւօտեան ժամը 9:30-ին Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղեհէմ: Ճամբու կիսուն Յունաց Ս. Եղիա վանքին առջեւ Պատրիարք Սրբազան Հօրը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ-Սահուրի եւ Պէյթ-Ճալայի քաղաքապետները եւ պետական ներկայացուցիչներ: Իսրայէլեան հինգ ոստիկան ձիաւորներ ընկերացան Պատրիարք Սրբազան Հօր ինքնաշարժին, առջեւէն եւ քովէն, մինչեւ Ռաքէլի գերեզմանը, որմէ ետք թափօրը առաջնորդուեցաւ դէպի Բեթղեհէմ: Քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժերէն դուրս ելլելով, Պատրիարք Սրբազան Հայրը եւ Միաբանութեան անդամները քալելով յառաջացան մինչեւ հրապարակ: Բեթղեհէմի հրապարակին վրայ դիմաւորուելով Բեթղեհէմի ընդհանուր ոստիկանապետի, քաղաքապետի եւ պաշտօնեաներու կողմէ, նաեւ Հ. Ե. Միութեան եւ Հ.Մ.Ը. Միութեան սկաւառական խումբերէն, «Խորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ, եւ Տաճարին զանգերու ղօղանջին ներքոյ թափօրը բարձրացաւ Ծննդեան Տաճարի Հայկական վանքը, ուր ողջոյնի խօսքով հանդէս եկան Բեթղեհէմի քաղաքապետը, ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհաւորեց եւ շնորհակալութիւն յայտնեց բոլոր ներկաներուն:

Յետ միջօրէի ժամը 2-ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք կատարուեցաւ Ս. Ծննդեան Տաճար եւ Ս. Այր: Ճրագալոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ մատուց Կ. Պոլիսէն ուխտաւորաբար Սուրբ Երկիր ժամանած Գերապատիւ Տ. Թաթուլ Ծ. Վարդապետ Անուշեան: Ապա՝ Միաբանութիւնը բարձրացաւ Հայոց Վանք. բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»: Երեկոյեան ժամը 7-ին Ս. Ծննդեան տօնին առիթով տրուած հիւրասիրութեան ներկայ էր նաեւ Պաղեստինի Փոխ-վարչապետ Պրն. Զիադ Քամար:

19 Յունուար, 2018-ին կէս գիշերէն առաջ ժամը 10-ին, Գիշերային պաշտամունքէն յետոյ, Միաբանութիւնը իջաւ Ս. Ծննդեան Այր, ուր շարունակուեցաւ «Փառք ի բարձունս»-ի երգեցողութիւնը: Պաղեստինի փոխ-վարչապետ Մեծայարգ Տիար Զիադ Քամար եւ կառավարութեան ներկայացուցիչներ եւս ներկայ էին Այրի արարողութեանց

եւ Պատրիարք Սրբազան Հօր Ծննդեան Արաբերէն եւ Հայերէն պատգամներէն յետոյ մեկնեցան: Պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ: Աւագ սեղանին վրայ պատարագեց Կ. Պոլիսէն ժամանած Տ. Յարութիւն Աբեղայ Տամատեան: Պատարագին յաջորդեց Զրօրհնեաց արարողութիւնը: Զրօրհնէքի արարողութեան հանդիսապետն էր Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ճաշու ժամերգութեանէն ետք Ս. Ծննդեան Այրին մէջ պատարագեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: Պաշտամունքներու աւարտին, առաւօտեան ժամը 6:30-ին, Միաբանութիւնը թափօրով եւ երգեցողութեամբ բարձրացաւ Հայոց վանք, եւ բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարանը եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս», ապա Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

ՊԱՏՐԻԱՐԷ Ս. ՀՕՐ ԳԼԽԱԿՈՐԱԾ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՅՅԸ ԵՐԻՔՈՎԻ ԿԱՌԱՎԱՐԻՉ՝ ՏԻԱՐ ՄԱՃԻՏ ԱԼ- ՖԻՏԱՆԻԻ

20 Յունուար, 2019-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատախի Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընկերակցութեամբ Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի, Աւագ Թարգման՝ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի, Գաւազանակիր եւ քարտուղար՝ Տ. Ներսէս Աբղ. Ալոյեանի, Դիւանապետ՝ Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեանի, Կալուածոց Տեսուչ՝ Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեանի, Ելեմտից Դիւանի Տեսուչ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեանի երկրորդ անգամ ըլլալով այցելեցին աշխարհի ամենահին քաղաք՝ Երիքով եւ հանդիպում ունեցան կառավարիչին՝ Մեծայարգ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիին հետ: Պատրիարք Սրբազան եւ հոգեւոր հայրեր դիմաւորուեցան Երիքովի կառավարութեան ողջ աշխատակիցներուն կողմէ եւ անոնց հետ ձեռնուելէ ետք ներս հրաւիրուեցան: Իր խօսքին մէջ Երիքովի կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանի, ուրախութիւն յայտնեց Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքի այցին համար եւ ըսաւ, որ այն շարունակական պիտի ըլլայ: Ապա Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհակալութիւն յայտնեց ջերմ ընդունելութեան ու հիւրասիրութեան համար եւ ապա յաջորդ տարի դարձեալ տեսնուելու յոյսով հրաժեշտ տուաւ կառավարիչին: Հանդիպման վերջաւորութեան Երիքովի կառավարիչը Պատրիարք Սրբազան Հօր եւ պատուիրակութեան անդամներուն ցոյց տուաւ Շասեր Արաֆաթի փոքրիկ թանգարանը, ուր կը պահուէին Արաֆաթի անձնական իրերը:

Հանդիպումէն յետոյ Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորած պատուիրակութեան միացան նաեւ ողջ Միաբանութիւնը, ժառանգաւոր սաներ եւ ուխտաւորներ, որոնք ուղղուեցան դէպի Յորդանան գետ, ուր տեղի ունեցաւ տարեկան Զրօրհնեաց արարողութիւնը: Յորդանանեան կողմէ գետափ եկած էր Յորդանանահայոց առաջնորդ՝ Տ. Աւետիս Ծ. Վրդ. Իփրաճեան իր գաղութի հաւատացեալներով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎԻ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՅՅԸ ՀԱՅՈՅ ՊԱՏՐԻԱՐԷԱՐԱՆ

Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատախի Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հրաւերով Մարտ 15-ին Հայաստանի Հանրապետութեան Կառավարութեան եւ Ազգային Ժողովի պատուիրակութիւնը, որու կազմի մէջ էին ՀՀ Կրթութեան եւ գիտութեան նախարար՝ Տիար Արայիկ Յարութիւնեան, ԱԺ-ի

պաշտպանութեան եւ անվտանգութեան հարցերու մշտական յանձնաժողովի նախագահ՝ Տիար Անդրանիկ Քոչարեան, ԱԺ-ի գիտութեան, կրթութեան, մշակույթի, սփիւռքի, երիտասարդութեան եւ սպորտի հարցերու մշտական յանձնաժողովի նախագահ՝ Տիար Մխիթար Հայրապետեան, ՀՀ պաշտպանութեան փոխնախարար Տիար՝ Գաբրիէլ Բալայեան եւ ՀՀ կրթութեան եւ գիտութեան փոխնախարար՝ Օրիորդ Լուսինէ Առաքելեան, այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ս. Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեանի հետ:

Այցին նպատակն էր ծանօթանալ Միաբանութեանս, ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի գործունէութեան ու հայկական ժառանգութեան պահպանման հետ կապուած խնդիրներուն, ինչպէս նաեւ նոր պայմանաւորութիւններ ձեռք ձգել երկկողմ փոխգործակցութեան զարգացման ուղղութեամբ: Հանդիպումէն ետք, պատուիրակուիւնը շրջայց կատարեց վանքապատկան սրբատեղիներ՝ եղաւ Սըրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, այցելեցին Սուրբ Թէոդորոս Զեռագրատուն, Կիւլպէնկեան Մատենադարան, Սբ. Հրեշտակապետաց եկեղեցի, ժառանգաւորաց Վարժարան եւ Ընծայարան, Սբ. Թարգմանչաց Վարժարան եւ Մայր Դիւան եւ ստացան համապատասխան բացատրութիւններ վերոնշեալ վայրերու մասին:

ՀՐԱԺԵՇՏ Կ. ՊՈԼՍՈՅ 84-ՐԴ ՊԱՏՐԻԱՐԺ՝ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄՈՒԹԱՅԵԱՆԻ

17 Մարտ, 2019-ին, Կ. Պոլսոյ հայուիւնը փառաշուք ձեւով հրաժեշտ տուաւ իր հոգեւոր առաջնորդին՝ Պատրիարքական Աթոռոյ 84-րդ գահակալին՝ Երջանկայիշատակ Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեան Պատրիարք Սրբազանին: Հոգեւոյս Պատրիարք Սրբազան Հօր յուղարկաւորութեան եւ վերջին օծման արարողութիւնները կատարուեցան Գումգաբուի Սուրբ Աստուածածին Աթոռանիստ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ: Վերջին Օծումը կատարեց Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որ մեկնած էր Իսթանպուլ՝ մասնակցելու Մեսրոպ Պատրիարք Սրբազան Հօր յուղարկաւորութեան արարողութեանց: Վերջին Օծումէն ետք, Ամեն. Տ. Նուրհան Պատրիարք Մանուկեան իր դամբանական խօսքին մէջ ըսաւ. «Կ. Պոլսոյ համայնքը տակաւին նոյնիսկ չէր կրցած հաշտուիլ հոգեւոյս Պատրիարքի հիւանդութեան հետ, սակայն վրայ հասաւ անգութ մահը, որու հետեւանքով Պոլսահայուիւնը դէմ յանդիման մնաց սուգի»: Երջանկայիշատակ Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեան Պատրիարք Սրբազան Հօր մարմինն ամփոփուեցաւ Շիշլիի գերեզմանատան մէջ:

«Յիշեսցէ Տէր զհոգի ծառային Իւրոյ եւ հանգուցէ զնա ի լոյս երեսաց Աստուածութեան Իւրոյ, ամէն»:

ԱՄՆ ՊԵՏՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՏԻԱՐ ՄԱՅՔ ՊՈՄՊԷՈՅԻ ԱՅՅԸ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐ

ԱՄՆ պետքարտուղար տիար Մայք Պոմպէո այցելեց Սուրբ Յարութեան տաճար եւ եղաւ հայկական բաժնին մէջ:

Հայապատկան Աստուածամօր ուշաթափման սրբավայրին մէջ տիար Պոմպէոն մոմ վառեց, ապա Ս. Յարութեան տաճարի տեսուչ՝ Հոգշ. Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք Ամեն. Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեանի եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան կողմէ բարիգալուստ մաղթեց անոր եւ խօսեցաւ Սուրբ Երկրին մէջ

հայկական ներկայութեան մասին: Հայր Սուրբն իր խօսքն աւարտեց ըսելով. «Կը մաղթենք, որ խաղաղութիւն հաստատելու Զեր ջանքերը յաջողութեամբ պսակուին եւ Սուրբ Երկրին մէջ բնակող բոլոր ազգերն ու կրօններու հետեւորդները ապրին խաղաղ ու բարգաւաճ միջավայրի մը մէջ»: Հանդիպմանը Պատրիարքութեանս կողմէ ներկայ էին՝ Ս. Յարութեան Տաճարի տեսուչ՝ Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան, Դիւանապետ՝ Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեան եւ Աւագ Թարգման՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

ԽՄԳ.

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍՔ

Թշնամիիդ հազար առիթներ տուր բարեկամդ դառնալու, բայց բարեկամիդ նոյնիսկ մէկ առիթ մի՛ տար դառնալու թշնամիդ:

Իրա՛ւ բարեկամը աւելի շատ կը մտածէ իր պարտքը վերադարձնել, քան օտարը:

Սիրել անձ մը տարբեր չէ զԱստուած սիրելէ, այն տարբերութեամբ միայն, որ առաջինը միայնակ ալիք մըն է, մինչ երկրորդը՝ ամբողջ ովկէանոս մը:

Յաւը երբեմն երկնառաք բարիք մը, ու պարգեւ մըն է միանգամայն, տրուած անոր՝ որ գիտէ զայն վերածել ճամբու մը, իր առջեւ նորանոր հորիզոններ բացող:

Թէեւ սէրը կ'երջանկացնէ, սակայն միւս կողմէն նաեւ կը խաչէ:

Սէրը թեւն է զոր Աստուած տուած է հոգիին, մինչեւ իրեն բարձրանալու:

Սէր եւ վիշտ, ահաւասիկ խորունկ աղբիւրները երաժշտութեան, գրականութեան եւ աղօթքի:

Հոգին կ'երգէ երբ ուրախ է, որովհետեւ ուրախութիւնն ալ սէր է, որ կը սարսույց ի պատասխան փոխադարձուած սիրոյ, ըլլա՛յ ան մարդկային եւ կամ Աստուածային:

Հին Յունաստանի հովիւները իրենց տաւիղները կը կախէին ծառերու ճիւղերէն, որոնք երեկոյեան հովէն թրթռալով անտառը կը վերածէին ընդարձակ նուագահանդէսի մը:

Մեր հոգիները եւս, նման այդ տաւիղներուն, կախուած են երկրի եւ երկնքի միջեւ, եւ որոնք մեր կիրքերու անտառին մէջ կը հնչեն զիրենք գգուող դոյզն հովէն:

Թշնամի չունենալ՝ կը նշանակէ բարեկամներու արժանի չըլլալ:

Մեծ հոգիները ֆիզիքական ցաւերէ կը սոսկան, որովհետեւ իրենց մեծութիւնը հոն չեն կրնար կիրարկել:

Հաճոյքը աւելի կը յոգնեցնէ մարդը, քան գործը:

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Ուրբաթ, 4 Յունուար.- Կէսօրէ ետք, Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Աւագ Տօներու առաջին հանդիսաւոր նախատօնակին, որմէ ետք Միաբանութիւնը Ս. Աթոռոյ «Օրհնեցէք զՏէր» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան:

Շաբաթ, 5 Յունուար.- Սրբոցն՝ Դաւթի Մարգարէին եւ Յակոբայ Տեառնեղբայր Առաքելոյն (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Երուսաղէմի):

Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին Պատրիարք Սրբազան Հայրը, շուրջառ եւ եմփօրոն զգեցած, «Փառք ի բարձունս»-ին բարձրացաւ Տեառնեղբօր Աթոռի պատուանդանին ուր մնաց մինչեւ ժամերգութեան աւարտիլը, եւ ընդունեց Միաբանութեան եւ դպիրներուն շնորհաւորութիւնները:

Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան «Քրիստոս Աստուած մեր» մաղթանքի ընթացքին մասնաւոր բարեմաղթութիւններ ըրաւ Նորին Ամենապատուութեան բարօր կենաց համար:

Օրուան Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց եւ քարոզեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ Լուսարարապետ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան նախագահեց Ս. Աթոռոյս հանգուցեալ Պատրիարքաց հոգիներուն համար կատարուած հոգեհանգստեան պաշտօնին:

Կիրակի, 6 Յունուար.- Ե. Կիրակի Յիսնակի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կէսօրէ ետք, Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Ս. Ստեփանոսի նախատօնակին: Տօնին բուրվառակիր հայրերն էին Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Աթաշանեան եւ Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան:

Երկուշաբթի, 7 Յունուար.- Սրբոցն Ստեփանոսի Նախասարկաւագին եւ Առաջին Մարտիրոսին: Առաւօտեան ժամերգութեան աւարտին Ս. Աթոռոյս բարեշնորհ ութ սարկաւագներ եւ երկու ուրարակիրներ՝ առաջնորդութեամբ երկու բուրվառակիր վարդապետներու, մարգարտագարդ սաղաւարտներով եւ տապանակ ու բուրվառ ի ձեռին, պանծացուցին յիշատակը իրենց մտատիպարին: Արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Ստեփանոսի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Ներսէս Աբղ. Աղոյեան:

Կէսօրէ ետք, գլխաւոր Առաքելոց նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան:

Երեքշաբթի, 8 Յունուար.- Սրբոց Առաքելոցն՝ Պետրոսի եւ Պօղոսի: Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատարան մէջ Ս. Պատարագը մատուցեց Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Չորեքշաբթի, 9 Յունուար.- Կէսօրէ ետք, Որդւոց Որոտման տօնի հանդիսաւոր նախատօնակին նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, որմէ ետք Ս. Աթոռոյ՝ «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ Միաբանութիւնը թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան:

իարքարան:

Հինգշաբթի, 10 Յունուար.- Տօն Սրբոց Որդւոց Որոտման՝ Յակոբայ Առաքելոյն եւ Յովհաննու Աւետարանչին: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադրի մատրան մէջ օրուան Ս. Պատարագը մատոյց Գերաշնորհ Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Պատարագէն ետք Պատրիարք Սրբազան Հայրը ամպհովանիի տակ Ս. Խաչափայտի մասունքն ի ձեռին, նախագահեց եռադարձ մեծահանդէս թափօրին: Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը թափօրով Ս. Աթոռոյ «Որ էնն յէութեան» շարականի երգեցողութեամբ բարձրացան Պատրիարքարան: Պատրիարք Սրբազան Հայրը, օրհնուած նշխար բաժնեց բոլորին, փակելով շարքը Աւագ Տօներուն:

Շաբաթ, 12 Յունուար.- Սրբոցն Բարսղի Հայրապետին եւ եղբօր նորա Գրիգորի Նիւսացւոյն, Սեղբեստրոսի Հռոմայ Հայրապետին եւ Աբբա Եփրեմի Խոռին Ասորւոյ: Ս. Պատարագը մատուցեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան:

Կիրակի, 13 Յունուար.- Զ. Կիրակի Յիսնակի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտօնեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան:

Երկուշաբթի, 14 Յունուար.- Կաղանդ: Տարեմուտ 2019 թուականին Քրիստոսի (Ըստ Հին Տոմարի): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց ժամօրհնող՝ Տ. Շնորհք Աբղ. Պալոյեան: Ապա Միաբանութիւնը եւ ժողովուրդը բարձրացան Պատրիարքարան՝ երգելով Ս. Աթոռոյ մաղթերգը: Նորին Ամենապատուութիւնը շնորհաւորեց բոլոր ներկաները Նոր Տարուան առիթով և ըստ սովորութեան, նարինջ բաժնեց ամենուն:

Նոյն առաւօտեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ նաեւ ի Ս. Հրեշտակապետաց: Ժամարարը եւ քարոզիչն էր Տ. Ղեւոնդ

Վրդ. Յովհաննիսեան:

Ուրբաթ, 18 Յունուար.- Ճրագալոյց Ս. Ծննդեան: Առաւօտեան ժամը 9:45-ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժերու շարանով մը ճամբայ ելաւ դէպի Բեթղէհէմ: Ճամբու կիսուն Յունաց Ս. Եղիա վանքին առջեւ Պատրիարք Սրբազանը դիմաւորելու եկած էին Պէյթ-Սահուրի եւ Պէյթ-Ճալայի քաղաքապետները եւ պետական ներկայացուցիչները: Քաղաքի մուտքին, ինքնաշարժներէն դուրս ելլելով, Պատրիարք Սրբազանը եւ Միաբանութեան անդամները յառաջացան մինչեւ հրապարակ:

Բեթղէհէմի հրապարակին վրայ դիմաւորուելով Բեթղէհէմի քաղաքապետէն եւ պաշտօնատարներէն, «Խորհուրդ Մեծ» շարականի երգեցողութեամբ թափօրը բարձրացաւ Ծննդեան Տաճարի Հայոց Վանքը:

Յետ միջօրէի ժամը 2-ին Պատրիարք Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ «Հրաշափառ»-ով մուտք կատարուեցաւ Սիւնազարդ Գաւիթէն դէպի Ս. Ծննդեան Տաճարի Ս. Այրը: Ճրագալոյցի Ս. Պատարագը Ս. Այրին մէջ մատոյց եւ քարոզեց Պոլիսէն Ս. Երկիր ժամանած Տ. Թաթուլ Ծ. Վրդ. Անուշեան: Ապա Պատրիարք Սրբազանը նախագահեց Ծննդեան նախատօնակին, որմէ յետոյ Միաբանութիւնը զգեստաւորեալ, թափօրով եւ երգեցողութեամբ Սիւնազարդ գաւիթէն անցնելով բարձրացաւ Հայոց Վանք: Բակին մէջ կարդացուեցաւ Ս. Ծննդեան Աւետարան եւ երգուեցաւ «Փառք ի բարձունս»:

Շաբաթ, 19 Յունուար.- Տօն Ծրննդեան եւ Աստուածայայտնութեան: Կէս գիշերէն առաջ ժամը 10-ին սկսուած գիշերային պաշտամունքէն յետոյ, Միաբանութիւնը կ'իջնէ Ս. Ծննդեան Այր, ուր կը շարունակուի «Փառք ի բարձունս»-ի երգեցողութիւնը: Պաղեստինեան կառավարութեան ներկայացուցիչներ ներկայ եղան, եւ աւարտին, Պատրիարք Սրբազան Հօր Ս. Ծննդեան հայերէն եւ արաբերէն պատգամներէն յետոյ մեկ-

նեցան՝ շնորհատրեւելով Պատրիարք Սրբազան Հայրը: Պաշտամունքները շարունակուեցան Տաճարին մէջ:

Երկրորդ Ս. Պատարագը Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Կ. Պոլիսէն ուխտաւորաբար Երուսաղէմ ժամանած Տ. Յարութիւն Աբղ. Տամատեան: «Ջրօրհնէք»-ի արարողութեան հանդիսապետեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Ս. Ծննդեան Այրին մէջ պատարագեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը: Պաշտամունքներու աւարտին՝ առաւօտեան ժամը 6:30-ին, Միաբանութիւնը վերադարձաւ Երուսաղէմ:

Երուսաղէմի մէջ Ճրագալոյցի արարողութիւն կը կատարուի Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Ս. Գերեզմանին վրայ տեսչական պատարագ մատուցեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ապա Քրիստոսի Ս. Գերեզմանի առջեւ կատարուեցաւ «Ջրօրհնէք»-ի արարողութիւն:

Առաւօտեան Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան: «Ջրօրհնէք»-ի արարողութեան հանդիսապետեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէջեան:

Կիրակի, 20 Յունուար. Պատրիարք Սրբազան Հօր նախագահութեամբ՝ միաբան հայրեր, սարկաւազներ, ժառանգաւոր սաներ եւ հաւատացեալ հայորդիներ, ինքնաշարժերով մեկնեցան Յորդանան գետ, ուր կատարուեցաւ «Ջրօրհնէք» արարողութիւն:

Ուրբաթ, 25 Յունուար. Կէսօրէ ետք, նախատօնակին նախագահեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Շաբաթ, 26 Յունուար. Տօն Անուանակոչութեան Տեառն: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեցին Ս. Յարութեան Տաճար: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէջեան:

Դէպի վանք դարձին, Հայոց Թաղի մուտքէն Միաբանութիւնը «Լոյս ի Լուսոյ» շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարան: Պատրիարք Սրբազանը նախագահեց «Տնօրհնէք»-ի արարողութեան եւ նարինջ բաժնեց ներկաներուն: Ապա Միաբանութիւնը «Լոյս ի Լուսոյ» շարականի երգեցողութեամբ վարդապետաց սեղանատուն իջաւ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ, ուր կատարուեցաւ «Տնօրհնէք»-ի արարողութիւն, եւ տեղի ունեցաւ Միաբանական ճաշ՝ աւանդական «հարիսայով»:

Կիրակի, 27 Յունուար. Ա. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Կէսօրէ ետք, նախատօնակին ի Ս. Յակոբ հանդիսապետեց Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Երկուշաբթի, 28 Յունուար. Տօն Ծննդեան Ս. Յովհաննու Կարապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին, աշակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Շաբաթ, 2 Փետրուար. Սրբոյն Թէոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Տ. Շնորհ Աբղ. Պալոյեան:

Կիրակի, 3 Փետրուար. Բ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան:

Շաբաթ, 9 Փետրուար. Սրբոյ հայրապետացն՝ Աթանասի եւ Կիրղի եւ Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր:

Ժամարարն էր Տ. Ներսես Աբղ. Աղոյեան:

Կիրակի, 10 Փետրուար.- Գ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան:

Շաբաթ, 16 Փետրուար.- Սրբոյ՝ որդւոց եւ թոռանց Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին մերոյ՝ Արիստակիսի, Վրթանիսի, Յուսկանն, Գրիգորիսի եւ Դանիէլի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Կիրակի, 17 Փետրուար.- Գ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին, աշակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Կորին Վրդ. Բաղդասարեան:

Ուրբաթ, 22 Փետրուար.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 23 Փետրուար.- Ս. Սարգսի Զօրավարին և որդւոյ նորա մարտիրոսին եւ չորեքտասան զինուորացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատրան մէջ: Ժամարարն էր Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան: Ըստ սովորութեան կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն հանգուցեալ ազգային բարերարներու՝ Գալուստ ու Սարգիս Կիւպէնկեաններու եւ համայն Կիւպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներուն համար:

Կիրակի, 24 Փետրուար.- Ե. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ժամարարն էր Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Աթաշանեան:

Երեքշաբթի, 26 Փետրուար.- Կէսօրէ ետք, Տեառնընդառաջի մեծահանգէս նախատօնակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ ետք կատարուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմավառութիւն, նախագահութեամբ՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր:

Գիշերասկզբին Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Եկեսցէ»-ի հսկման կարգը: Հանդիսապետն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Չորեքշաբթի, 27 Փետրուար.- Տեառնընդառաջ: Տօն Քառասնօրեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի Տաճարն: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուեց Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան:

Շաբաթ, 2 Մարտ.- Սրբոյն Իսահակայ Պարթեւ Հայրապետին մերոյ: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեան:

Կիրակի, 3 Մարտ.- Զ. Կիրակի զկնի Ծննդեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ձախակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Աստուածածնի Խորանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան:

Չորեքշաբթի, 6 Մարտ.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Պատրիարք Սրբազան Հայրը:

Հինգշաբթի, 7 Մարտ.- Ս. Վարդանանց Զօրավարացն մերոց (1036 վկայիցն): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, ըստ սովորութեան, պատարագեց եւ քարոզեց ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսուչ՝ Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ Պատրիարք Սրբազան Հայրը նախագահեց Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անուան տօնին առթիւ կատարուած «Հայրապետական Մաղթանք»-ին:

Ուրբաթ, 8 Մարտ.- Գիշերային ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, ապա միաբան հայրեր մեկնեցան Ասորւոց վանք: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ

Ս. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցւոյ մէջ: Հանդիսապետեց եւ Պատարագի ընթացքին քարոզեց Լուսարարապետ՝ Տ. Սեւան Արք. Դարիպեան: Ժամարարն էր Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

Շաբաթ, 9 Մարտ.– Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն Հարիւր Յիսուն Հայրապետացն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Շնորհք Աբղ. Պաւլոյեան:

Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի Աւագ խորանը, սեղանները եւ գլխաւոր սրբապատկերները, «Համբարձի» շարականը երգուած ժամանակ վարագուրուեցան Պատրիարք Սրբազան Հօր, Գերաշնորհ եւ Հոգեշնորհ Հայրերու ձեռքով:

Կիրակի, 10 Մարտ.– Ա. Քառասնորդաց: Բուն Բարեկենդան: Փակեալ խորանի Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան: Դպրապետի պաշտօնը վարեց եւ «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Պարետ Ծ. Վրդ. Երէցեան:

Ուրբաթ, 15 Մարտ.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը:

Շաբաթ, 16 Մարտ.– Սրբոյն Թէոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ներսէհ Աբղ. Ալոյեան:

Կէսօրէ ետք Լուսարարապետ Սրբազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»-ով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը, ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն Տաճարէն ներս: Թափօրապետն էր Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Կիրակի, 17 Մարտ.– Բ. Քառասնորդաց. Արտաքսման: Առաւօտեան ժամը 6-ին միաբան հայրեր մեկնեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ մեր վերնամատրան մէջ եւ ապա մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ:

Պատարագիչն էր Տ. Էմմանուէլ Վրդ. Աթաշանեան: Ս. Պատարագէն ետք կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանդէս թափօր Քրիստոսի Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն շուրջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Շաբաթ, 23 Մարտ.– Սրբոյն Կիւրղի Երուսաղէմայ հայրապետին եւ միւս Կիւրղի եպիսկոպոսին եւ մօրն նորա Աննայի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան մէջ գտնուող Ս. Կիւրղի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Սամուէլ Ծ. Վրդ. Աղոյեան: Ս. Պատարագէն ետք, կատարուեցաւ հոգեհանգստեան կարգ, վասն հոգւոցն Սուլթանի, Կարինէի, եւ ծնողացն Կարապետի եւ Մարիի եւ Կիւրեղեան գերդաստանի հոգիներուն ի հանգիստ, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ Սրբազան Հօր:

Կիրակի, 24 Մարտ.– Գ. Քառասնորդաց. Անառակին: Ժամերգութիւններն ու Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարան էր Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Շաբաթ, 30 Մարտ.– Սրբոյն Յովհաննու Երուսաղէմայ Հայրապետին եւ Հայրապետին մերոյ՝ Յովհաննու Օձնեցւոյն եւ վարդապետացն մերոց Յովհաննու Որոտնեցւոյն եւ Գրիգորի Տաթեւացւոյն: Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Ղեւոնդ Վրդ. Յովհաննիսեան:

Կիրակի, 31 Մարտ.– Գ. Կիրակի Քառասնորդաց, Տնտեսի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին, աջակողմեան դասին մէջ գտնուող Ս. Կարապետի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեան: «Հայր Մեր»-էն առաջ քարոզեց Տ. Տաճատ Վրդ. Ծատուրեան:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Ուրբաթ, 28 Դեկտեմբեր.- Դեկտեմբեր ամսու վերջաւորութեան Կաթողիկ եւ Բողոքական եկեղեցիներու Ս. Ծննդեան տօնի առիթով, Երուսաղէմի մէջ սկսան շնորհաւորութիւնները:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, հանդիսապետութեամբ Լուսարարապետ՝ Դերշ. Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի, շնորհաւորելու գացին Սուրբ Երկրի Քիւսթոտ՝ Հ. Ֆրանսէսկո Փաթթոնի եւ Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան, եւ Լատին Դերշ. Տ. Փիերպատիսթա Արքեպիսկոպոս Փիցաբալային եւ Միաբանութեան:

Ուրբաթ, 11 Յունուար.- Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, Լուսարարապետ՝ Դերշ. Տ. Սեւան Արքեպիսկոպոս Ղարիպեանի գլխաւորութեամբ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը Ս. Ծննդեան շնորհաւորութիւններու գնաց Ասորիներուն, Ղպտիններուն եւ Հապէշներուն:

Նոյն օրը, ժամը 11-ին, Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Հայ Երիտասարդաց Միութեան Երուսաղէմի մասնաճիւղի Վարչականները այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին վարչականները Պատրիարք Սրբազան Հօր յանձնեցին 2019 տարւոյ օրացոյցը եւ շնորհաւորեցին անոր Ամանորը եւ գալիք Սուրբ Ծնունդը:

Կիրակի, 13 Յունուար.- Երեկոյեան ժամը 7-ին, Ս. Ծննդեան տօնական հանդիսութեանց սեմին, ընդունուած սովորութեան համաձայն, ժառանգաւորաց Վարժարանի սաները

հանդէս եկան Կաղանդի գեղեցիկ յայտագրով՝ համեմուած գեղեցիկ մեներգերով, խմբերգերով եւ ասմունքով: Լուսարարապետ Սրբազան Հօր եւ միաբանութեան ժամանումէն յետոյ բացման խօսք ըրաւ Բարշ. Աշոտ Սարկաւազ Ղազարեան՝ բարիգալուստի եւ Նոր Տարուայ շնորհաւորական խօսքեր ուղղելով ներկաներուն, ապա հրաւիրեց Վարժարանի Տեսուչ՝ Տ. Տաճատ Վարդապետ Ծատուրեանը՝ կատարելու իր ողջոյնի խօսքը: Հանդիսութեան ողջ ընթացքին ժառանգաւորաց երգչախումբը Բարշ. Արթուր Սարկաւազ Վարդանեանի ղեկավարութեամբ կատարեց «Լուռ գիշեր», «Dona Nobis», «Ազգ իմ փառապանծ» եւ «Ես իմ անուշ Հայաստանի» խմբերգերը: Մեներգերով հանդէս եկան Տիրացու Յարութիւն Բաբայեան՝ «Մայրամուտ» երգով, իսկ Սարգիս Սիմոնեան «Ծիրանի ծառ» երգով: Իսկ ասմունքով՝ Արման Ակլունց՝ «Արի Նոր Տարի», Գէորգ Յովհաննիսեան՝ «Տարօրինակ, տարօրինակ մարդ արարած», Սարգիս Գինոսեան՝ «Ոսկին վերստին ոսկի է մնում» բանաստեղծութիւններով: Երեկոյի վերջաւորութեան տեսուչ Հայր Սուրբը իր շնորհակալական խօսքը ըսաւ հանդէսի կազմակերպիչներուն եւ յատկապէս շեշտեց, որ հանդէսի թէ՛ երգերը եւ թէ՛ բանաստեղծութիւնները պատահական չէին ընտրուած, անոնք ուղղուած էին մարդու մարդ մնալուն: Իր խօսքէն յետոյ Հայր Սուրբը հրաւիրեց Լուսարարապետ Սրբազան Հայրը կատարելու իր շնորհաւորական խօսքն ու փակման աղօթքը:

Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի եւս Տարեմուտի կէս-գիշերային զանգակահարութեան աւանդութիւնը տեղի ունեցաւ

Վանքի Մեծ Բակին մէջ, ուր հաւաքուած էին միաբան հայրեր, ժառանգաւոր սաներ եւ Սաղիմահայեր: Հնչեցին Մայր Տաճարի մեծ զանգերը, ժառանգաւորաց սաներուն կողմէ «Փառք ի բարձունս» երգով աւետուեցաւ աւանդական Նոր Տարուան մուտքը: Ապա Հոգշ. Տ. Տիրան Աբեղայ Յակոբեան շնորհաւորեց ներկաներուն Ամանորը եւ գալիք Սուրբ Ծնունդը՝ մաղթելով բոլորին քաջառողջ կեանքի երկար օրեր:

Չորեքշաբթի, 16 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 11-ին, Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Երուսաղէմի նորընտիր Քաղաքապետ՝ Տիար Մոշէ Լիոն այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին Սուրբ Աթոռոյս Գահակալը շնորհաւորեց Մեծայարգ Տիար Լիոնը՝ Քաղաքապետ ընտրուելուն առիթով եւ յաջողութիւն մաղթեց: Նորընտիր Քաղաքապետն ալ իր կարգին շնորհաւորեց Պատրիարք Սրբազան Հօր Ամանորը եւ Սուրբ Ծնունդը եւ ապա տեղեկացաւ Պատրիարք Սրբազան Հօր մտահոգութիւններու եւ ապագայ ծրագիրներու մասին:

Նոյն օրը երեկոյեան ժամը 4-ին, Հայոց Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներուն առիթով Պատրիարքարան այցելեց Երուսաղէմի Ղպտոց Արքեպիսկոպոս՝ Գերշ. Տ. Անպա Անտոնիոս եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Հինգշաբթի, 17 Յունուար. Կէսօրուան ժամը 12-ին, Ամանորի եւ Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Բեթղէհէմի ընդհանուր ոստիկանապետ Տիար Մոշէ Ավի, ընկերակցութեամբ Տիար Մահդի Սատէի այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 4-ին, Կ. Պոլիսէն Հոգշ. Տ. Մաղաքիա Աբեղայ Պէսքիսիգեան ընկերակցութեամբ Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութեան Լուսարարապետ՝ Հոգշ. Տ. Թաթուլ Մ. Վար-

դապետ Անուշեանի ուխտաւորներու խումբով այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Շաբաթ, 19 Յունուար. Ս. Ծննդեան տօներու առիթով Կ. Պոլիսէն Սուրբ Երկիր ժամանած ուխտաւորներ Հոգշ. Տ. Յարութիւն Աբեղայ Տամատեանի եւ Սեւան Կ. Սրկ. Արաբօղլուի առաջնորդութեամբ այցելեցին Պատրիարքարան եւ ստացան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր օրհնութիւնը:

Երկուշաբթի, 21 Յունուար. Առաւօտեան ժամը 10-էն մինչեւ կէսօր, յաջորդաբար Պատրիարքարան շնորհաւորելու եկան Ֆրանչիսկեան Միաբանութիւնը՝ Քիւսթոտի գլխաւորութեամբ, Լատինաց Միաբանութիւնը եւ Կաթոլիկ, Բողոքական, Հապէշ, Ղպտի եւ Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցիներու հոգեւոր պետեր եւ ներկայացուցիչներ:

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 5-ին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցաւ էքիմենիք աղօթք՝ վասն Քրիստոնէութեան միութեան: Աղօթքին մասնակից էին նաեւ Սուրբ Երկրի տարբեր քրիստոնեայ յարանուանութեանց եկեղեցականներ: Հայ Եկեղեցւոյ կողմէ քարոզեց Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեան:

Չորեքշաբթի, 23 Յունուար. Իսրայէլի Արդարադատութեան եւ Զբօսաշրջութեան Նախարարութիւններու մէջ Քրիստոնեայ համայնքներու պատասխանատուներ՝ Տիար Նոսի Հէշլեր եւ Տիկին Նոկա Շեր Կրեկօ այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ: Հանդիպման ընթացքին քննարկուեցան կարգ մը հարցեր, անդրադարձ եղաւ նաեւ հայ ուխտաւորներու Իսրայէլ մուտքի արտօնազրի հարցին: Հանդիպման վերջաւորութեան Տիկին Կրեկօ Պատրիարք Սրբազանի փոխանցեց Զբօսաշրջութեան Նախարարութեան կողմէ պատրաստուած օրացոյցը, որու մէջ

նշուած են քրիստոնէական տարբեր համայնքներու եւ Իսրայէլի բոլոր կրօնական համայնքներու տօները:

Հինգշաբթի, 24 Յունուար.- Առաւօտեան ժամը 10:30-ին, Բեթղէհէմի կառավարութեան ներկայացուցիչ, Սբ. Ծննդեան Տաճարի նորոգութեան յանձնախումբի անդամները այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Ուրբաթ, 25 Յունուար.- Բեթղէհէմի քաղաքապետ՝ Տիար Անտոն Սալման այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 29 Յունուար.- Առաւօտեան ժամը 10-ին, Երուսաղէմի Պապական Նուիրակը այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Ուրբաթ, 8 Փետրուար.- Առաւօտեան ժամը 9:30-ին Պատրիարքարան այցելեց եւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ հանդիպում ունեցաւ Երեւանի Մաշտոցի անուան Մատենադարանի կրտսեր գիտաշխատող Օրիորդ՝ Լուսինէ Սարգսեան, ով Երուսաղէմ ժամանած էր Վանքիս Սուրբ Թորոս Զեռազրատան մէջ ուսումնասիրութիւն կատարելու:

Հինգշաբթի, 14 Փետրուար.- Ֆրեդնոյի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան Պատուոյ Հիւպատոս Դոքտ. Պերճ Աբգարեան այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Ուրբաթ, 15 Փետրուար.- Առաւօտեան ժամը 11:30-ին, Եւրոպական Միութեան ղեկավար կրօնի ազատութեան խթանման յատուկ ներկայացուցիչ՝ Տիար Ճան Ֆիկել այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Տ.

Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Հինգշաբթի, 21 Փետրուար.- Առաւօտեան ժամը 11-ին, Մեքսիքոյի Ներկայացուցչութեան Պաղեստինեան գրասենեակի մեծաւոր՝ Dr. Pedro Blanco Perez այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երկուշաբթի, 25 Փետրուար.- Առաւօտեան ժամը 9:30-ին, Ֆինլանտայի Ներկայացուցչութեան Պաղեստինեան գրասենեակի մեծաւոր՝ Տիկին Աննա-Կասիա Հէյքինեն այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 5 Մարտ.- Երեկոյեան ժամը 6-ին, ՀՀ ԱԳՆ փոխնախարար Տիար Գրիգոր Յովհաննիսեան ընկերակցութեամբ Իսրայէլի մէջ Հայաստանի Հանրապետութեան դեսպան Տիար Արմէն Սմբատեանի, Հայաստանի մէջ պատուոյ հիւպատոս Տիար Աշոտ Շախմուրատեանի եւ Տիար Յուրի Բաբախանեանի այցելեցին Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցան Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արքեպիսկոպոս Մանուկեան Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

Երեքշաբթի, 19 Մարտ.- Իսրայէլի նախագահ՝ Վսեմաշուք Տիար Ռուվէն Ռիվլին այցելեց Յորդանան գետ եւ հանդիպում ունեցաւ Սուրբ Երկրի Հոգեւոր Պետերու հետ: Պատրիարքութեանս կողմէ հանդիպմանը ներկայ գտնուեցաւ Սուրբ Աթոռոյս Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան, ընկերակցութեամբ Դիւանապետ՝ Տ. Կորիւն Վրդ. Բաղդասարեանի եւ Աւագ Թարգման՝ Տ. Տիրան Աբղ. Յակոբեանի:

Երկուշաբթի, 25 Մարտ.- Կէսօրեան ժամը 12-ին, Արժանթինի դեսպան՝ Տիար Մարիանո Քաուչինո այցելեց Պատրիարքարան եւ հանդիպում ունեցաւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ:

ՏԵՐՈՒՆԻ**ՀԱՆԳԻՍՏ**

**ՀՈԳՇ. Տ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՔԷՇԻՇԵԱՆԻ
(1958-2019)**

Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը վիշտն ունեցաւ կորսնցնելու իր ծառայասէր Միաբաններէն Ս. Աթոռոյս Աւագ Թարգման՝ Հոգեշնորհ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանը:

Հանգուցեալը՝ աւագանի անունով Հրաչ, ծնած էր Պէյրութ՝ 1958-ին:

1972-1978 տարիներուն ուսանած էր Պատրիարքութեանս Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի մէջ:

1978-ին ձեռամբ՝ Գերշ. Տ. Շահէ Արք. Աճէմեանի ձեռնադրուած էր Սարկաւագ:

1979-ի Յունուարին ձեռամբ՝ այդ օրերու Ռոմանիոյ եւ Պուլկարիոյ թեմերու Առաջնորդ՝ Գերշ. Տ. Տիրայր Արք. Մարտիկեանի ձեռնադրուած էր կուսակրօն արեղայ:

1984-ին ստացած էր մասնաւոր վարդապետութեան աստիճան:

Իր բազմամեայ ծառայութեան ընթացքին լուսահոգի Հայր Սուրբը եղած էր գաւազանկիր, Ս. Աթոռոյս մատակարար, Ս. Աթոռոյս Աւագ Թարգման: Քանիցս ընտրուած էր Տնօրէն Ժողովի անդամ:

Հանգուցեալին մարմինը Մայր Տաճար փոխադրուեցաւ 12 Մարտ, 2019-ին, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, շարականներու երգեցողութեամբ դազաղը զետեղուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի ատեանին մէջ: Յաջորդ օրը՝ 13 Մարտ, 2019-ին, Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ հանգստեան Ս. Պատարագ մատուց Հոգշ. Տ. Գէորգ Աբղ. Հայրապետեան: «Ողջոյն»-էն առաջ դազաղը բեմ հանուեցաւ, ուր Սուրբ Աթոռոյս Գահակալ՝ Ամենապատիւ Տ. Նուրհան Արք. Մանուկեան Պատրիարք

Սրբազան Հայրը կատարեց Վերջին Օծումը եւ խօսեցաւ դամբանականը, դրուատելով քառասուն տարիներու եկեղեցասէր գործունէութիւնը հանգուցեալին, որմէ ետք նախ Միաբանութիւնը եւ ապա ժողովուրդը մօտեցաւ աշը առնելու հանգուցեալին:

Ժամը 10:30-ին Մայր Տաճարին մէջ կատարուած հանգստեան կարգէն ետք կազմուեցաւ թաղմանական թափօրը, մասնակցութեամբ ամբողջ Միաբանութեան, հոգեւոր երգերով եւ հանգստեան Աւետարաններու ընթերցմամբ առաջնորդելու հանգուցեալը իր յաւիտենական կայքին: Յուղարկաւորութեան արարողութեան նախագահեց Լուսարարապետ՝ Գերշ. Տ. Սեւան Արք. Ղարիպեան:

Հայր Համբարձումի մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի Միաբանական գերեզմանատան մէջ:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՍՐԲԱՋԱՆ ՀՕՐ ԿՈՂՄԷ ԽՕՍՈՒԱԾ ԳԱՄՔԱՆԱԿԱՆԸ Ի Ս. ՅԱԿՈԲ

Սուգի մէջ է Առաքելական Ս. Աթոռը եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, ինչպէս նաեւ սուգի մէջ են հանգուցեալ, սակայն միշտ սիրելի Հայր Համբարձումին ընտանեկան պարագաները:

Հստակ է, «Մահը որոշ է, բայց ժամը անորոշ», եւ ահա՛ այս անորոշ ժամն է, որ այսօր մեր Զինուորեալ Միաբանութեան անդամները հաւաքած է այս դագաղին շուրջ, ուր կը հանգչի մարմինը յաւիտենական քունի անցած Աթոռիս Աւագ Թարգմանին, որ եղաւ իրա՛ւ պահակը պատնէշին վրայ գտնուող, որուն հետեւանքով ալ սրտի տագնապով ան պիտի կորսնցնէր իր կեանքը, տակաւին հազիւ 60 գարուններ բոլորած:

Ան թէեւ ուսումնական կամ մտաւորական մը չեղաւ, սակայն միշտ մնաց գիտակից իր պարտականութիւններուն, պաշտօններուն եւ դիրքին, առանց օգտագործել փորձելու այս վերջին երկուքը: Հակառակ իր առողջական խախտած վիճակին եղաւ նուիրեալ ու պարտաճանաչ եկեղեցականը, որ գիտցաւ մարդկային բոլոր հաճոյքներէն վեր դասել իր պարտականութիւններն ու կոչումը, միշտ ներկայ ըլլալով մեր միաբաններէն ակնկալուած ժամերգութիւններուն եւ արարողութիւններուն: Ան քաջատեղեակ էր այս արարողութիւններու կարգին ու ձեւին թէ՛ Ս. Յակոբէներս եւ թէ՛ սրբատեղիներու մէջ, բան մը որ դժբախտաբար այս օրերուն կը պակսի մեր Միաբանութեան անդամներուն: Հայր Համբարձումի անժամանակ մահով Պատրիարքութիւնս կը կորսնցնէ իր կոչումին գիտակից, նուիրեալ ու ծառայասէր Միաբանը, որ միշտ գիտցաւ վեր դասել իր պարտականութիւններն ու Աթոռին շահերը իր անձնական հաճոյքներէն, նախասիրութիւններէն եւ շահերէն:

Հայր Համբարձում՝ աւագանի անունով Հրաչ, ծնած էր Պէյրութ, Լիբանան, սակայն Երուսաղէմը ըրած էր իր վերջնական բնակարանը: Ան 1979 թուին այդ օրերու Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ հանգուցեալ Առաջնորդ՝ Տիրայր Արք. Մարտիկեանի ձեռամբ կը դառնար կուսակրօն եկեղեցական, որմէ ետք ամբողջ քառասուն տարիներ իր կեանքը բոլորանուէր կերպով պիտի տար այս Աթոռին, մի՛շտ ըլլալով պարտաճանաչ եւ գիտակից իր կոչման: Իր բազմամեայ ծառայութեան տարիներուն Հայր Սուրբը ստանձնած է գաւազանակրութեան, մատակարարութեան եւ Աւագ Թարգմանի պաշտօնները: Քանիցս ան ընտրուած է նաեւ Աթոռոյս Տնօրէն Ժողովի անդամ: Իր անժամանակ մահով Պատրիարքութիւնս կը կորսնցնէ իր պարտականութիւններուն նուիրեալ եկեղեցականը, որ գիտցաւ «գոյիւ չափ» բերել իր օգուտն ու մասնակցութիւնը

մեր Միաբանական կեանքին:

Կը պատմուի թէ ժամանակին թագաւոր մը ունէր բացառիկ գեղեցկութեամբ պարտէզ մը, ուր կը գտնուէր նաեւ անստգիւտ գեղեցկութեամբ ծաղիկ մը, որ կը բացուէր տարին մէկ օր մը միայն, եւ թագաւորը չափազանց կը սիրէր այդ ծաղիկը: Առաւօտ մը, երբ ծաղիկը բացուած էր ու պարտիզպանը կու գայ փրցնելու եւ տանելու թագաւորին, սակայն երբ կը մօտենայ թուփին կը տեսնէ թէ ծաղիկը չկար, ան շուարած կը մնայ: Սակայն հոն գտնուող պահակը ժպտալով կ'ըսէ. «Մի՛ մտահոգուիր, թագաւորը իր քով առաւ»: Ու այսօր մենք այդ պահակին նման վստահ կ'ըսենք, թէ Հայր Աստուած մեր սիրելի Հայր Համբարձումը իր մօտ առաւ:

Բոլորիւ սրտիւ կ'աղօթենք հանգուցեալ Հայր Սուրբի հոգիին համար. թող Երկնաւոր Հայրը իր լոյսերուն մէջ հանգչեցնէ անոր բարի հոգին եւ երկնային մխիթարութիւն պարգեւէ Միաբանութեանս անդամներուն եւ անոր ընտանիքի հարազատներուն եւ անմիջական պարագաներուն. Ամէն:

13 Մարտ, 2019

ՏԵՐՈՒՆԻ**ՀԱՆԳԻՍՏ**

**ԵՐԶԱՆԿԱՅԻՇԱՏԱԿ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՄՈՒԹԱՖԵԱՆԻ, 84-րդ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻՆ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԹԻՈՅ
(1956-2019)**

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը եւ Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը սրտի խոր կսկիծով կը ծանուցանեն մահուան գոյժը Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարք՝ Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի, որ տեղի ունեցաւ Ուրբաթ, 8 Մարտ, 2019-ին, կէսօրուան ժամը 12:15-ին:

Մեսրոպ Պատրիարք ծնած էր 1956-ին Ստանպուլի մէջ:

1979-ին օրուան Պատրիարք Տ. Շնորհք Արք. Գալուստեանէն ձեռնադրուած է կուսակրօն Աբեղայ: Նոյն տարին Երուսաղէմ գալով ուսանած է Եբրայական Համալսարանի մէջ եւ վկայուած իբրեւ մագիստրոս՝ Հին Կտակարանի պատմութեան եւ գրականութեան, ապա նաեւ մագիստրոս Սուրբ Գրային հնագիտութեան:

1979-1980 եղած է դասախօս Պատրիարքութեան Ընծայարանի՝ աւանդելով անգլերէն եւ Հին Կտակարան:

1997-1998 տարիներուն եղած է Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան Պատրիարքական Ընդհանուր Փոխանորդ, ապա Տեղապահ:

1998-ին Մեսրոպ Սրբազան կ'ընտրուի Պատրիարք Կ. Պոլսոյ Նուիրապետական Աթոռին:

2008-էն ի վեր հանգուցեալ Մեսրոպ Պատրիարք աւելի քան տաս տարի անգործութեան մատնուած էր անդարմանելի հիւանդութեան հետեւանքով եւ ութ տարի վայելած էր Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի խնամքը, ուր եւ կնքեց իր մահկանացուն:

Հուսահոգի Մեսրոպ Սրբազան այն արի ու քաջ հովուապետն էր, որ կարողացաւ տէր կանգնիլ Կ. Պոլսոյ համայնքի շահերուն, պահել Նուիրապետական Աթոռներու հետ աւանդական կապը եւ Կ. Պոլսոյ Աթոռի դիրքը բարձր պահել Հայ Եկեղեցւոյ ծիրէն

ներս:

Սրբոց Յակոբեանց ողջ Միաբանութիւնը իր Գահակալով կը սգան հանգուցեալ Մեսրոպ Պատրիարք Մովսէֆեանի մահը եւ կ'աղօթեն իր հոգւոյ լուսաւորութեան եւ երկինքի արքայութեան արժանանալու:

«Յիշեսցէ Տէր զհոգի ծառային Իւրոյ եւ հանգուցէ զնա ի լոյս երեսաց Աստուածութեան Իւրոյ, ամէն»:

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՍՐԲԱԶԱՆ ՀՕՐ ԿՈՂՄԷ ԽՕՍՈՒԱԾ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆԸ Ի ՊՈԼԻՍ, ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ

...Վասն որոյ և ասէ Տէր. «Արի որ ննջեսդ, և կանգնեսց ի մենելոց, և լուսատու լիցի քեզ Քրիստոս»:

(Եփեսացիս Ե:14)

Սա պահուս, միանալով Հեթանոսաց Պօղոս Առաքեալին, կը կրկնենք անոր խօսքերը. «Արթնցիր, դուն որ կը ննջես, կանգնէ՛ մեռելներէն եւ Քրիստոս պիտի լուսաւորէ քեզ»:

Վիշտը դարձեալ կը խոցէ սիրտերը բոլոր անոնց, որոնք տակաւին չէին հաշտւած նորոգ հանգուցեալ Մեսրոպ Սրբազանի յանկարծական եւ անբացատրելի հիւանդութեան հետ, եւ այժմ կը գտնուինք անգութ մահուան իրականութեան առաջ, որ կու գայ անժամանակ կերպով մերկացնելու պատմական այս Աթոռը իր արժանաւոր գահակալէն, որովհետեւ Երանաշնորհ Պատրիարքը իր կեանքին արժէքն ու անոր գերագոյն հաճոյքը փնտռեց ու գտաւ իր եկեղեցական ասպարէզին մէջ, եւ դժբախտաբար քիչ է թիւը անոնց՝ որոնք կը գոհանան այդքանով, որովհետեւ Մեսրոպ Սրբազան երբեք չեղաւ գերի՝ նիւթին եւ մամոնային. ան միշտ հաւատաց Շէյքըսփիրի խօսքին, թէ «Ոսկիով լեցուն ձեռքը չի կրնար բարձրանալ առ Աստուած»։ Ան քաջ գիտէր եւ ամբողջ էութեամբ կը հաւատար, որ ընչաքաղցութեան կամ արծաթսիրութեան մեղքը՝ մայրն է բոլոր մոլութիւններուն եւ չարիքներուն, եւ նիւթապաշտ մը չըլլալու իր այս առաքինութիւնը բաւ է զինք ներկայացնելու իբր առաքինի կրօնաւոր մը, հազուագիւտ երեւոյթ մեր այսօրուան նիւթապաշտ աշխարհին մէջ:

Ու տարիներու անխոնջ եւ նուիրուած աշխատանքէ ետք, օր մըն ալ, սեւ օր մը փլաւ բարի սիրտը անոր ու տակաւ խաւարեցաւ գիտակցութիւնը, եւ միշտ կեանքով լեցուն բարի Մեսրոպ Սրբազանի արեւը խաւարեցաւ: Սակայն բարութիւնը չի՛ մեռնիր, որովհետեւ անոր կնիքը կը մնայ տարիներու իր գործունէութեան վրայ, եւ արդէն ի՞նչ է իրաւ մարդ արարածին կեանքի գերագոյն նպատակը եթէ ոչ թողուլ բարի անուն եւ ժառանգ:

Երանաշնորհ Մեսրոպ Պատրիարք եղաւ ծանրաբարոյ ու պատկառազգու անձ մը, որ եթէ մէկ կողմէն չունեցաւ գրական ասպարէզ եւ կամ հռետորական ձիրք, միւս կողմէն սակայն իր պաշտօնին գիտակցութիւնն ու նուիրուածութիւնը զինք արժանացուց ո՛չ միայն Թրքահայ գաղութի յարգանքին ու սիրոյն, այլ նաեւ օտարներու յարգանքին, որովհետեւ հանգուցեալ Սրբազանը գիտցաւ արժեցնել աստուածաշնչական խօսքը, թէ «Մարդ է որ գործէ գերկիր»։ Ան եղաւ իրա՛ւ հայր Թուրքիոյ Հայ համայնքին, երբեմն նոյնիսկ հասնելով գաւառներու մէջ ծուարած Հայ համայնքի անդամներուն, բան մը որ զինք պիտի ընէ, «Անօթ պատուական, սրբեալ եւ պիտանի Տեառն»։ Ան միշտ մնաց պարզ ու հաղորդական, լաւատես եւ համբերատար, յատկութիւն մը որ միայն առաքինի նկարագրի տէր մարդիկ կ'ունենան: Եղաւ այր խոհական, համեստ ու

հաւասարակշռուած, մեծագոյն յատկանիշը ակնկալուած բոլոր եկեղեցականներէն: Իր բովանդակ կեանքի ընթացքին ան ապրեցաւ ճշմարիտ կրօնականի վայել բարքով. ամբարտաւանութիւնն ու յոխորտ կեցուածքը, ինչպէս ներկայիս կը ցուցաբերեն կարգ մը բարձրաստիճան կրօնականներ, անծանօթ մնացին իր խաղաղ ու ամբիժ հոգիին: Ան լաւագոյնս իրագործեց անարատ, հեզ եւ պարկեշտ մնալու առաքելական պատուէրը: Ան եկեղեցական էր բառին իսկական առումով, որուն համար ալ իր գործակիցներուն եւ զինք ճանչցողներուն համար պիտի մնայ քաղցրութեամբ օծուն յիշատակ մը:

Իր պատրիարքութեան շրջանին ան բարեւաւեց ու զօրացուց իր կապերը Նուիրապետական Աթոռներուն հետ, մանաւանդ Երուսաղէմի, ուր սկսած էր կանոնաւորաբար գալ ու մասնակցիլ հայկական Ծննդեան արարողութիւններուն, եւ փոխադարձաբար ինք ալ իր կարգին այդ Նուիրապետական Աթոռներէն եկեղեցականներ կը հրաւիրէր մասնակցելու Զատիկական տօնի արարողութիւններուն, այդպէսով հայկական եկեղեցիներու մէջ շուք տալու Ս. Յարութեան տօնին:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը խորապէս կը վշտակցի Թրքահայ գաղութին իր այս ծանր եւ անժամանակ կորուստին համար: Ապաւինելով Հայր Աստուծոյ գութին եւ տնօրինութեան, սրտանց կ'աղօթենք, որ այս պատմական Աթոռը վերագտնէ իր երբեմնի բարօր վիճակը, եւ զօրացած Ս. Հոգիով ունենայ իր արժանաւոր յաջորդը. թող Եղիայի մաշկեակը հանգչեցնէ Եղիսէի վրայ, եւ որուն գերագոյն նպատակը ըլլայ եկեղեցին եւ գաղութը:

Մեր անկեղծ վշտակցութիւնը կը յայտնենք մեր հոգեւոր եղբօր Գերշ. Տ. Արամ Սրբազանին, եկեղեցական դասուն, սիրելի Տիրամօր եւ հանգուցեալ Պատրիարքին անմիջական պարագաներուն, մաղթելով որ անոր մաքուր հոգին արժանանայ երանական հանգիստի, ամէն:

Օրհնութիւն իր բարի յիշատակին:

17 Մարտ, 2019

ՅՕԴՈՒԱԾԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական հանդէսը հիմնուած է 1866-ին, պաշտօնաթերթն է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան եւ լոյս կ'ընծայուի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն:

«Սիոն» կրօնական, գրական, բանասիրական նիւթերէ զատ, կ'ընդգրկէ նաեւ պատմական, եկեղեցական, լեզուական եւ հայ արուեստի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններ եւ այլ բնոյթով նիւթեր:

Յօդուածները կ'ընդունուին Հայերէն եւ Անգլերէն լեզուներով, նախընտրաբար 10-15 համակարգչային շարուածքով լման էջ՝ Word միջավայրին մէջ (Word 2007-2010), երկու կողմերէն հաւասարեցուած, առանց տողադարձերու, ծաւալը՝ A4 ֆորմատի, տառատեսակը՝ Sylfaen, տառաչափը՝ 12 pt, տողերու միջեւ եղած հեռաւորութիւնը՝ 1,15 pt: Յղումներու տառատեսակը եւս պէտք է ըլլայ՝ Sylfaen, տառաչափը՝ 10 pt:

Հայերէն յօդուածները «Սիոն»-ի մէջ կը հրատարակուին դասական հայերէն ուղղագրութեամբ:

Մեր սրտագին բաղձանքն է որ «Սիոն» մուտք գործէ բոլոր հայ տուներէ ներս. Վստահ ենք թէ ամէն ընթերցող պիտի գտնէ անոր էջերուն մէջ գրութիւններ՝ որոնք համապատասխան ըլլան իր ճաշակին և նախասիրութեան:

Յօդուածներ եւ այլ թղթակցութիւններ, ուսումնասիրութիւններ պէտք է ուղարկուին «Սիոն»-ի հետեւեալ հասցէով.

E-mail: sionjournal@yahoo.com

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ամեն, Ս. Պատրիարք Հօր Ծննդեան պատգամը Բեթղեհէմի Ս. Այրէն 4

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ն.Ա.Մ.

«Յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն» 7

Ն.Ա.Մ

Արեմաթացիի յուշերը 9

Ն.Ա.Մ.

Ասէ ցնա Աստուած. «Անմիտ, յայսմ գիշերի ցողիդ ի քէն ի բաց պահանջիցէն...» 13

ԳՐԱԿԱՆ

ՅԱԿՈԲ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ

Ես որք ըլլալ չեմ սիրեր 16

ՆԱԶԻԿ ԱՍԱՏՐԵԱՆ

Պատուիր տարբեր ըմբռնումները Շիրվանզադէի
«Պատուի համար» դրամայում 20

ԱՐՄԻՆԷ ԵՓՐԵՄԵԱՆ

Պռոշեանի «Սոս եւ Վարթիթեր» վէպի Նալբանդեանական գնահատումը 29

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԵՂԱ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Բագրատունեաց շրջանի մանրանկարչութեան նորայայտ պատառիկները 39

ԼՈՒՍԻՆԷ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

Եսայի Մարգարէի տեսիլքը մանրանկարիչ Աւագի արուեստում 48

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՄԱՅՐԱՆՈՒՇ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Խառնամուսնութիւնների հիմնախնդիրը հայկական Սփիւռքում 58

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Վարդավառ 67

ՅՈՐԵԼԵԱՆՆԵՐ

ՆԵՐՍԵՏ ԱՔԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Ամենայն Հայոց բանաստեղծը՝ Յովհաննէս Թումանեան

(Ծննդեան 150-ամեակի առթիւ) 69

ՆԵՐՍԵՆ ԱՐԵՂԱՅ ԱԼՈՅԵԱՆ

Ազգային ճակատագրի արժարժումը Պարոյր Սեւակի «Եղիցի լոյս» գրքում
(Ծննդեան 95-ամեակի առթիւ) 78

ԱՅԼԵՒԱՅԼՔ

Շնորհաւորագիր Հայաստանի Հանրապետութեան նորանշանակ
վարչապետ՝ Տիար Նիկոլ Փաշինեանին 86

Հայոց Ս. Ծնունդը Բեթղեհէմի մէջ 86

Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւորած պատուիրակութեան այցը
Երիքովի կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիի 87

Հայաստանի Հանրապետութեան Կառավարութեան
էւ Ազգային Ժողովի պատուիրակութեան այցը Հայոց Պատրիարքարան 87

Հրաժեշտ Կ. Պոլսոյ 84-րդ Պատրիարք՝ Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի 88

ԱՄՆ պետքարտուղար Մայք Պոմպէյի այցը Ս. Յարութեան Տաճար 88

ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Եկեղեցականք - Բեմականք 90

Պաշտօնականք 95

ՏԵՐՈՒՆԻ

Հանգիստ Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի 98

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ խօսուած
դամբանականը ի Ս. Յակոբ 99

Հանգիստ Երջանկայիշատակ Տ. Մեսրոպ Արք. Մութաֆեանի,
84-րդ Պատրիարքին Հայոց Թուրքիոյ 101

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր կողմէ խօսուած
դամբանականը ի Պոլիս, Իսթանպուլ 102

Յօդուածագիրներու ուշադրութեան 104

Տօն Առաքելական Սրբոյ Աթոռոյս Երուսաղէմի:

Նոր Տարւան առիթով ըստ սովորութեան Նորին Ամենապատուութիւնը նարինջ կը բաժնէ ամենուն:

Ս. Ստեփանոսի սարկաւազաց հանդէս:

Ս. Աթողոյս սարկաւազաց դասը՝ սարկաւազապետ Տ. Թէոդորոս Վրդ. Զաքարեանի եւ տօնի պատարագիչ՝ Տ. Ներսէճ Աբղ. Ալոյեանի հետ:

Ամանորեայ հանդես:

Երուսաղեմի նորընտիր Քաղաքապետ՝ Տիար Մոշէ Լիոն այցելեց Պատրիարքարան:

Ամեն, Պատրիարք Ս. Հօր գլխավորած պատուիրակության այցը Երիթովի
Կառավարիչ՝ Տիար Մաճիտ Ալ-Ֆիտանիի

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության եւ Ազգային Ժողովի
պատուիրակութիւնը այցելեց Պատրիարքարան:

Հայկական Ծնունդին Բեթղեհէմ քաղաքի մուտքին, Պատրիարք Ս. Հայրը եւ պաշտօնական հիւրեր Մսուրի հրապարակէն կը յառաջանան դէպի Տաճար:

Հանգիստ Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեանի:

Վերջին Օծում Կ. Պոլսոյ 84-րդ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արք. Մուխաֆեանի:

«ՍԻՈՆ»Ի ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՍԻՈՆ»-ի խմբագրությունը կը փորձէ ամբողջացնել և արդիականացնել բաժանորդներու ցանկը: Բաժանորդագրուեցէ՛ք Նոր շրջանի «ՍԻՈՆ»-ին, զոր կրնաք ստանալ նամակատան միջոցաւ և կամ այցելելով մեր կայքէջը:

Հաճեցէ՛ք ներքեւի կտրոնը յստակ և զլիսագիր տառերով ամբողջացնել և փութով մեր
E-mail: sionjournal@yahoo.com հասցէին ղրկել:

ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԻՈՆԻ

Անուն, Մականուն. _____

Տիտղոս. _____

Կազմակերպություն. _____

Հասցէ. _____

Կայքէջ. _____ E-mail address _____

Տարեկան բաժանորդագրություն՝ \$150 USD

NOTICE TO SUBSCRIBERS

The Armenian Patriarchate of Jerusalem is driving up a new updated list to its official periodical SION. To ensure that your name is on the list, you are kindly requested to fill in the form below and send it back to us, with your remittance as soon as possible. You can also write to our E-mail: sionjournal@yahoo.com.

Name, Surname. _____

Title. _____

Organization. _____

Address. _____

Annual Subscribtion \$ 150 USD

Send your checks to: Armenian Patriarchate of Jerusalem P.O.Box 14235 Jerusalem, Israel

Tel: +972 (0)2-6282331

Fax: +972 (0)2-6264861

E-mail: sionjournal@yahoo.com